

anadolum
e K a m p ü s
ve
anadolu mobil
dilediğin yerden,
dilediğin zaman,
öğrenme fırsatı!

(ekampus.anadolu.edu.tr)

(mobil.anadolu.edu.tr)

ekampus.anadolu.edu.tr

Takvim

Duyurular

Ders
Kitabı (PDF)

Epub

Html5

Mobi
Kitap

Sesli Kitap

Canlı Ders

Video

Ünite
Özeti

Sesli Özet

Sorularla
Öğrenelim

Alıştırma

Çözümlü
Sorular

Deneme
Sınavı

Tartışma
Forumu

Çıkmış Sınav
Soruları

Sınav Giriş
Bilgisi

Sınav
Sonuçları

Öğrenci
Toplulukları

AOS DESTEK
AÇIKÖĞRETİM DESTEK SİSTEMİ

**Açıköğretim Sistemi ile ilgili
merak ettiğiniz her şey AOS Destek Sisteminde...**

- Kolay Soru Sorma ve Soru-Yanıt Takibi
- Sıkça Sorulan Sorular ve Yanıtları
- Canlı Destek (Hafta İçi Her Gün)
- Telefonla Destek

aosdestek.anadolu.edu.tr

AOS DESTEK Sistemi İletişim ve Çözüm Masası

0850 200 46 10

www.anadolu.edu.tr

/AOFAnadolum

/Anadolu_Univ

instagram.com/anadoluuniv

T.C. ANADOLU ÜNİVERSİTESİ YAYINI NO: 3770
AÇIKÖĞRETİM FAKÜLTESİ YAYINI NO: 2585

SÖMÜRGEÇİLİK TARİHİ (AVRUPA-AMERİKA)

Yazarlar

Dr.Öğr.Üyesi Refik ARIKAN, Dr.Öğr.Üyesi Halim DEMİRYÜREK (Ünite 1)

Prof.Dr. İsmail Hakkı GÖKSOY (Ünite 2)

Prof.Dr. Ahmet KAVAS (Ünite 3)

Prof.Dr. Azmi ÖZCAN (Ünite 4)

Prof.Dr. İlhami YURDAKUL (Ünite 5)

Doç.Dr. İsmail EDİZ (Ünite 6)

Editör

Prof.Dr. Azmi ÖZCAN

Bu kitabın basım, yayım ve satış hakları Anadolu Üniversitesine aittir.
“Uzaktan Öğretim” tekniğine uygun olarak hazırlanan bu kitabın bütün hakları saklıdır.
İlgili kuruluştan izin almadan kitabın tümü ya da bölümleri mekanik, elektronik, fotokopi, manyetik kayıt
veya başka şekillerde çoğaltılamaz, basılamaz ve dağıtılamaz.

Copyright © 2018 by Anadolu University
All rights reserved

No part of this book may be reproduced or stored in a retrieval system, or transmitted
in any form or by any means mechanical, electronic, photocopy, magnetic tape or otherwise, without
permission in writing from the University.

Kapak Düzeni

Prof.Dr. Halit Turgay Ünalın

Grafiker

Gülşah Karabulut

Dizgi ve Yayına Hazırlama

Kitap Hazırlama Grubu

Sömürgecilik Tarihi (Avrupa-Amerika)

E-ISBN

978-975-06-2522-0

Bu kitabın tüm hakları Anadolu Üniversitesi'ne aittir.

ESKİŞEHİR, Ağustos 2018

2779-0-0-0-1809-V02

İçindekiler

Önsöz	v
-------------	---

Portekiz ve İspanyol Sömürgeciliği	2
KEŞİFLER ÇAĞI'NDA PORTEKİZ İMPARATORLUĞU	3
AFRİKA'DA PORTEKİZLİLER	6
Gine-Bissau	7
Angola ve Mozambik	7
BREZİLYA'DA PORTEKİZLİLER	8
HİNT DENİZ YOLU VE SÖMÜRGELER	9
PORTEKİZ-OSMANLI MÜCADELESİ	10
İSPANYOL SÖMÜRGEÇİLİĞİ	12
İSPANYOL SÖMÜRGEÇİLİĞİNİN TEMELLERİ	13
YENİ DÜNYA'DAKİ (AMERİKA) KEŞİFLER VE İŞGALLER	13
SÖMÜRGELERDE YÖNETİM	14
SÖMÜRGEÇİLİK FAALİYETLERİ	15
SÖMÜRGE İMPARATORLUĞUNUN ÇÖKÜŞÜ	15
Özet	17
Kendimizi Sınayalım	19
Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı	20
Sıra Sizde Yanıt Anahtarı	20
Yararlanılan ve Başvurulabilecek Kaynaklar	22

1. ÜNİTE

Hollanda Sömürgeciliği.....	24
GİRİŞ	25
HOLLANDA DOĞU HİNDİSTAN ŞİRKETİ VE HOLLANDA'NIN DOĞU'YA AÇILMASI	25
HOLLANDA BATI HİNDİSTAN ŞİRKETİ VE HOLLANDA'NIN BATI'YA AÇILMASI	29
HOLLANDALI-İNGİLİZ SÖMÜRGE REKABETİ VE BAZI KOLONİLERİN KAYBEDİLİŞİ	31
AMERİKA'DAKİ HOLLANDA KOLONİLERİ: SURINAM VE ANTİL ADALARI	32
GÜNEY AFRİKA'DAKİ KAAPSTAD (CAPE TOWN) KOLONİSİ	33
HOLLANDA HİNDİSTANI (ENDONEZYA) KOLONİSİ VE SÖMÜRGE POLİTİKALARI	34
BAĞIMSIZLIK HAREKETLERİ VE KOLONİLERDEN ÇEKİLME	37
Özet	39
Kendimizi Sınayalım	40
Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı	41
Sıra Sizde Yanıt Anahtarı	41
Yararlanılan ve Başvurulabilecek Kaynaklar	42

2. ÜNİTE

Fransız Sömürgeciliği.....	44
AFRİKA VE OSMANLI DEVLETİ	45
AFRİKA'DAKİ SÖMÜRGEÇİLİĞİN TEMELLERİ	48
AFRİKA'DAKİ KÜLTÜR SÖMÜRGEÇİLİĞİ	50
FRANSA'NIN İLK SÖMÜRGEÇİLİK HAREKETLERİ	50
FRANSIZ SÖMÜRGEÇİLİĞİNİN GELİŞMESİ	51

3. ÜNİTE

FRANSA SÖMÜRGELERİNİN DAĞILMASI	52
FRANSIZ SÖMÜRGEÇİLİĞİNİ DİĞERLERİNDEN AYIRAN ÖZELLİKLER	54
AFRİKA'DAKİ AVRUPA SÖMÜRGEÇİLİĞİNİN ORTAK ÖZELLİKLERİ	54
SÖMÜRGEÇİLİK YARIŞINDA İNGİLTERE VE FRANSA	
REKABETİNİN SONUÇLARI	55
Özet	56
Kendimizi Sınayalım	57
Sıra Sizde Yanıt Anahtarı	58
Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı	58
Yararlanılan ve Başvurulabilecek Kaynaklar	59

4. ÜNİTE

İngiliz Sömürgeciliği	60
İNGİLTERE'NİN ORTAYA ÇIKIŞI VE GELİŞMESİ	61
İNGİLİZ SÖMÜRGEÇİLİĞİNİN DOĞUŞU VE AŞAMALARI	62
İNGİLİZ SÖMÜRGEÇİLİĞİNİN SİYASİ, SOSYAL VE	
KÜLTÜREL TESİRLERİ	66
İNGİLİZ SÖMÜRGEÇİLİĞİ VE İSLAM ÂLEMİ	68
Özet	70
Kendimizi Sınayalım	71
Okuma Parçası	72
Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı	73
Sıra Sizde Yanıt Anahtarı	74
Yararlanılan ve Başvurulabilecek Kaynaklar	74

5. ÜNİTE

Diğer Sömürgeci Ülkeler (Almanya, İtalya, Belçika)	76
AVRUPA SİYASETİNE YENİ SÖMÜRGEÇİ GÜÇLERİN KATILMASI	77
Almanya'nın Ulusal Birliğini Kurması	77
İtalya'nın Ulusal Birliğini Kurması	79
Belçika'nın Bağımsızlığını Kazanması	80
AVRUPA'DA YENİ SÖMÜRGEÇİ DEVLETLER VE FAALİYETLERİ	81
Afrika'nın İç Kesimleri ve Yeni Sömürge Sahalarının Keşfi	81
Belçika'nın Sömürgecilik Faaliyetleri	82
Almanya'nın Sömürgecilik Faaliyetleri	84
İtalya'nın Sömürgecilik Faaliyetleri	86
Özet	88
Kendimizi Sınayalım	90
Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı	91
Sıra Sizde Yanıt Anahtarı	91
Yararlanılan ve Başvurulabilecek Kaynaklar	92

6. ÜNİTE

Modern Sömürgecilik.....	94
I. DÜNYA SAVAŞI SONRASI DURUM	95
GELENEKSEL SÖMÜRGEÇİLİĞİN SONA ERMESİ	96
LATİN AMERİKA VE PASİFİK'TE AMERİKAN SÖMÜRGEÇİLİĞİ	99
SOĞUK SAVAŞ DÖNEMİNDE AMERİKAN SÖMÜRGEÇİLİĞİ	101
Özet	107
Kendimizi Sınayalım	108
Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı	109
Sıra Sizde Yanıt Anahtarı	109
Yararlanılan ve Başvurulabilecek Kaynaklar	110

Önsöz

Sömürgecilik, başkalarına ait olan maddî-manevî bütün kaynakların bir ulus ya da devlet tarafından zorla ele geçirilmesi ve götürülmesi anlamında kullanılan bir tanımlamadır. Kavram sıklıkla koloniyalizm ile karıştırılmakla birlikte koloniyalizm, daha çok başkalarına ait topraklar üzerine yerleşmeyi ifade etmek için kullanılmaktadır. Sömürgecilik ya da emperyalizm ise aynı zamanda ekonomik, sosyal, siyasal, kültürel vb. hâkimiyeti ve yağmalamayı da ihtiva eder. Esasen kelimelerin etimolojileri de bu açıdan fikir vericidir.

Haçlı Seferleri'ne kadar büyük ölçüde içine kapalı bir şekilde yaşayan Avrupa toplumları, artan nüfus yoğunluğuna rağmen sınırlı toprağa sahip olmanın baskısı ile Akdeniz ve doğudaki Osmanlı hâkimiyeti arasında sıkışmanın sonucu açık denizlere yönelmişlerdi. Batılarında da yakın zamana kadar Endülüslü Müslümanları bulunuyordu. Portekizliler ve İspanyolların öncülüğünde atılan bu adım sonucu karşılaşılan yeni topraklar ve deniz yolları, 1494'te İspanya ile Portekiz arasında varılan ünlü Tordesillas Antlaşması ile bu iki ülke tarafından paylaşıldı. Papa gözetiminde varılan bu antlaşma ile dünya üzerindeki tasarruf ve paylaşma girişimlerine dinî bir boyut da eklenmiş oldu. Bu iki ülkenin yaklaşık bir asır süren rakipsiz dönemlerinden sonra XVII. yüzyıldan itibaren Hollanda, Fransa ve İngiltere de sömürge arayışına çıktı.

Böylece farklı Avrupa devletlerinin dünya'nın pek çok bölgesini keşif, fetih, ilhak ve iskân etmeleriyle ortaya çıkan, yeryüzündeki zenginliklerin, hazır kaynakların ve insan-emek gücünün (köleleştirme) Batı'ya aktarılması ile Avrupa inanç, kültür ve hayat tarzı değerlerinin diğer toplumlara aktarılması, dayatılması süreci başlamış oldu.

Sömürgecilik tarihi genel olarak dört dönemde incelenebilir. Birincisi Avrupa'nın deniz aşırı yayılmacılığa başlamasından 1763 Paris Antlaşması'na kadar, ikincisi 1763'ten Birleşik Almanya'nın da ortaya çıktığı 1870'lerin ortalarına kadar, üçüncüsü 1875-1944 arasındaki çağdaş sömürge imparatorluklarının oluşturulması ve varlıklarını korudukları dönemlerdir. II. Dünya Savaşı'nın ardından ise Yeni sömürgecilik gelmiştir. Her halükarda 1800 ile 1914 yılları arasında insanlık kelimenin tam anlamıyla acımasız bir işgal, istila ve sömürü tecrübesi yaşamıştır. Bu aşamaların başlangıcında Portekiz ve İspanya, ardından Fransa ve Hollanda, en son da İngiltere öne çıkmıştır. İkinci aşamada İngiliz egemenliği belirgin olmuş, üçüncü aşamada ise İngiliz, Fransız, İtalyan, Alman, Rus, Japon ve Amerikan çıkarları arasındaki rekabet XX. yüzyılın ekonomik, siyasal ve ideolojik yapılanmalarının temelini oluşturmuştur. Son aşama, bilgi ve teknoloji çağında siyasal, kültürel ve ekonomik sistemlerin egemen olduğu yeni bir dönem olmuştur.

Yüzyıllarca süren sömürgecilik zamanlarında Avrupada sanayileşme yaygınlaşırken, sömürülen ülkeler Avrupa fabrikalarına emek, hammadde ve tarımsal ürünler sağlamak zorunda bırakılmışlardır. Bu arada da sömürülen topraklardaki mahallî değerler, dinî-kültürel kimlikler ve tabii aidiyetler sömürgeci devletlerin politikalarıyla büyük oranda tahrip edilmiştir. Zaten sömürgeciliğin belli başlı üç nedeni; sanayileşen Avrupa devletlerinin hammadde ve pazar arayışları, gelişen ulusçuluk çağında güçlü ulus devletler inşa etmek arzusu ve nihayet ırkî, dinî ve kültürel üstünlük duygusunun ekonomik, siyasal ve askerî politikalarla dayatılmasıdır. Böylece yaşanan tarihî süreç, tarihteki tahribatının yanı sıra günümüzdeki gelir dağılımı adaletsizliği ile sosyal, kültürel, siyasî ve ekonomik yönden gelişmiş-az gelişmiş ülkeler ayrımının oluşmasının da en belirgin nedeni olarak ortada durmaktadır.

Bu çalışma insanlık tarihinin en acımasız kırılmalarından biri olan Sömürgecilik gerçeğini genel bilgi düzeyinde öğrencilerimizin dikkatine sunmak amacıyla hazırlanmıştır.

Editör

Prof.Dr. Azmi ÖZCAN

1

Amaçlarımız

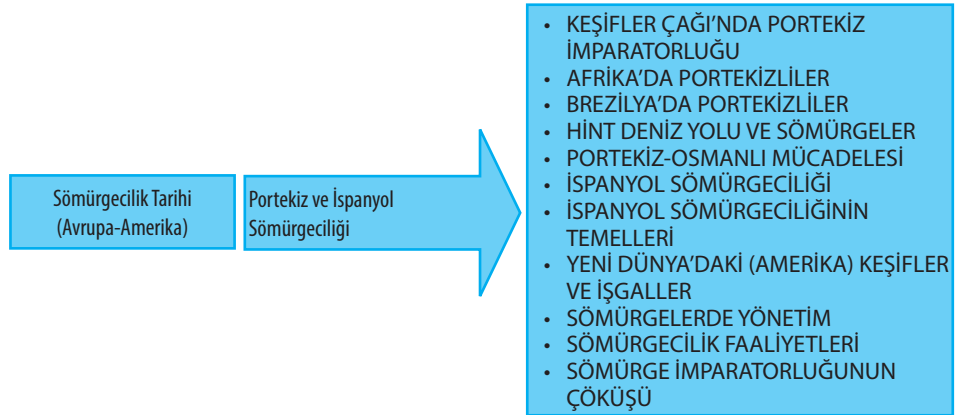
Bu üniteyi tamamladıktan sonra;

- Coğrafi keşifler ve sömürgecilik faaliyetlerinin başlama sebeplerini açıklayabilecek,
- Hint deniz yolunun açılması ile dünya ticaretinde meydana gelen değişiklikleri açıklayabilecek,
- İspanyol sömürgeciliğinin temellerini tanımlayabilecek,
- İspanya'nın Yeni Dünya'daki keşif ve işgallerini sıralayabilecek,
- İspanya'nın sömürgecilik faaliyetlerini açıklayabilecek bilgi ve becerilere sahip olabileceksiniz.

Anahtar Kavramlar

- Sömürgecilik
- Hint Okyanusu
- Portekiz
- Brezilya
- Ceneviz
- İspanya
- Afrika
- Yeni Dünya (Amerika)

İçindekiler

Portekiz ve İspanyol Sömürgeciliği

KEŞİFLER ÇAĞI'NDA PORTEKİZ İMPARATORLUĞU

Portekiz ilk defa 1143'te bağımsız bir ülke hâline geldi. 1147'de Lizbon Endülüs Emevileri'nden alındı. 1249'da Algarve'nin güney bölümleri ele geçirildi.

Portekizliler XV. yüzyıldan itibaren gemicilik tekniğini geliştirmeleri sayesinde özellikle Afrika kıyılarında yayılma faaliyetlerine başladılar. 1460 yılında Cabo Verde ve 1471'de Ekvator'a ulaşan Portekizli denizciler 1487'ye gelindiğinde Bartolomeu Dias ile Ümit Burnu'nu aşarak Hindistan yolunu açtılar. 1494 yılında İspanya ile yapılan "Tordesillas Antlaşması" Portekiz'e Hint Okyanusu'nda yapılacak fetihlerin tekeli ile Brezilya'yı kazandırdı. Bu anlaşmanın ardından Portekizliler, Vasco da Gama'nın 1498 yılındaki seyahatiyle Doğu Hint Adaları'na, 1500 yılında ise Cabral'ın Brezilya'yı ele geçirmesi ile Güney Amerika Kıtası'na yerleştiler.

Portekiz Prensi Denizci Henry (1394-1460), Portekiz sömürgeciliğini başlatan isimlerden biridir. Kendisi ile birlikte hareket eden bilim adamı Azurara'nın eserinde Portekizlilerin muhtemel keşiflerle ilgili hedefleri şu şekilde anlatılır:

1. Ceblitarık'ın Afrika kıyısında bulunan Ceuta'yı aldıktan sonra gemilerini hazırlayan Henry, Kanarya Adaları'nın ve Bojador Burnu'nun ötesinde ne olduğunu öğrenmek istiyordu. Henry bu işi Tanrı aşkına ve kral olan abisi Edward için yaptı.
2. Söz konusu yerlerde eğer bir Hristiyan topluluk varsa bir ticaret yolu açarak ülkesine yarar sağlamak bu seferlerin bir diğer sebebiydi.
3. Afrika'da yıllardır mücadele ettikleri ve aralarında hiç Hristiyan bulunmayan Morloların gücünün belirlenmesi gerekiyordu.
4. Afrika'da yapılacak mücadelelerde kendisiyle birlikte savaşacak Hristiyan prenslerin olup olmadığını merak eden Henry, yapılacak seferlerle muhtemel müttefiklerini arıyordu.
5. Hristiyanlığı yaymak en önemli sebeplerdendi. Gidilecek yerlerde Hz. İsa'nın öğretisini yaymanın Tanrı'ya hizmetin en güzel yolu olduğuna inanan Henry, bu hizmetlerinin kendisini Tanrı katında yücelteceğine de inanıyordu."

Lizbon, XV. yüzyıl sonuna doğru dünyanın en önemli ticaret merkezlerinden bir tanesiydi. Limanlarını dolduran gemiler; fil dişi, devede kuşu tüyü, baharat, altın tozu ve köleleri boşaltırken rıhtımda İngilizlerden İspanyollara, Flemenklerden Araplara kadar farklı bölgelerden insanları görmek mümkündü. Yine rıhtım çevresinde Cenevizli banker ve kuyumculara ait dükkanlar yer almaktaydı.

Portekiz'in sömürgecilik yolu ile topraklarını genişletmesinde Cenevizlilerin önemli rolü vardır. Osmanlı Devleti'nin İstanbul'u fethi ve Doğu Akdeniz'deki egemenliğini tesisi ile birlikte bu durumdan en büyük zararı Cenevizliler gördü ve Cenevizliler Venedik teke-

lini kırma isteğinin de etkisiyle Batı'ya yöneldiler. Bankalar, borsa simsarlıkları vb. açarak İspanya ve Portekiz'in her yerine nüfuz ettiler. Nitekim daha 1341'de Nicaloso da Recco Kanarya Adaları'nı Portekiz Kralı adına keşfetti.

Batı'yı keşifler yapmaya zorlayan bir başka etken de kıymetli madenlere duyulan ihtiyaçtır. Venedikliler bu noktada önemli rol üstlendiler. Osmanlı Devleti'nin Doğu Akdeniz'deki egemenliğine rağmen özellikle Avrupa'ya baharat tedarik etmeye devam eden Venedikliler bunun karşılığında ise altın almaktaydı. Bu yoğun ticarî faaliyetlerle feodal aristokrasinin yanında burjuva sınıfı da güçlenmişti. Ancak XV. yüzyılın ikinci yarısında Avrupa'nın darlık yaşaması deniz aşırı arayışların başlamasında etkili oldu.

Hindistan'a gidecek yolu bulma ve dünyayı çepeçevre dolaşma fikri, Lizbon'da giderek yaygınlaştı. Bu fikri hayata geçirmek isteyenlerden biri de 1451'de Ceneviz'de doğmuş olan Kristof Kolomb idi. Lizbon'a göç ederek burada bir harita atölyesi kurmuş olan kardeşi Bartolomeu Dias ile birlikte deniz coğrafyası ile ilgili derinlemesine bilgi sahibi oldular. Bu bilgilerle hep batıya gidilerek Uzak Doğu'ya ulaşılacağına inanan Kolomb, Portekiz yönetiminden olumlu cevap alamayınca 1485 yılında İspanya'ya gitti ve İspanya'nın desteği ile çıktığı yolculuklar sonunda Amerika'ya ulaştı.

Lizbon'da sıklıkla dile getirilen Hindistan'a ulaşma fikri, Kolomb tarafından krala arz edilmiş olsa da Portekizliler Afrika'yı dolaşma fikrine daha sıcak baktıklarından bu yolda ilerlediler. Nitekim Kolomb'un İspanya himayesinde yola çıkmasından önce 1485 yılında Bartolomeu Dias, Ümit Burnu'nu dolaşarak Hindistan yolunu açtı.

SIRA SİZDE

Cenevizlilerin Portekiz sömürgeciliği üzerindeki etkileri nelerdir?

K İ T A P

Portekiz sömürgeciliği üzerinde Cenevizlilerin etkisi için bkz., Ferro, M., Sömürgecilik Tarihi: Fetihlerden Bağımsızlık Hareketlerine Kadar, 13.-20. yüzyıl, (Çev. M. Cedden), İstanbul, 2011.

Ümit Burnu'nun geçilmesi ile birlikte Hindistan'a ulaşma hususunda sabırsızlanan Portekizliler, 8 Temmuz 1497'de Vasco de Gama idaresinde dört gemiden oluşan bir filo-yu Lizbon'dan yolcu ettiler. Filo, 18 Mayıs 1498'de Malabar kıyısındaki Calicut Limanı'na ulaştı. Gördüğü liman şehirleri ve buralardaki muazzam ticaret ağından oldukça etkilenen Gama, buraları ele geçirmenin zorluğunu anlayarak gemilerine baharat doldurup Lizbon'a döndü.

Portekizlilerin Ümit Burnu'nu dolaşmaları (1487) ve Kolomb'un İspanya adına Amerika kıtasına ulaşması (1492) üzerine Papa VI. Aleksander'in aracılığı ile dünya bir bakıma bu iki devlet arasında Tordesillas Antlaşması ile (1494) paylaşıldı. Bu anlaşma Büyük Okyanusu da içine alacak şekilde 1529 yılında Saragossa'da yenilendi. Tordesillas Antlaşması yalnız toprakları değil okyanusları da Portekiz'le İspanya arasında paylaştırmış, Afrika, Doğu ve Azor Adaları'nın 270 fersah batısına kadar uzanan Batı denizleri Portekizlilere bırakılırken bu sınırdan sonra İspanyolların Batı Hindistan egemenliği başlamıştır.

XVI. yüzyıl ortalarında en parlak dönemini yaşayan Portekiz İmparatorluğu;

- Brezilya ve Amazon kıyı kesiminden Rio de Plata'ya kadar olan Güney Amerika topraklarını,
- Afrika'nın batı kıyılarında yer alan Maderia, Asor Adaları, Gine ve Angola'daki Hindistan yolu konaklama bölgeleri, Kongo çevresi ile Ümit Burnu'nun doğusundaki Delagoa, Sofala ve Mozambik'i içine alan Afrika topraklarını,
- Madagaskar Adası'nı,
- Basra Körfezi girişinde, Hürmüz'deki ticaret merkezlerini,
- Koçin, Seylan, Pegu, Malakka ve Macao'yı içine alan Doğu Hint Adaları'nı kapsamaktaydı.

Portekiz, I. Emanuel (1495–1521) zamanında gücünün zirvesine çıktı. Ancak sömürge siyasetinin devam ettirilebilmesi için yapılan savaşlar ve bunların ağır maliyetlerine 1521 yılında meydana gelen salgın hastalık eklenince Portekiz, hububat ithal eden ülke durumuna düştü. Salgın hastalıklarda nüfusunun neredeyse yarısını kaybeden Portekiz’de tarımsal üretim azaldı.

Kral Sebastian’ın (1557–1578) Fas üzerindeki hâkimiyet mücadelesi sırasında maiyetindekilerle birlikte öldürülmesiyle başlayan siyasi kriz 1580 yılında Portekiz’in İspanya’yla birleşmesi ile sona erdi. İspanya Kralı II. Philippe kendisini Portekiz Kralı I. Philippe olarak ilan ettirdi. Bu dönemde Portekiz sömürgelerinin Hollanda ve İngiltere tarafından işgali ile ülkede başlayan ekonomik çöküntü karşısında ortaya çıkan ayaklanmalar neticesinde Portekiz, İspanya’dan ayrıldı (1640). Ayrılma sürecindeki sıkıntıları İngiliz desteği ile aşan Portekiz, bu devletin Kıta Avrupası’ndaki en önemli müttefiki oldu. XVIII. yüzyıl, bir bakıma Portekiz’in elindeki sömürgelerini koruma gayreti ve İngiltere’nin desteğiyle İspanya ile mücadele içinde geçti.

İspanyollar ve Portekizlilerin denizlerde sağladığı egemenlik ve kurdukları tekel özellikle Fransa ve İngiltere’nin harekete geçmesi ile sarsılmaya başladı. İngilizleri İspanyollara karşı ekonomik rekabetin yanında harekete geçiren bir diğer husus da dinî farklılığın etkili olmasıdır (Katolik-Protestan ayrılığı).

İngiltere Kraliçesi I. Elizabeth ve İspanya Kralı II. Philippe döneminde (1527–1598) Yeni Dünya üzerinde rekabet artmış ve İngilizler de bu yarışa dâhil olmuşlardır. 1578 yılında Kraliçe’den Yeni Dünya’da koloni kurma izni alan Humphrey Gilbert (1539–1583), Newfoundland (Kanada) kıyılarına ulaşarak İngiltere’nin ilk deniz aşırı kolonisine sahip oldu. Aynı tarihlerde okyanusta var olan bir diğer güç de Hollanda’ydı. İspanya ile mücadelelerinde karada zayıf olmaları onları denizlere yöneltmişti.

Yeni Dünya’da, kuzeydeki İngiliz ve Fransızlar ile güneydeki İspanyollar ve Portekizlileri bir diğerinden ayıran en önemli faktör sömürü anlayışlarıydı. Güneyde altın ve taşınır mallara karşı bir meyil varken kuzeyde en önemli ekonomik faaliyet tarım idi. İngilizlerin buraya gelmesi Kuzey Amerika’yı bir çekim merkezi yapmış, açlık, asayiş ve dinî baskılar gibi nedenlerle Avrupa’dan binlerce kişi bu yeni topraklara akın etmiştir. Geçim toprağa endeksli olduğu için yeni gelenler iç bölgelere yönelmişler ve böylece kıtadaki kalıcı etki daha da güçlenmiştir.

Tüm kayıplara rağmen I. Dünya Savaşı sonunda toprak büyüklüğü bakımından Portekiz sömürge imparatorluğu Dünya’da üçüncü sıradaydı. 1960 yılından itibaren Portekiz’in sömürge topraklarında ayaklanmalar başladı. Parçalanma 1973 Karanfil Devrimi ile hızlandı. 1974’te Gine, 1975’te Cabo Verde, Angola ve Mozambik bağımsızlıklarını kazandılar. Goa, Damao gibi Hindistan’daki topraklar ise Hindistan devletine katıldı.

Harita 1.1

*Portekiz Sömürge
İmparatorluğu*

AFRİKA'DA PORTEKİZLİLER

Portekizlilerin Afrika'daki ilk hedefleri Batı Afrika sahilleri oldu. Prens Henry'nin de bölgeye yerleşerek gemicileri desteklemesi ile birlikte Portekiz himayesindeki denizciler batı kıyılarından güneye doğru indiler.

Portekizliler, 1492 yılında Kongo kralını vaftiz ederek işe başladılar. 1493 yılındaki "Inter Caetera" adlı Papalık fermanı ile Afrika'daki Hristiyanlaştırmanın tekelini de elde ettiler. Johannes adını alan Kongo kralı, Mbali olan ülkesinin başkentinin ismini Sao Salvador olarak değiştirdi. Ancak Johannes'in torunu Diogo, Portekizlileri Sao Salvador'dan kovdu ve Portekizliler kıyı bölgesinde ancak tutunabildi. Portekizlilerin kovulmasındaki en büyük etken köleleştirilmiş zencilere uygulanan şiddet, beyaz papazların davranışları ve doğu kıyısı melezlerinin şiddeti oldu. Portekizlilerin Afrika'daki varlıkları bu olay ile zarar görse de köle ticareti bu kıtadan daha uzun zaman devam etti.

Papalık, 1494 yılından itibaren Afrika ve Hindistan'ın Portekiz tekelinde olduğunu tanıdı.

1501'de zenci köle ticareti İspanyollar tarafından başlatıldı. Kızılderililerin de katledilmeleri ile tarla ve madenlerde çalışacak insana olan ihtiyaç Afrika'dan karşılandı. Bu dönemde yaşanan vahşetin boyutlarını anlamak için Hispaniola örneği kayda değerdir. İspanyollar ulaştığında nüfusu 300 bin kişi olan Hispaniola'da 1494-1498 yılları arasında 100 bin kişi öldürülmüş, bölgede 1508'de 60 bin kişi ve 1548'e gelindiğinde ise sadece 500 kişi kalmıştır. Günümüzde adanın yerlilerinden gelen hiç kimse yoktur.

Afrika'da yapılan kazılar, Avrupalıların buraya gelmeden önce bu kıtada belli bir medeniyetin var olduğunu göstermektedir. İşlenmiş mücevherler, seramik kalıntıları, su bentleri, Afrika'da Latin Amerika'nın büyük geçmişinden aşağı kalmayacak bir tarihi gözler önüne sermektedir. Portekizlilerin Afrika'ya girdiği tarihlerde özellikle Sahra Çölü'nden Güney Afrika'ya doğru uzanan bu medeniyet hâlâ canlıydı. Ancak Portekizliler gittikleri her yerde var olan düzeni altüst ettiler. İlk olarak Hint Okyanusu'nda ticareti felce uğrattılar. Bununla Venediklilerin ve Müslümanların tekelindeki baharat ticaretini ele geçirdikleri gibi bu ticaret hattı sayesinde Afrika'nın doğusunda yaşayan toplulukları da sefalet içerisine ittiler. Ümit Burnu'nu keşfettikten sonra burada bulunan halkı kuzeye göç etmek mecburiyetinde bırakan Portekizliler, birbirlerini iten halk yığınlarının karışmasına ve var olan dünyanın çöküşüne sebep oldular. Diğer taraftan bu karışım Afrika'da asırlarca devam edecek sınır kavgalarına da sebep oldu. Gelir kaynakları kesilen ve sosyal olarak yıkıma sürüklenen Afrika kıtasında çözülmenin hızlanması ve güçlü siyasî yapının sükülüyle daha sonraki yıllarda Afrika'nın tamamıyla boyunduruk altına alınıp soyulmasının başlatıcıları yine Portekizliler oldu.

Portekizlilerle birlikte başlayan ve diğer Avrupa devletleri tarafından devam ettirilen köle ticareti ile siyasî varlığı bitmiş olan "Kara Kıta" en büyük darbeyi yedi. Köle ticareti çok sayıda Afrika kökenliyi etkiledi. Afrika'nın kölelik yolu ile boşaltılmasında Amerika'daki gelişmelerin rolü büyüktür. Amerika'da başlayan vahşi sömürgecilik ile Kızılderililerin yok edilmesi ya da ağır çalışma şartları altında sayılarının azalması ve kalanların da çalışmamak için direnmeleri ile meydana gelen iş gücü açığını kapatmak için Afrika'dan getirilen kölelerin sayısı korkunç rakamlara ulaştı. 1486-1641 yılları arasında sadece Angola'dan 1.389 bin köle getirildiği kaydedilir. 1580-1680 yıllarını kapsayan dönemde Brezilya'ya Angola ve Mozambik'ten 1 milyonun üstünde köle taşındı. Topraklarından kopararak götürülen kölelerin sağlıklı, sağlam ve genç olması Afrika'nın kaderini daha fazla etkiledi.

Portekizliler, sömürgesi olan topraklarda katı bir diktatörlük uyguladı. Yerliler köle ticaretine kurban edildi; kalanlar eğitimsiz bırakıldı. İşgal altındaki topraklarda tek tip tarıma zorlanan halk, Portekiz'e (şeker kamışı örneği) paralar kazandırsa da kendisi açlıkla mücadele etti.

Özellikle Portekiz ve İspanyol sömürgesi olan topraklar, beyaz efendilerinden kurtulduktan sonra da huzura kavuşamadı. Çünkü yeni kurulan devletlere, sömürgecilerden geriye kötü hayat koşulları, cahillik ve sefalet kaldı. Sömürge döneminde bu topraklarda çalışkan bir kesimin ortaya çıkmaması da yönetim zafiyetine sebep olmuş, bunun bir sonucu olarak Afrika iç savaşlara teslim olurken Latin Amerika'da ise askerî yönetim ve diktatörler iş başına gelmişlerdir.

Gine-Bissau

Orta Batı Afrika'da Senegal'in hemen güneyinde bulunan Gine-Bissau, Portekiz sömürgelerinden bir tanesiydi. XV. yüzyıl ortalarında ticaret üsleri kurmak amacıyla ülkenin batısındaki Bissagos Adaları'na çıkan Portekizliler, yerli halkın direnişi ile tutunamasa da XVI. yüzyıldan itibaren adalara ve ana karaya yerleştiler. Portekiz, Brezilya'da şeker kamışı çiftliklerinde ihtiyaç duyulan iş gücünü bu bölgeden sağladığı kölelerle karşılamıştır. Köle ticaretinin yanında bal mumu, fil dişi ve deri de bu bölgeden sağladıkları ticarî mallardan- dı. Portekizliler kıyıda kurdukları ticarî üslerin zamanla şehirler hâline gelmesi ile XIX. yüzyıl başında burayı kendi egemenlik alanları olarak ilan edip ilerlemelerini iç bölgelere taşıdılar. Gine-Bissau 1930 yılına kadar Portekiz'in bir vilayeti olarak kaldı ve burada, bu tarihten tekrar vilayet olduğu 1951 yılına kadar müstakil bir sömürge idaresi kuruldu. Portekizliler, Gine-Bissau'da yer fıstığı ve şeker kamışı üretimine ağırlık vererek bunlardan başka ürün yetiştirilmesine izin vermediler.

Portekiz'de iktidarı 1968 yılına kadar elinde bulunduran diktatör Salazar döneminde sömürgelere uygulanan baskı beraberinde ayaklanmaları getirdi. Diğer taraftan II. Dünya Savaşı sonrası Afrika'daki bağımsızlık hareketlerinin de etkisi ile 1956 yılında kurulan Partido Africano da Independencia da Guine Bissau e Cabo Verde isimli örgüt 1971'e kadar ülkenin tamamına yakınında kontrolü ele geçirdi. Gine-Bissau 24 Eylül 1973'te bağımsızlığını ilan etti ve bu durumu 10 Eylül 1974'te Portekiz de tanıdı.

Angola ve Mozambik

Angola'da Portekiz boyunduruğundan kurtulmak için ilk olarak 1954 yılında Kuzey Angola Halklar Birliği kuruldu. Önce politik yol izlenmiş ancak Portekiz'in artan baskısı Angolalı direnişçileri Cezayir örneğinden de etkilenerek 1962 yılında silahlı mücadeleye yöneltmiştir. Angola Ulusal Kurtuluş Cephesi adını alan direniş hareketi birtakım bölünmeler olsa da mücadelelerine devam etti. Bu arada Portekiz'in bombardımanları ile binlerce Angolalı hayatını kaybetti. Yapılan mücadele 1974'te bağımsızlığın kazanılması ile sonuçlansa da ülkede iç savaş uzun yıllar sürdü.

Afrika'nın doğu sahillerinde yer alan ve jeopolitik açıdan büyük öneme sahip olan Mozambik, Portekizlilerle 1497 yılında Vasco de Gama'nın buraya ulaşması ile tanışmış- tı. Kıyı şeridi Süfale ve Kilve'yi Hindistan yolunda üs yapmak isteyen Portekiz Kralı I. Emanuel, 1505 yılında General Almeida komutasında bir donanmayı buraya gönderdi. Bu iki kentte kaleler inşa eden Almeida buraları bir deniz üssü hâline getirdikten sonra Mozambik Adası'nı istila ederek Hindistan yolu için Portekiz sömürgeciliğinin en önemli merkezlerinden birisi hâline getirdi.

Pîrî Reis, Kitab-ı Bahriyye'sinde Süfale'de bulunan altın madenlerinden bahseder. Portekizliler geldiklerinde Mozambik'te geniş bir ticaret ağı ve zenginlikle karşılaştılar. Bu sırada Müslümanlar bazı kıyı kentleri ile iç bölgelerde yer alan Sena ve Tete şehirle- rinde ticaretle meşguldüler. Portekizliler, kıyı bölgelerde sağladıkları egemenlik ve kur- dukları üslerle yetinmeyerek adım adım Mozambik'i sömürgeleştirdiler. Ülkeyi 1750'de merkezi Goa'da bulunan Hindistan sömürgelerine bağlayıp ardından müstakil sömürge hâline getirdiler.

Portekizlilerin Afrika'daki en önemli ticarî faaliyeti olan köle ticareti, yasaklandı XIX. yüzyıl ortalarına kadar asırlarca Mozambik Adası üzerinden yapıldı. Sadece XIX. yüzyılın ilk yarısında 400 binden fazla Mozambikli köleleştirildi. Her ne kadar bu yüzyılda köle ticareti yasaklansa da kaçak olarak devam ettiği gibi düşük ücretlerle "hür işçiler" olarak Mozambikliler çalıştırılmaya devam ettirildi. 1850'lerden sonra 50 yıl boyunca Fransızların Madagaskar ve Mayotte'de iş gücü açığını kapatmak için 115 bin Mozambikli, Fransız sömürgelerine taşındı. Portekiz, 1924 yılında Mozambik'i tümüyle sömürge hâline getirdi. Yüzyıllarca Mozambiklileri köle ve işçi olarak pazarlayan Portekiz, burayı tamıyla sömürgeleştirdikten sonra iş gücü ihtiyacını Avrupadan göçmen getirerek çözmeye çalıştı. Mozambik'te bulunan Avrupalı işçilerin sayısı 1960'lı yıllarda 85 bine ulaştı.

Mozambik'te 1949 yılında Eduardo Mondlane tarafından "Nucleos de Estudantes Secundarios de Mocambique" isimli örgüt kurularak Portekiz sömürgeciliğine karşı ilk mücadele başlatıldı. 1962'de kurulan Mozambik Kurtuluş Cephesi'nin, Sovyetler Birliği ve Çin'den aldığı destekle yürüttüğü silahlı mücadeleye karşı sert tedbirler alan Portekiz, direniş hareketinin lideri Mondlane dâhil binlerce Mozambikliyi öldürdü. 1974 yılında Portekiz'de meydana gelen darbe sonrası, direnişçilerle yapılan görüşmeler sonucu 25 Haziran 1975'te Mozambik'in bağımsızlığı ilan edildi.

SIRA SİZDE

2

Portekizlilerin Afrika'daki sömürge mantığı ile ilgili ne söylenebilir?

K İ T A P

Portekizlilerin Afrika'daki sömürge siyaseti ile ilgili olarak bkz., Luraghi, R., Sömürgecilik Tarihi, İstanbul, 2000.

BREZİLYA'DA PORTEKİZLİLER

1500'de Alvares Cabral komutasındaki Portekiz filosu, Ümit Burnu'na yönelmişken Gulf Stream Akıntısı'nın da etkisiyle Brezilya'nın Porto Seguro sahillerine ulaştı. Bölgeye Brezilya ismini veren Cabral, Tordesillas ile çizilen sınırın doğusunda yer aldığı için buraya el koydu.

Portekizliler, bu geniş coğrafyada yerlilerden önemli bir direniş görmedikleri için dağınık ve birbirinden uzakta yerleşim birimleri oluşturdu. Büyük kâr sağlanan şeker kamışı ekimi bugünkü Salvador'un güneyinde kalan ovalarda 1532 yılında Martim Afonso de Sousa'nın idare ettiği göçmenlerin gelişiyle başladı. Bölgenin iklimi ve Afrika'ya yakınlığı XIX. yüzyıl sonuna kadar başlıca yerleşim merkezi olmasına neden oldu.

1538 yılında Kral III. Juan, şeker üretiminin denetimini Portekiz Genel Valilerine devretti; yeni yerleşim birimleri ve kaleler kuruldu. 1554 yılında Hristiyan Cizvitlerin (Hristiyan tarikatı) Sao Paulo'yu kurmalarından sonra iç bölgelere yönelindi. XVIII. yüzyıl başlarında dünyanın en büyük altın üretiminin yapıldığı bu topraklarda, yerlileri köleleştirerek veya yok ederek ilerleyen Portekizliler, bu madenlerin çevrelerinde büyük yerleşim merkezleri oluşturdular. Aynı yıllarda hayvancılığın gelişmesi ile birlikte iç bölgelerdeki işgaller de arttı. Brezilya'da aynı zamanda misyonerlik faaliyetleri de yürütüldü. Önce Cizvit papazları ile başlayan bu süreç Brezilya topraklarında geniş bir Katolik Hristiyan topluluğun ortaya çıkışı ile sonuçlandı.

1703 yılında Portekiz ile İngiltere arasında imzalanan ve Brezilya ticaretinin İngiltere tekeline girmesi ile sonuçlanan Methuen Anlaşması'ndan sonra Britanya ile ekonomik dayanışma kuran Brezilya tüccarları pirinç, tütün, boya maddeleri ve şeker kamışı ekimini tekrar canlandırdılar.

XVIII. yüzyıl sonunda başlatılan yenileşme hareketleri ile büyük toprak sahipleri yönetimden el çektilirken yerlilerin köle olarak alınıp satılması yasaklandı. Özellikle Angola'dan getirilen işçilerin sayıları artarken ticareti geliştirmek için önlemler alındı.

Bu arada sayıları giderek azalan yerliler, gelen göçmenler ve köleler ile karışık bir toplum yapısı meydana geldi. Yeni oluşan bu melez ırka “Caboclo” ismi verildi. Ancak bu isimle anılan geniş kitleler sefalet çekerken daha fazla zenginleşen tüccar sınıfına tepkiler arttı. Napolyon’un Portekiz’i işgalinden Fransızların ülkeden kovulduğu 1820 yılına kadar Brezilya’da kalan Portekiz Kralı IV. Joao’nun oğlu Dom Pedro, Brezilyalı büyük toprak sahiplerinin de baskısı ile bağımsızlığını ilan ederek imparator olarak tahta çıktı. Böylece Brezilya, Portekiz’den ayrılarak müstakil bir devlet hâline geldi.

Köle ticaretini başlatan etkenler nelerdir ve bu ticaret hangi sorunları beraberinde getirmiştir?

SIRA SİZDE

Köle ticareti ile ilgili Bkz., Reynolds, E., Fırtınaya Karşı Ayakta Kalmak: Atlantik Köle Ticareti, İstanbul, 2004.

K İ T A P

HİNT DENİZ YOLU VE SÖMÜRGELER

Ümit Burnu’ndan doğuya doğru Portekizlilerin Hint İmparatorluğu toprakları başlamak-taydı. Başşehir Goa olan bu imparatorluk; Diu, Malakka gibi topraklarla Seylan gibi üs merkezlerini ve Çittagong, Macao, Banten ve Makassar gibi ticaret merkezlerini kapsa-maktaydı.

Portekiz Krallığı zengin Hindistan diyarını sömürgeleştirmek için harekete geçerek Alvares Cabral komutasında silahlı 13 gemiden oluşan bir filoyu 1500 yılında Hindistan’a yolladı. Ardından Portekiz, bölgede egemenliğini tesis edebilmek için art arda buraya kuvvetler sevk etti. 1502’de bu sefer Vasco de Gama silahlı 21 gemi ve 800 askerle yola çık-tı. Bu seferlerle Arapların gemileri yağma ediliyor, şehirler bombalanıyor, tutsak alınanlar öldürülüyordu.

Portekizliler Hint Okyanusu’na vardıklarında burada, Müslüman Arap ve İranlıların kurduğu geniş ve çok canlı bir ticaret ağı ile karşılaştılar. Nitekim en önemli ticaret liman-larından Malakka hem Çin hem de Hint pazarının dünyaya açılan kapısı hüviyetindeydi. Portekizliler buraya yerleşirken kendinden başka bir ticaret ağının yaşamasına izin ver-meyerek Müslüman tüccarların ve diğerlerinin faaliyetlerini durdurup tekelleşmeye gitti.

Bu dönemde kutsal topraklara olan tehdit yüzünden Memlûklular ve Osmanlılar, bir-likte Kızıldeniz ve Basra Körfezi’ne donanma göndererek Hac Yolu’nun güvenliğini sağla-mak üzere Portekizlilere karşı savaştılar.

XVI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Portekizliler, üstünlüklerini yitirmeye başla-yıp Hindistan ve Afrika’da savunmaya geçtiler. Portekiz tekelinin yıkılması ise bölgeye gelen iki Avrupalı güç ile oldu. Hollandalılar, XVII. yüzyıl başından başlayarak Ambon, Malakka, Colombo ve Koçin’i işgal ederken İngilizler ise Hürmüz ve Maskat’ı ele geçi-rerek Hindistan ticaret yolundaki önemli merkezleri ele geçirdiler. Portekiz, İspanya’ya bağlandığı 1580–1640 yılları arasında Asya’daki sömürgelerinin çoğunu kaybetti. Hint İmparatorluğu’ndan geriye Afrika’daki limanlar ile Goa, Diu ve Macao kaldı.

Portekizliler, Hindistan’a vardıklarında biri Hint geleneğinden beslenen diğeri Müslü-man olan iki siyasî güç hüküm sürmekteydi. Bunlar güneydeki Vijanagar Hindu Devleti ile kuzeyde ülkenin geniş kısmına hâkim olan Müslüman sultanlıklardı. Hindular, Müslü-manlara karşı Portekizlilerle ortak hareket ederek onların tekliflerini kabul etti ve liman-larını bu yabancı konuklara açtı.

Ancak Hindistan içine nüfuz edemeyen Portekizliler, denizde genişlemek için faaliyet-lerini hızlandırdılar. Özellikle Endonezya ilk hedefleri oldu ve burada onlarca üs kurmayı başardılar. Artık her yıl bir Portekiz filosu Avrupa’ya baharat, Hindistan cevizi, porselen, reçine, mücevher, kahve, parfüm ve değerli kumaş taşıyordu.

Portekizlilerle birlikte ilk olarak Goa'da piskoposluk kurulduktan sonra onlarca misyoner bu bölgeye geldi. Robert de Nobili isimli İtalyan Cizvit papazı Hinduların dilini ve dinini öğrendi ve Hristiyanlığın Hindular arasında yayılmasını sağladı.

Keşiflerin başladığı çağda Kolomb başta olmak üzere tüm Avrupalı denizcilerin varmak istedikleri hedef Marco Polo'nun anlattığı Çin idi. Yolculukların başlaması ile Amerika'ya, Hindistan'a ulaşılmış ancak Çin'e ulaşamamıştı. Portekizliler, Hindistan'daki üslerinden Çin ile ticarî ilişki kurmaya başladılar ve 1511'de Malakka'ya (Malezya) yerleştikten sonra Çin İmparatorluğu ile doğrudan bağlantı sağladılar. Devam eden dönemde Portekiz gemilerinin korsanlarla mücadele eden Çin donanmasına yardım etmesi ile ilişkiler gelişti ve Çin, Portekizlilere Macao'da bir ticaret üssü kurma izni verdi.

Endonezya adaları XVI. yüzyılın başından itibaren Avrupalı sömürgeci devletlerin nüfuzu altına girmeye başlamıştır. 1511 yılında Portekizliler Malakka'yı ele geçirerek bir asır burada hüküm sürmüşlerdir. Bu işgal döneminde Endonezya'nın doğusunda bulunan ve Baharat Adaları olarak adlandırılan Maluku Adaları da Portekiz idaresine girdi. Portekizliler bu adalarda ticarî faaliyetler ile birlikte misyonerlik faaliyetlerini de beraber yürüttüler. Ancak bu kârlı ticaret diğer Avrupalı devletlerin bölgeye ilgisini arttırdı ve 1595 yılında Hollandalılar da bölgeye yöneldiler.

Portekizliler, bölgede kalıcı olabilmek ve ticareti tamamıyla tekellerine alabilmek için kıyılar boyunca deniz üsleri ve kaleler kurdular. Cochın, Goa, Diu, Seylan, Socatra Adası kurulan bu üslerin önde gelenlerindendi. Portekiz istilasını önlemek isteyen Memlûkluların ve Venediklilerin girişimleri sonuçsuz kaldı. Portekizlilerin Hint Okyanusu'na hükmetmesinde kral naibi olarak buraya gönderilen Don Francisco de Almeida'nın rolü büyüktür. Üslerden oluşan bir deniz imparatorluğu ile âdeta Asya'da deniz ablukası kuran Almeida, Portekiz'in burada var olmasında önemli bir etkendi.

Avrupalıların gittikleri ülkelerde yaptıklarına dair bir başka kaynak da İspanyol Bartolomeo de Las Casas (1474–1536) tarafından yazılan rapordur. 1502'de Batı Hint Adaları'ndaki yönetime hukuk danışmanı olarak gönderilen Casas Dominikan Misyonerlerin etkisi ile görüşlerini sorgulamış ve 1547'de İspanya'ya dönüşünden sonra Kızılderililere yapılan zulümleri neşretmekle meşgul olmuştur. Avrupa vicdanına seslendiği eseri Brevisima Relacion (Kısa Rapor) isimli kitabıyla yapılan vahşeti gözler önüne sermiştir. Hint Adaları içerisinde yer alan İspanyol Adası'nda bir milyon yerliden geriye sadece sayıları yüzlerle ifade edilen bir kitle kalmıştır. Hristiyanların bunca insanı katletmiş olmasının nedeni olarak da gözlerinin altından başka bir şey görmemesini söyler. Daha çok altına sahip olmanın hırsıyla gittikleri toprakların, sabırlı ve itaatkâr yerlilerine hiçbir saygı duymadıkları gibi onları "hayvan" yerine dahi koymamışlardır.

PORTEKİZ-OSMANLI MÜCADELESİ

Portekizliler Hint Okyanusu'na nüfuz etmeye başladıkları dönemde ilk olarak Kızıldeniz girişindeki Socatra Adası ile Basra Körfezi girişindeki Hürmüz Boğazı'nı işgal ederek Doğu mallarının Akdeniz'e girmesini engellediler (1514). Gucerat Hükümdarı I. Mahmut'un Memluk Sultanı Kansu Gavri'den yardım istemesi ile 1508'de Süveyş'ten hareketle Portekizlilerle mücadele başlatılmış ancak kazanılan kısmî başarılar sonuç vermemiş ve Diu Muharebesi'ni kazanan Portekizli Amiral Almeida Kızıldeniz'e girmiştir. 1517'de Portekizlilerin Cidde'ye asker çıkaracak kadar ileri gitmeleri üzerine Osmanlılar tarafından yardım gönderilmiş ve Selman Reis, Portekizlileri Ciddeden çıkarmıştır. Mısır'ın fethi ile birlikte artık sorun Osmanlı Devleti'nin sorunu hâline gelmiştir. Kızıldeniz'deki Osmanlı filosu Portekizlilerin buradaki faaliyetlerini durdurduğu gibi 1530 yılından başlayarak

Portekizlilerle mücadele etme ve Müslüman ülkelere destek verme siyaseti işlemeye başlamıştır. Hadım Süleyman Paşa idaresindeki Osmanlı donanması Aden'i almış ve Yemen'in güvenliğini sağlamıştır. Osmanlı Devleti stratejik önemi haiz Habeşistan'ı ele geçirmek için çalışmalara başlamıştır. Diğer taraftan Basra Körfezi yoluyla Portekizlilere karşı yeni bir askerî harekât başlatılmış, Piri Reis 30 parçalık bir donanma ile Maskat'ı kontrol altına almış ancak Hürmüz'ü kuşatmasına rağmen ele geçirememiştir. Seydi Ali Reis ile 1554'ten itibaren yapılan seferlerde de istenilen başarılar elde edilememiştir. 1546 yılında Basra Beylerbeyliği'nin kurulması Osmanlı Devleti'nin bölgedeki nüfuzunu arttırmıştır. Mısır fethedildiğinde Osmanlı Devleti bitmek üzere olan bir Kızıldeniz ve Doğu Akdeniz ticareti bulurken daha sonra Portekizlilerle girilen mücadele ve bu rekabet sırasında Basra ve Kızıldeniz ticaret yollarının açık tutulması Doğu Akdeniz ticaretinin tekrar canlanması ile sonuçlanmıştır.

Osmanlı Devleti ile Hindistan Müslümanları arasındaki münasebetler XV. yüzyılda başlamasına rağmen Portekizlilerin bölgede görülmeleri ile daha da yoğunlaştı. Behmeni Sultanlığı döneminde başlayan karşılıklı gönderilen elçi ve mektuplar Gucerât Devleti zamanında da devam etti. Diu valisi Melik Ayaz, Yavuz Sultan Selim'e doğrudan mektup göndererek Hint Okyanusu'ndaki Portekiz tehdidine karşı yardım istedi. Aynı tarihlerde Selman Reis'in layihası Osmanlı yönetiminin de bu konu ile ilgilendiğini göstermektedir. Bu gelişmelerin ardından Yemen valisi Emir Mustafa'nın komutasındaki Osmanlı donanması 1531'de Diu'ya giderek burasını Portekizlilere karşı savunmuştur. 1538 yılında bu defa Hadım Süleyman Paşa idaresindeki Osmanlı donanması Süveyş'ten hareket etmiştir. Bölgedeki ilk ve son büyük askerî operasyon olan bu harekâta Diu'ya kadar ilerleyen Osmanlı donanması, bölgedeki Portekiz üslerini yıpratmıştır.

Mısır'ı kendi ülkesine katan Osmanlı Devleti, "Doğu Ticareti"nin önemine binaen bölgede durgunlaşmış olan ticareti canlandırmak için harekete geçmiş ve bu amaç doğrultusunda Kızıldeniz'de egemenliğini sağlayıp Akdeniz-Hindistan arası ticaret yolunun güvenliğini tesis etmeyi hedeflemiştir. Portekizliler, Osmanlı Devleti'nin harekete geçtiği 1525 yılına kadar Hint Okyanusu'ndan Kızıldeniz'e uzanan geniş alanda rahatça hareket etme imkânı buldular. Bu dönemde Portekizlilerle mücadele eden Selman Reis, Osmanlı hizmetine girdi. 1517 yılında büyük bir donanma ile Kızıldeniz'e giren Portekizlilere karşı sınırlı imkânlarla mücadele eden Selman Reis onları Cidde Limanı'ndan ayrılmak mecburiyetinde bıraktı. Her ne kadar Portekizliler Hint Okyanusu'nda denetimi ele alabilmişlerse de onların Kızıldeniz'e hâkim olma ve burada üsler kurma çalışmaları Osmanlı'nın devreye girmesi ile akim kalmıştır.

1524 yılında Selman Reis komutasındaki Osmanlı donanması Kızıldeniz'den çıkarak Yemen'e vardı, Portekiz üssü bulunan Kamran Adası'nı zapt etti.

Hindistan'da hüküm süren Müslüman devletlerin yardım istemeleri üzerine Osmanlı Devleti'nin 74 gemilik bir donanmayı emrine verdiği Hadım Süleyman Paşa, 1538 yılında Gucerat istikametinde harekete geçti. Hint Denizi'ne çıkan Osmanlı donanması Aden'i aldıktan sonra Hindistan kıyılarına ulaşp Portekizlilerin buradaki en önemli üslerinden olan Diu kuşatıldıysa da bir Portekiz donanmasının yaklaştığı haberi ile kuşatma kaldırıldı. Osmanlı Devleti'nin ilk ve son büyük Hint Seferi olan bu yolculuk, Diu'da istenilen sonuçların elde edilememesine rağmen Portekizlilerin bölgedeki hâkimiyetini kırma yolunda büyük bir adımdır. Diğer taraftan bu seferle Güney Arabistan'da Hindistan ile ticaret yapan Müslüman sultanlıklar Osmanlı hâkimiyetine girmişlerdir.

Osmanlı Devleti ile Portekiz'i karşı karşıya getiren bir diğer bölge ise Habeşistan oldu. Hint Okyanusu ve Kızıldeniz'e kıyısı olması hasebiyle son derece stratejik öneme ve zengin maden kaynaklarına sahip bu ülke ile aynı dine inandıkları için Portekizlilerin irtibat kurmaları daha kolay oldu. Osmanlı Devleti de hem doğu ticaretinin güvenliğini sağla-

mak hem de burada bulunan Müslümanların haklarını korumak için konuyla alakadar oluyordu. Habeşistan'da Müslüman ve Hristiyan ahâli arasında meydana gelen anlaşmazlık Osmanlı Devleti ile Portekiz'e buraya müdahale imkânı verdi. Sahil kısmını ele geçiren Ahmed b. Mücahid ile Habeş kralı Lebna Dengel arasındaki mücadele Osmanlı-Portekiz mücadelesine dönüştü. 1542 yılında Müslümanlar, Osmanlı teçhizat ve asker desteği ile Portekizlilere ağır bir darbe vurdular. Ancak Ahmed b. Mücahid'in 1543 yılında Portekizlilere karşı kaybettiği bir mücadelede öldürülmesi, kazandığı toprakların da hızla erimesi ile sonuçlandı.

1552'de Pîrî Reis'in ve 1554'de Seydi Ali Reis'in komutasında Portekiz tekelini kırmak için harekete geçen Osmanlı donanmalarının umulan sonuçları sağlayamamaları üzerine Osmanlı Devleti 1555 yılından itibaren stratejik önemi büyük Habeşistan topraklarını ele geçirmek için harekete geçti. Özdemir Paşa idaresindeki askerî harekât 1555'te başladı. Aynı yılın Temmuz ayında Habeş Beylerbeyliği tesis edilerek Özdemir Paşa Beylerbeyi olarak atandı. Aynı dönemde Katolik Kilisesi tarafından Habeşistan'a gönderilen Cizvit misyonerler de çalışmalarına başladılar. XVI. yüzyıl başında Habeş melikinın Katolik olması ile Cizvit misyonerlerin hareket alanları daha da genişledi.

1578 yılından itibaren bölgede Portekiz'in yerini alan İspanya'nın Osmanlı güney eyaletlerinde istila hareketine girişebileceği endişesi ile önlemler alınmaya çalışılmış, Yemen ve Habeşistan'dan Süveyş'e doğru uzanan sahillerde mevcut 7 kale tamir edilirken Sevva-kin Limanı'na ise yeni bir kale inşa edilmiştir.

Portekiz-Osmanlı münasebetleri nasıl değerlendirilebilir?

İSPANYOL SÖMÜRGEÇİLİĞİ

İspanya, XV. yüzyılda coğrafi bir kavramdı. Bu bölgedeki en büyük siyasî yapılar Aragon ve Kastilya Krallıklarıydı. Aragon Krallığı da bazı prensliklerden oluşuyordu. İber Yarımadası'nda Avrupa'nın diğer bölgelerine oranla daha yoğun bir siyasî kargaşa vardı. Aragon, Kastilya, Navara ve Portekiz Hristiyan Krallıkları uzun süreli savaşlar yapmıştı. 1474'te İsabella'nın Kastilya Kraliçesi olması ve 1479'da Aragon Kralı olarak tahta çıkan Ferdinand ile evlenmesi İspanya tarihi için bir dönüm noktası niteliğindeydi. Nitekim bu evlilik, hanedanları birleştirmiş ve İspanyol Krallığı'nın siyasî birliğine büyük katkı sağlamıştı. Kastilya ve Aragon aynı yönetim altında birleşmiş ancak tek bir devlet olma yanılsı olmamışlardı. Öyle olsa da İsabella ve Ferdinand müşterek paydaları olan kültür, miras ve din bağlamında ortak bir siyaset takip etmişlerdi.

Kastilya'nın ilk deniz aşırı toprağı Kanarya Adaları'ydı. Bu arada Endülüs Emevileri'nin son kalesi olan Granada, krallıklarla yaptığı anlaşmalar ve İslam âleminden gelen yardımlar sayesinde 1492'ye kadar ayakta kalmayı başarmış fakat Katolik krallar tarafından Granada'nın alınmasıyla Müslümanlar İspanya'dan tamamıyla çıkarılmışlardır.

İspanya'nın en önemli dış siyaset açılımı Yeni Dünya istikametinde oldu. Uzak Doğu'nun zenginliklerine sahip olmak amacıyla yeni ticaret yolları arama girişimi birçok yerin keşfedilmesiyle sonuçlandı. İspanyollar, Uzak Doğu'ya ulaşmak için alternatif bir yol bulmak ve Uzak Doğu ülkeleriyle ticaretini geliştirmek amacıyla Kristof Kolomb'u desteklediler ve gerçekleşen sefer sonunda farkında olmaksızın yeni bir Dünya'ya (Amerika) ulaştılar.

Harita 1.2

İspanyol Sömürge
İmparatorluğu

İSPANYOL SÖMÜRGEÇİLİĞİNİN TEMELLERİ

Kolomb'un 1485'te Endülü'sün Palos Limanı'na ayak basması İspanyol sömürgeciliği adına mühim bir adım oldu. Kolomb'un amacı Asya'ya ulaşmak ve Doğu'nun zenginliklerinden pay almaktı. Kolomb'a gerekli olan destek temin edildi. Ardından İspanya hükümdarları ile Kolomb arasında yapılan anlaşmaya göre; Kolomb keşfedilecek bütün adaların ve kıtaların amiralliğine, kral naipliğine ve valiliğine atanacak; İspanya kralı ise keşfedilen yerlere sahip olacak ve gelecek olan malların büyük kısmını alacaktı.

Kristof Kolomb, 1492'de İspanyol Krallığı adına seferlerine çıktı. 12 Ekim 1492'de Bahama takımadalarından olan Guanahani Adası veya Kolomb'un isimlendirmesiyle San Salvador'a ulaştı. Bölgedeki adaları ve Haiti'yi işgal eden Kolomb yanında altın ve Kızılderililerle İspanya'ya döndü.

1493'te Papa VI. Aleksandre Borgia, "Inter Caetera" adlı fermanıyla İspanya ve Portekiz'in etki alanlarını belirledi. 1494'te imzalanan Tordesillas Anlaşması'yla paylaşım netleşti. Böylelikle İspanyolların Batı Hindistan egemenliği başlarken Orta ve Güney Amerika'yı istila etmelerinin yolu da açılmış oluyordu. Kolomb diğer seferinde Japonya'yı aradığı sırada Jamaika'yı keşfederken diğerleri Haiti Adası'nı toptan köleleştiriyordu.

Kolomb, 1500 yılında Hispaniola'da tutuklanıp İspanya'ya gönderildi. Tekrar özgür kalsa da eski ilgiyi göremedi ve 20 Mayıs 1506'da öldü.

Kristof Kolomb'un İspanya adına gerçekleştirdiği seferler ve keşifleri anlatınız.

SIRA SİZDE

5

Kristof Kolomb'un İspanya adına gerçekleştirdiği keşifler için bkz., Wiesner, Merry, E. H., Erken Modern Dönemde Avrupa 1450–1789, İstanbul, 2009.

K İ T A P

YENİ DÜNYA'DAKİ (AMERİKA) KEŞİFLER VE İŞGALLER

Yeni Dünya'da ilk İspanyol yerleşmeleri Büyük Antiller'de oluştu. Ardından Hispaniola Adası, Porto Riko ve 1513'te Florida ele geçirildi. Aynı tarihlerde Küba da İspanyol idaresine girdi.

1499'da Amerika Vespuçi'nin de dâhil olduğu filo Venezueladaki ilk kolonileşmeyi başlatırken burası Venedik'e benzerliği sebebiyle "Küçük Venedik" anlamına gelen "Venezuela" olarak adlandırıldı.

Seyyah Vasco Nunez de Balboa'nın 1512'de Panama'dan Büyük Okyanus'a geçmesiyle İspanyol Krallığı adına Büyük Okyanus'a el konuldu.

Kılıç, zırh, at ve ateşli silahların getirdiği teknik üstünlük ile Hernando Cortes, 1521 yılında Aztek Devleti'ni (Meksika) İspanya adına işgal etti.

1532'de Peru'daki İnka Devleti, Francisco Pizarro önderliğindeki İspanyolların eline geçti. İspanyollar, Kral Atahualpa'yı esir alıp halkının gözü önünde yakarak öldürdükten sonra binlerce İnkalıyı da ortadan kaldırdı. İspanyollar burada Avrupa'nın elli yıllık üretimine eş değer gümüş ve altını ele geçirdiler. İşgal altındaki İnka Devleti, son kralları II. Tupac Amaru'nun 1781'de ölümüyle tarihe karıştı.

İspanyollar daha sonra güneye inerek Şili topraklarına girdi. Başkent Santiago, 1541 yılında kuruldu ve bölge İspanyolların hareket üssü oldu. Ardından La Serena, Concepcion, La Imperial, Valdivia ve Villarrica şehirleri inşa edildi.

İspanyolların, Latin Amerika'da ilerlemeleri sürecinde Peru, Kolombiya ve Paraguay toprakları da ele geçirildi. Ardından Arjantin ve Amazon ormanları işgal edilerek bu topraklarda Buenos Aires gibi yeni şehirler kuruldu.

İspanya'nın Amerika kıtasında sahip olduğu topraklar toplu olarak şu şekildedir:

- Kuzey Amerika'da Meksika, Kaliforniya, New Mexico, Arizona, Texas, Nevada, Florida, Utah ve Colorado, Wyoming, Kansas ve Oklahoma'nın bir bölümü. İspanya bu bölgelerdeki egemenliğini 1519–1821 yılları arasında korumuştur. Louisiana'yı ise 1762–1801 arası kısa bir süre elinde tutmuştur.
- Güney Amerika'da Peru, Kolombiya, Arjantin, Ekvator, Şili, Paraguay, Uruguay ve Brezilya'nın bir kısmı, Venezuela'nın güneyi ve Panama'nın tamamı.
- Orta Amerika'da Guatemala, El Salvador, Nikaragua, Honduras, Kosta Rika ve Meksika'nın Chiapas eyaleti ve Karayip Adaları.

İspanya'nın, Amerika kıtasının yanı sıra Asya kıtasında da sömürgeleri vardı. Bunların başında Filipinler gelmekteydi. İspanya, 1571'de burayı işgal etti. Uzak Doğu'da önemli bir üs olan bu topraklar Kral II. Philippe'nin ismine ithafen "Philippines" (Filipinler) olarak adlandırıldı. Filipinlerin işgalini takiben Kamboçya (1597–1599), Kuzey Tayvan (1626–1642), Yeni Gine ve Borneo'da bazı yerleşkeler, Ternate (Endonezya) (1606–1663), Tidore (Endonezya) (1526–1663), Macao (Çin) (1581–1640), Nagasaki (Japonya) (1581–1587) ve Malakka (Malezya) (1581–1640) denetim altına alındı.

İspanyollar, egemenliklerini Kuzey Afrika'ya da taşımak istedi. Kuzey Afrika istikametine düzenlenen seferlerin en önemli amacı deniz ticaretini aksatan korsanlık faaliyetlerini engelleyebilmektir. İspanyolların Afrika kıtasında ele geçirdikleri topraklar ise şöyleydi: Mazagán (1580–1640), Larache (1610–1689), (1912–1956), Tetuán (1860–1862), (1912–1956), Casablanca (1580–1640), Cazaza (1505–1532), Mazalquivir (1505–1708), (1732–1792), Orán (1509–1708), (1732–1791), Cezayir (1510–1530), Bugía (1510–1558), Trablus (1510–1523), Tunus (1535–1574), La Mamora (1610–1619), Tángér (1580–1640), İspanyol Ginesi (1843–1968), Gran Ifni (1860–1912), İspanyol Sahrası (1885–1975), İspanyol Fası (1912–1956), CaboJuby (1916–1958). Bağımsız şehirler: Ceuta (1580-), Melilla (1497-), Chafarinas Adaları (1848-), Peñón de Alhucemas (1673-), Peñón de Vélez de la Gomera (1508–1522) (1564-), Perejil Adası (1580-), Alborán Adası.

SIRA SİZDE

İspanyol kâşiflerin Yeni Dünya'daki (Amerika) keşifleri hakkında bilgi veriniz.

K İ T A P

İspanyol kâşiflerin Yeni Dünya'daki keşifleri için bkz., Mckay, Derek-S., Büyük Devletlerin Yükselişi (1648–1815), İstanbul, 2011.

SÖMÜRGELERDE YÖNETİM

Başlangıçta ele geçirilen topraklar, kâşifleri tarafından yönetilirken bu özerk yönetim biçimi XV. yüzyılın ikinci yarısından itibaren merkezileştirilmeye çalışıldı. Alınan yerlerde idarî olarak valilikler tesis edildi ve İspanyol sömürgeleri; Yeni İspanya (1535), Peru

(1569), Yeni Granada (1740) ve La Plata (1774) şeklinde genel valiliklere ayrıldı. Yeni İspanya Visrualığı'na (kral vekilliği) Kuzey Amerika kıtasındaki İspanyol sömürgeleri ve Meksika, Yucatan Yarımadası, Guatemala (1549'a kadar) ve Uzak Doğu'da Filipinler dâhildi. Güney Amerika kıtasındaki sömürgeler Peru Visrualığı'na bağlandı. Daha sonra Yeni Granada Visrualığı kurularak Kolombiya, Ekvador, Panama ve Venezuela'yı kapsadı. Krallık ve bölgelere ayrılan visrualıkların başında *corregidor*'lar ve *alcaldes mayores*'ler bulunmaktaydı. Doğrudan İspanya kralına bağlı krallık ve eyaletlerin başında ise kaptanlar vardı. Ayrıca şehirlerde belediyeler tesis edildi. Sömürgelerde ortaya çıkan sorunları önleyebilmek için uzman idarî birimler kuruldu.

İspanyolların sömürge yönetimlerini izah ediniz.

SIRA SİZDE

SÖMÜRGEÇİLİK FAALİYETLERİ

İdeoloji ve zenginlik hırsı emperyalizmi besleyen iki önemli faktördü. İspanyol sömürgeciliği bir yanda İslamiyet'e ve "dinsiz yerlilere" karşı açılmış bir haçlı seferi özelliği taşıırken bir yandan da deniz aşırı toprakların zenginliklerinin açıkça sömürülmesini başlatmıştı.

Ekonomik planda işgalcilerin öncelikli hedefi yerli toplulukların sahip olduğu altın ve değerli madenlerdi. Bu nedenle tek taraflı ticaret tekeli politikası ağırlık kazandı. Ticaret Odası (Casa de Contratacion) bütün sömürge ticaretini tekelinde topladı. Yeni Dünya'dan taşınan ganimetler 1586–1600 yılları arasında en yüksek seviyeye ulaştı. Meksika'da 1545'te bulunan Potosi Dağları'ndaki gümüş madenlerinden yıllık 266 bin kilo gümüş üretilmekteydi ki Avrupa'nın yıllık gümüş üretimi sadece 60 bin kiloydu. Amerika'dan gelen yüksek miktardaki gümüş sayesinde İspanya, dünyanın en zengin ülkelerinden biri oldu. Benzer şekilde Avrupa'da yılda bin, Afrika'da 2 bin kilo altın üretildiği hâlde Amerika yılda 5 bin kilo altın üretiyordu.

Ancak İspanya'da bu kıymetli madenlerin sağladığı refah süreklilik göstermedi. İspanya, sömürgelerinin ihtiyaçlarını üretimin gelişmesi için bir fırsat olarak kullanamadığı için kazançlarını değerlendiremedi. XVII. yüzyılda Yeni Dünya'dan ganimet akışının yavaşlaması, fiyatlardaki yükselme, enflasyon, dış borçlar ve vergiler ülkedeki ekonomik düzeni altüst etti.

İspanyollar, Yeni Dünya'nın kaynaklarını sömürürken yerlileri de eritmek istedi. Kızıl-derililerin kültürel ve dinî olarak asimile edilmeleri tasarlandı. Yerliler angarya ve haraca bağlandılar ve köleleştirildiler. Zamanla yerli nüfusunda azalma olunca bunların yerine Afrikalı zencilerin istihdamı başladı. Böylece zenci köle ticaretiyle XVI. ve XVII. yüzyılda Avrupa'nın zenginleşmesini temin eden üçgen ticareti de başlamış oldu.

Asimilasyon siyaseti, eğitim ve Hristiyanlaştırma girişimini de içermektedir. 1512'den 1546'ya kadar onlarca piskoposluk kuruldu.

İspanyolların sömürge faaliyetlerini açıklayınız.

SIRA SİZDE

İspanyolların sömürge faaliyetleri hakkında bkz., Luraghi, R., Sömürgecilik Tarihi, İstanbul, 2000.

K İ T A P

SÖMÜRGE İMPARATORLUĞUNUN ÇÖKÜŞÜ

Avrupalı diğer devletler, İspanyolların sömürgelerindeki tekerci ve tek yanlı uygulamalarından çok rahatsızlardı. İspanyol Amerikası'nda kaçakçılık Batı Hindistan Hollanda şirketinin önemli bir faaliyet alanı oldu. İngiliz ürünleri el altından Buenos Aires, Portobelo ve Cartegena'ya girmeye başladı. İngilizler gerek kaçakçılıkla gerekse Asiento Sözleşmele-

riyle İspanya'nın Amerika'daki sömürgelerine sızmaya başladılar, Honduras ve Panama'yı kontrol altına aldılar.

Bu durumla baş etmek isteyen İspanya ilk iş olarak tüm imparatorluktaki yönetim kadrolarını artırdı. Fransız kurumlarını örnek alan krallık görevlileri kurumu oluşturuldu ve kilise-okul-üniversite ağı güçlendirilmeye çalışıldı. Ancak Fransız İhtilali ve Kuzey Amerika sömürgelerinin İngiltere boyunduruğundan kurtulmaları bu çabaları sonuçsuz bıraktı. Bu gelişmeler üzerine İspanya, sömürgelerde başlayan ayaklanma hareketini duramadı.

General Augustin Iturbide, Meksika İmparatoru I. Augustin adını aldı. Güneyde Bolivar Venezuela Cumhurbaşkanı oldu. Arjantin'de Jose San Martin, Şili'yi kurtardı ve Bolivar'la Peru'da birleşti. Artık Amerika'daki İspanyol sömürgelerinin ayrılışı tamamlanmıştı. İspanya 1824'ten başlayarak Amerika imparatorluğundan fiilen vazgeçti. Antiller'deki son topraklarını da (Küba, Porto Riko) İspanyol-Amerikan savaşından sonra 1898'de kaybetti. 20 milyon dolar karşılığında ABD'ye bırakılan Filipinler ve Guam Adası ile Mariana, Palaos ve Caroline Adalarının Almanya'ya satılması sonucunda Büyük Okyanus'taki İspanyol hâkimiyeti çöktü. İspanyol sömürge imparatorluğu artık sadece bir Afrika imparatorluğu hâline geldi.

II. Dünya Savaşı sonrasında İspanyol sömürge imparatorluğu da deniz aşırı halkların kurtuluş hareketinden etkilendi. İspanyol Ginesi ile Fernando Poo, Annobon, Corisco ve Elobey Adaları 1968'de bağımsızlıklarını kazandı. 1969'da İgni ve Saguira el-Hamra Fas'a bırakıldı. 1976'da ise tüm İspanyol sahrası terk edildi.

SIRA SİZDE

Yeni Dünya'da İspanyol sömürge imparatorluğunun çöküşü nasıl gerçekleşti?

K İ T A P

Amerika'da İspanyol sömürge imparatorluğunun çöküşü hakkında bkz., Mckay, Derek-S., Büyük Devletlerin Yükselişi (1648–1815), İstanbul, 2011.

Özet

Coğrafi keşifler ve sömürgecilik faaliyetlerinin başlama sebeplerini açıklamak.

Avrupa'da özellikle gemicilik alanındaki gelişmelerle birlikte daha uzaklara gitme, yeni yerler keşfetme ve nihayetinde Doğu'nun zenginliklerine doğrudan ulaşma fikri XV. yüzyılın ikinci yarısından itibaren dillendirilir oldu. Bu girişimlerin soylular ve burjuvazi tarafından desteklenmesi ve finansmanının sağlanması gemicileri daha da yüreklendirdi.

Coğrafi Keşiflerin İber Yarımadası'ndan başlamasında Cenevizli denizcilerin büyük etkisi oldu. Osmanlı Devleti'nin Akdeniz'de egemenlik kurmaya başlaması ile birlikte Cenevizli tüccar ve denizciler Portekiz ve İspanya topraklarına akın etti. Onların deniz tecrübeleri, Portekiz ve İspanya'nın devlet desteği ile birleşince keşifler de başlamış oldu. Nitekim Kolomb bu durumun en güzel örneklerinden biridir.

Batı'yı keşiflere zorlayan bir başka etken de altın ve gümüşe duyulan ihtiyaçtır. XV. yüzyılın ikinci yarısında Avrupa'da yaşanan nakit darlığı yeni çareler bulma girişimi olarak keşifleri ve beraberinde sömürgeciliği doğurmuştur.

Denizcileri bilinmeyen uzak yolculuklara çıkmalarında cesaretlendiren gelişmelerin başında Portekiz Karavelası'nın yapılması zikredilmelidir. Karavelalar güçlü ve esnek yapıları, az tayfaya gereksinim duymaları ve az rüzgârla bile pupa yelken gidebilmeleri ile keşifler çağını açmışlardır.

Hint Deniz Yolu'nun açılması ile dünya ticaretinde meydana gelen değişiklikleri açıklamak.

Özellikle Lizbon'un bir çekim merkezi olması ve pek çok insanın buraya gelmesi ile birlikte Hindistan'a gidecek yolu bulma fikri yaygınlaştı. Kolomb, Dünya'nın yuvarlak olduğundan hareketle hep batıya gitmek suretiyle Hindistan'a ulaşabileceğini krala anlatsa da Portekizliler bu yolu denemek yerine Afrika'yı dolaşma fikrine daha sıcak baktılar. 1485 yılında B. Dias'ın Ümit Burnu'nu dolaşması ile birlikte Portekizliler, Hindistan yolunu açtılar. 1498 yılında Vasco de Gama'nın Calicut Limanı'na ulaşması ile de Doğu Hint Adaları'na yerleşerek bölgede etkinliklerini arttırmaya başladılar. Diğer taraftan İspanya ile yapılan 1494 tarihli Tordesillas Antlaşması ile sömürge alanlarını paylaşıp aralarındaki rekabet problemini hallettikten sonra sömürü faaliyetlerine hız verdiler.

Portekizliler Hint Okyanusu'na girdiklerinde, Arap ve İranlıların egemen oldukları canlı bir ticaret ağı ile karşılaştılar. Ancak kendilerinden başka bir gücün buradan para elde etmesine izin vermeyerek tekelleşmek sureti ile burada var olan ticaret sistemine büyük darbe vurdular. Bu durum Memlûklular ve akabinde Osmanlılarla karşı karşıya gelmeleri ile sonuçlandı.

Portekiz ve İspanya ile başlayan ve daha sonra İngiltere ve Fransa'nın da bölgeye girmesi ile devam eden sömürme çabaları ile birlikte sadece Hindistan değil, Endonezya, Çin ve bölgede yer alan yüzlerce ada sömürge hâline getirildi. Burada sömürü ile vahşet birlikte yürüdü. Hint Adaları içerisinde yer alan İspanyol Adası'nda bir milyon yerliden geriye sayıları yüzlerle ifade edilen bir grup kaldı. Sömürgeci devletler, gittikleri yerlerde daha çok altına sahip olmanın hırsı ile yerlilere değer vermemiş, onların altın madenlerinde ya da tarlalarda ağır çalışma şartlarında ölmelerine seyirci kalmışlardır.

İspanyol Sömürgeciliğinin temellerini tanımlamak.

Kristof Kolomb'un 1485'te Endülüs'ün Palos Limanı'na ulaşması İspanyol sömürgeciliği için çok önemli bir gelişme oldu. İspanya hükümdarları ile Kolomb arasında bir anlaşma yapıldı: Kolomb keşfedilecek bütün adaların ve kıtaların amiralliğine, kral naipliğine ve valiliğine atanacaktı, İspanya kralı ise keşfedilen yerlere sahip olacak ve gelecek olan malların büyük kısmını alacaktı. Neticede Kolomb, 1492'de İspanyol Krallığı adına seferler düzenleyerek birçok yeri işgal etti.

İspanya'nın Yeni Dünya'daki keşif ve işgallerini sıralamak.

Yeni Dünya'da İspanyollar ilk olarak Büyük Antiller'e yerleşti. Sonrasında Hispaniola Adası, Porto Riko ve Florida alındı. Küba da İspanyol idaresine girdi. 1499'da Venezueladaki ilk kolonileşme başlatıldı. 1512'de İspanyol Krallığı adına Büyük Okyanus'a el konuldu. 1521 yılında Aztek Devleti (Meksika), 1532'de Peru'daki İnka Devleti, İspanyolların eline geçti. Şili topraklarına girildi ve başkent Santiago 1541 yılında kuruldu. Ardından La Serena, Concepcion, La Imperial, Valdivia ve Villarrica şehirleri inşa edildi. Peru, Kolombiya ve Paraguay toprakları da ele geçirildi. Arjantin ve Amazon ormanları işgal edilirken Filipinler ve Kuzey Afrikada da birçok bölge ele geçirildi.

İspanya'nın sömürgecilik faaliyetlerini açıklamak.

Casa de Contratacion bütün sömürge ticaretini tekelinde topladı. Yeni Dünya'dan taşınan ganimetler 1586-1600 yılları arasında en yüksek seviyeye ulaştı. Meksika'daki Potosi Dağları'ndaki gümüş madenlerinden yıllık 266.200 kilo gümüş üretildi. Gümüş sayesinde İspanya, dünyanın en zengin ülkelerinden biri oldu. İspanyollar, yerlileri eritmek istedi. Kızılderililerin kültürel ve dinî olarak asimile edilmeleri tasarlandı. Yerliler angarya ve haraca bağlandılar ve köleleştirildi. Zamanla yerli nüfusunda azalma olunca bunların yerine Afrikalı zencilerin istihdamı başladı. Böylece zenci köle ticaretiyle XVI. ve XVII. yüzyılda Avrupa'nın zenginleşmesini temin eden üçgen ticareti başlamış oldu. 1512'den 1546'ya kadar onlarca piskoposluk kuruldu.

Kendimizi Sınavalım

1. Portekiz'in yaptığı keşiflerde ve kazandığı sömürgelerde etkili olan gemicilerin kökeni neresidir?
 - a. Venedik
 - b. Arnavutluk
 - c. Ceneviz
 - d. Malta
 - e. Kıbrıs
2. Portekizlilerin keşifler sırasında kullandığı gemi türü aşağıdakilerden hangisidir?
 - a. Karevela
 - b. Kalyon
 - c. Zırhlı
 - d. Başarda
 - e. Buharlı Gemi
3. Portekiz deniz aşırı seferlerinin başlamasına ön ayak olan kraliyet mensubu aşağıdakilerden hangisidir?
 - a. Lord Churchill
 - b. Prens William
 - c. Kraliçe Elizabeth
 - d. Prens Henry
 - e. Lord Curzon
4. Ümit Burnu'nu dolaşarak Hindistan yolunu açan Portekizli denizci kimdir?
 - a. Vasco de Gama
 - b. Bartolomeu Dias
 - c. Cabral
 - d. Kristof Kolomb
 - e. Amerika Vespuçi
5. Portekiz-Osmanlı mücadelesinde aşağıdaki Osmanlı denizcilerinden hangisi görev **yapmamıştır**?
 - a. Barbaros Hayreddin Paşa
 - b. Seydi Ali Reis
 - c. Piri Reis
 - d. Selman Reis
 - e. Hadım Süleyman Paşa
6. İspanyol Sömürgeciliğinin temeli aşağıdakilerden hangisi tarafından atılmıştır?
 - a. Kristof Kolomb
 - b. Amerika Vespuçi
 - c. Macellan
 - d. Ponce de Leon
 - e. Pizarro
7. İspanya'nın ilk deniz aşırı toprağı aşağıdakilerden hangisidir?
 - a. Amerika
 - b. Kanarya Adaları
 - c. Falkland Adaları
 - d. Büyük Okyanus
 - e. Porto Riko
8. Yeni Dünya'da (Amerika) ilk İspanyol yerleşmeleri nereden oluşmuştur?
 - a. Hollanda Antilleri
 - b. Küçük Antiller
 - c. Virgin Adaları
 - d. Saint Lucia
 - e. Büyük Antiller
9. 1521'de Aztek İmparatorluğu'nu işgal edip Meksika'yı alan İspanyol kâşif kimdir?
 - a. Alonso de Ojeda
 - b. Diego Kolomb
 - c. Hernando Cortes
 - d. Vasco Nunez de Balboa
 - e. Ponce de Leon
10. 1532'de Peru'daki İnka İmparatorluğu'nu işgal edip binlerce İnkalı'nın ölümüne yol açan İspanyol kâşif kimdir?
 - a. Vasco Nunez de Balboa
 - b. Pedro de Valdivia
 - c. Diego de Almagro
 - d. Francisco Pizarro
 - e. Hernando Cortes

Kendimizi Sınavalım Yanıt Anahtarı

1. c	Yanıtınız yanlış ise “Portekiz’i Keşifler Yapmaya Sevk Eden Sebepler” konusunu tekrar gözden geçiriniz.
2. a	Yanıtınız yanlış ise “Portekiz’i Keşifler Yapmaya Sevk Eden Sebepler” konusunu tekrar gözden geçiriniz.
3. d	Yanıtınız yanlış ise “Afrika’da Portekizliler” konusunu tekrar gözden geçiriniz.
4. b	Yanıtınız yanlış ise “Hint Deniz Yolu ve Sömürgeler” konusunu tekrar gözden geçiriniz.
5. a	Yanıtınız yanlış ise “Portekiz-Osmanlı Mücadelesi” konusunu tekrar gözden geçiriniz.
6. a	Yanıtınız yanlış ise “İspanyol Sömürgeciliğinin Temelleri” konusunu tekrar gözden geçiriniz.
7. b	Yanıtınız yanlış ise “İspanyol Sömürgeciliği” konusunu tekrar gözden geçiriniz.
8. e	Yanıtınız yanlış ise “İspanyol Sömürgeciliğinin Temelleri” ve “Yeni Dünya’daki (Amerika) Keşifler ve İşgaller” konusunu tekrar gözden geçiriniz.
9. c	Yanıtınız yanlış ise “Yeni Dünya’daki (Amerika) Keşifler ve İşgaller” konusunu tekrar gözden geçiriniz.
10. d	Yanıtınız yanlış ise “Yeni Dünya’daki (Amerika) Keşifler ve İşgaller” konusunu tekrar gözden geçiriniz.

Sıra Sizde Yanıt Anahtarı

Sıra Sizde 1

Osmanlı Devleti’nin İstanbul’u fethi ve Doğu Akdeniz’de etkinliğini arttırması ile bölgedeki çıkarları zedelenen Cenevizliler, hem kaybettikleri imtiyazları geri kazanmak, hem de Venedik tekeline kırmak için batıya yöneldi. Özellikle Portekiz ve İspanya topraklarında yaptıkları borsa simsarlıkları, açtıkları bankalar, kuyumcular ve harita atölyeleri ile yarımada’daki nüfuzlarını arttırdılar. Cenevizli denizcilerle birlikte bilgi birikimi artan topraklarda keşifler için alt yapı oluşmaya başladı. Erken dönemde, 1341 yılında Kanarya Adaları’nı Portekiz kralı adına fetheden da Recco, Cenevizli bir denizciydi. Kristof Kolomb da ilk olarak Portekiz hizmetinde çalışmıştı.

Sıra Sizde 2

Portekizliler ilk sömürgelerine Afrika’da sahip oldular. Afrika’yı kalıcı olarak düşünmeyip Hindistan yolunda üs olarak kullandılar. Bundan dolayı Portekizlilerin, Mozambik, Gine ve Angola dışında Afrika kıtasında içerilere doğru uzanan sömürge toprakları olmadı. Afrika’dan bol miktarda fil dişi, devekuşu tüyü, köle ve altın sağladılar. Özellikle Afrika’daki altın kaynaklarının yetersiz gelmesi ile Hint ticaret yoluna yöneldiler.

Sıra Sizde 3

Latin Amerika’da Kızılderililerin katledilmeleri ve ağır çalışma şartlarında sayılarının giderek azalması köle ticaretini büyük rakamlara ulaştıran bir sebep oldu. İspanyolların henüz XVI. yüzyıl başında başlattıkları köle ticareti, Portekizliler tarafından da yürütüldü. Eski dönemin sayı olarak çok fazla kişiyi etkilemeyen köle ticaretine göre, Portekiz ve İspanyolların deniz yolu ile başlattıkları köleleştirme hareketi milyonlarca insanı vatanından ve sevdiklerinden etti. Köle ticareti ile aileler parçalanırken Afrika’nın iş gücü de azaldı. Özellikle genç ve sağlıklı insanlardan seçilen köleler, Afrika’da dinamik nüfusun azalmasına ve sömürü ile devam eden yüzyıllar boyunca sefaletin, açlığın artmasına neden oldu.

Sıra Sizde 4

Ümit Burnu’nu dolaştıktan sonra Hindistan’a ulaşan ve XVI. yüzyıl başından itibaren bölge ticaretini tekeline almaya çalışan Portekizlilerin bu tutumu karşısında çıkarları zedelenen, ticarî itibarları azalan ve Portekiz işgali ile tanışan Müslüman devlet ve toplumlar Osmanlı Devleti’nden yardım istemeye başladılar.

Diğer taraftan Yavuz’un Mısır’ı fethi ile Memluk mirasını teslim alan Osmanlı Devleti, Kızıldeniz’in hâkimi hâline geldi. Osmanlı Devleti bölgeye yerleştiğinde Portekizlilerin müdahaleleri ile durgunlaşan bir ticarî hayat ile karşılaştı. Osmanlı Devleti, Portekizlilerle mücadeleye başlamış olan Selman Reis’in raporları ile bölgede etkinliğini arttırdı ve Süveyş’te küçük bir donanma inşa edildi. Bu tarihten sonra Aden ve Habeşistan yönünde etkisini arttıran Osmanlı deniz gücü, Hadım Süleyman Paşa komutasında yapılan ilk ve son büyük deniz harekâtı ile Hindistan’a kadar ulaşarak Portekizlilerin bölgedeki en büyük üslerinden Diu’yu kuşatmış ve diğer üslerini tahrip etmiştir. Ancak devamı gelmeyen seferler ve devletin daha çok batı yönlü fetihleri, Avusturya ve İran ile olan rekabeti sebebiyle Portekizlilerle düşük yoğunlukta bir mücadele devam etmiştir.

Sıra Sizde 5

Kraliçe İsabella’nın desteğini alan Kristof Kolomb, 1492’de İspanyol Krallığı adına keşif seferlerine çıktı. 12 Ekim 1492’de uzun bir yolculuğun sonunda kara görünmüştü. Fakat hiç kimse yeni bir dünyanın keşfedilmiş olduğunun farkında değildi. Genel kanaat Japon denizinde bir adaya varıldığı yönündeydi. Burası Kolomb’un isimlendirmesiyle San Salvador’dur. Küba’nın kuzeydoğu kısımlarına çıkılarak sahilleri keşfedildi. Sonrasında Kolomb’un Hispaniola dediği Haiti keşfedildi. Bu arada Kolomb, 17 gemiyle ikinci seferine çıktı. Kolomb, Japonya’yı aradığı sırada Jamaika’yı

keşfederken diğerleri Haiti Adası'nı toptan köleleştiriyordu. Kolomb, üçüncü defa sefere çıkmıştı. Yolculuk, Kolomb'u Güney Amerika kıyılarına ve Orenoque Nehri'nin denize döküldüğü yeri bulmaya yöneltmişti. Hükümdarlar ve bütün İspanya kendilerine önemli bir imparatorluğun kapılarını açan Kolomb'un yeni bir sefer icra etmesine müsaade etti. 11 Mayıs 1502'de Cadix'den 4 gemi ile denize açıldı. Zorlu yolculuğun sonunda gemiler Jamaika'nın ıssız sahillerine ulaştı. Fakat çok istenilen Cipangu Adası'na ulaşımı sağlayacak olan geçit bulunamadan 1504'te İspanya'ya dönüldü.

Sıra Sizde 6

Ponce de Leon, 1508'de ayak bastığı Porto Riko'da ilk yerleşim yeri Caparra'yı kurdu. 1513 yılında Florida Eyaleti'nin kuzeydoğu kıyısında karaya çıkarak burasını İspanya adına işgal etti. Diego Valezquez, 1514'te Küba'yı aldı. Alonso de Ojeda, günümüzde Maracaibo Gölü olarak bilinen körfezi buldu. Vasco Nunez de Balboa Panama'nın Darien şehrinde bir koloni kurdu. 1512'de Orta ve Güney Amerika'yı birleştiren Panama geçitinin öbür yanına geçmeyi başardı. 1513'te İspanyol Krallığı adına Büyük Okyanus'a el koydu. Diego de Nicuesa'nın Nikaragua ve Kosta Rika'yı keşfetmesinden bir müddet sonra 1521 yılında Hernando Cortes, Aztek topraklarını işgal ederek Meksika'yı aldı. Şili'nin başkenti olan Santiago, 12 Şubat 1541'de Pedro de Valdivia tarafından resmen kuruldu. Valdivia'nın kuzeye gönderdiği keşif heyeti Atakama Çölü'nün kuzeyi ve Santiago arasında La Serena şehrini kurdu. 1550'de Concepcion şehrini kurdu. Güneye doğru La Imperial, Valdivia ve Villarrica şehirlerini kurarak devam etti. İspanyol Krallığı 1533'te Pedro de Mendoza komutasında büyük bir sefer gerçekleştirdi. Mendoza daha evvel Buenos Aires'i kurmuştu. 1538'de Santa fe Bogota şehri kuruldu. 1540'ta Amazon ormanları Francisco de Orellan tarafından araştırıldı. 1541'de Peru ve Kolombiya içleri işgal edildi.

Sıra Sizde 7

Başlangıçtaki özerk yönetim biçimi, XVI. yüzyılın ikinci yarısında merkezileştirilmeye çalışıldı. Alınan yerlerde idarî olarak valilikler tesis edildi ve İspanyol sömürgeleri genel valiliklere ayrıldı. Krallık ve bölgelere ayrılan Visrualıkların (kral vekilliği) başında *corregidor*'lar ve *alcaldes mayores*'ler bulunmaktaydı. Doğrudan İspanya kralına bağlı krallık ve eyaletlerin başında ise kaptanlar vardı. Belediyeler tesis edildi. Bürokrasinin tepesinde İspanya kralları ve onlara hizmet eden kurumlar vardı. İspanyol sistemi konsil basamaklarından meydana geliyordu. En büyük kurumsal yenilik 1524'te V. Carl tarafından kurulan ve Casa de Contratacion (1503

Ticaret Odası) ile iş birliği içinde hareket eden yerliler konsilidi. Bu iki kurum sömürge bürokrasisinin tepesine yöneticiler atayarak ve talimatlar yollayarak sömürge yönetimlerini düzgün işletmekten sorumluydular.

Sıra Sizde 8

Ekonomik planda işgalcilerin öncelikli hedefi yerli toplulukların sahip olduğu altın ve değerli maden külçeleri idi. Meksika'nın Zacatecas ile Peru'nun Potosi bölgesinde gümüş madeni ve Huancavelicada civa yataklarının bulunması hummalı bir işletme faaliyetine neden oldu. Zacatecas ve Potosi XVI. ve XVII. yüzyıllarda İspanya'nın en önemli güç ve zenginlik kaynaklarını oluşturmuştu. 1567'den itibaren Huancavelicadaki civa, Meksika'ya gönderilmeye başlandı. Filipinler'den yüklenen ipek ve baharat, Manila kalyonuyla Meksika Limanı'na taşındı. Atlas Okyanusu kıyısında boşaltılan ve yeniden yüklenen bu ürünler, daha sonra değerli madenler ve tarım ürünleriyle birlikte İspanya'ya götürüldü. İspanyollar, Yeni Dünya'nın kaynaklarını sömürürken yerlileri de eritmek istedi.

Sıra Sizde 9

Avrupalı diğer devletler, İspanyolların sömürgelerindeki tekeli ve tek yanlı uygulamaları baltalamaya başladı. Gine'den yapılan zenci köle ticareti tekeli diğer Avrupalı tüccarlara bırakıldı. İngiliz ürünleri el altından Buenos Aires, Portobelo ve Cartagena'ya girmeye başladı.

Aynı zamanda İngilizler, kaçakçılık faaliyetlerini Meksika kıyılarında Jamaika'dan itibaren geliştirmeye başlamıştı. Bu durum 1739-1748'deki İngiliz-İspanyol savaşlarına yol açtı. Avrupadaki Fransız Devrimi, İspanya İmparatorluğu'nda etkili oldu. Amerika'da doğmuş kalabalık bir beyaz sınıf vardı. Bunlar toprak sahibi Avrupa asıllı insanlardı. İspanya, sömürgelerinde bu insanlara yönetimde yer vermiyor, yöneticileri merkezden atıyordu. Sömürgelerde doğan beyazlar, Kuzey Amerika sömürgelerinin İngiltere boyunduruğundan kurtulmasından cesaretlenerek ayaklandılar. Bunun üzerine yer yer ikinci ayaklanma Simon Bolivar tarafından yönetildi. 25 Mayıs 1810'da Meksika, Venezuela ve Arjantin'de ayaklanmalar çıktı. 1813'te Meksika bağımsızlığını ilan etti. 1814'te Bourbonlar, krallığa VII. Ferdinand'ı getirerek İspanyol tahtını yeniden ele geçirdi. Kralın Amerika'ya asker göndermesiyle 1815'te Venezuela ve Meksika tekrar ele geçirildi. İhtilal sadece Arjantin'de ayakta durmaktaydı. Ama başka yerlere de sıçramakta gecikmeyecekti. Daha önce isyan edenlere karşı savaşı General Augustin Iturbide aniden isyan etti ve Meksika İmparatoru I. Augustin adını aldı. Güneyde Bolivar, Ve-

nezuella Cumhurbaşkanı oldu. 1819'da And Dağları'nı aşarak Bogota bölgesindeki İspanyol garnizonunu bastı ve Kolombiya devletini kurdu. Arjantin'de Jose San Martin Şili'yi kurtardı ve Bolivar'la Peru'da birleşti. Artık Amerika'daki İspanyol sömürgelerinin dağılması tamamlanmıştı. İspanya 1824'ten başlayarak Amerika imparatorluğundan fiilen vazgeçti.

Yararlanılan ve Başvurulabilecek Kaynaklar

- Alathi, A. (2010), **Batıya Yön Veren Metinler, II**, İstanbul.
- Armaoğlu, F. (1997), **XIX. Yüzyıl Siyasî Tarihi (1789–1914)**, Ankara.
- Blaut, J. M. (2012), **Sömürgeciliğin Dünya Modeli**, (Çev. S. Behçet), İstanbul.
- Encyclopedia of Western Colonialism Since 1450**, (2007), (Edit.B. Thomas), ABD.
- Ferro, M. (2011) **Sömürgecilik Tarihi: Fetihlerden Bağımsızlık Hareketlerine Kadar, 13.-20. yüzyıl**, (Çev. M. Cedden), İstanbul.
- İnalçık, H. (2011), **Rönesans Avrupası**, İstanbul.
- Luraghi, R. (2000), **Sömürgecilik Tarihi**, (Çev. H. İnal), İstanbul.
- Mckay, Derek-S. (2011), **Büyük Devletlerin Yükselişi (1648–1815)**, İstanbul.
- Orhonlu, C. (1996), **Habeş Eyaleti**, Ankara.
- Uçarol, R. (1985), **Siyasî Tarih**, İstanbul.
- Uzunçarşılı, İsmail, H. (2000), **Osmanlı Tarihi, II**, Ankara.
- Wiesner, Merry, E. H. (2009), **Erken Modern Dönemde Avrupa 1450–1789**, (Çev. H. Çalışkan), İstanbul.
- Yarar, A. (2013), “Latin Amerika’da İspanyol Sömürgeciliği ve Simon Bolivar’ın Bağımsızlık Mücadelesi”, **History Studies**.
- Yel, Ali, M. (2007), “Portekiz”, (TDV İslam Ansiklopedisi) (DİA), XXXIV, İstanbul.

2

Amaçlarımız

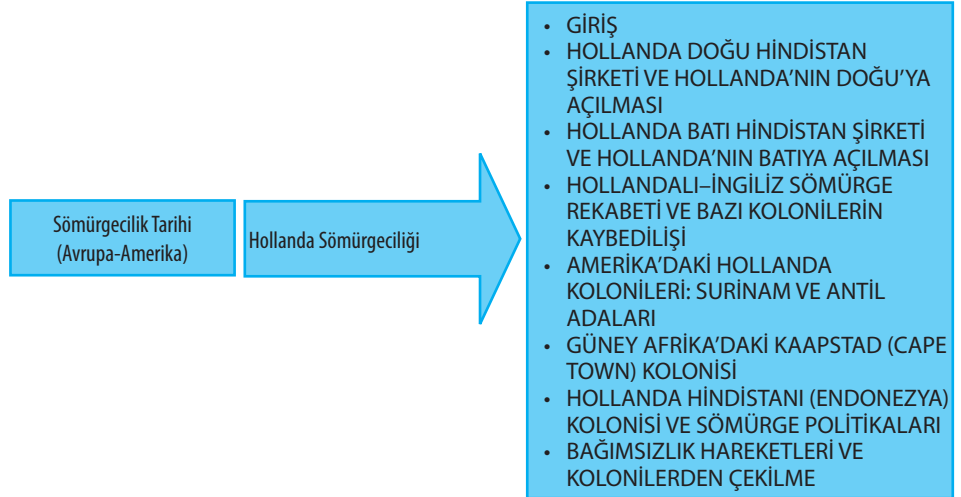
Bu üniteyi tamamladıktan sonra;

- 👁️ Hollanda'nın Asya kıtasındaki koloni faaliyetlerini açıklayabilecek,
- 👁️ Hollanda'nın Amerika ve Afrika'daki koloni faaliyetlerini açıklayabilecek,
- 👁️ Hollanda sömürgeçiliğinin çeşitli özelliklerini ve etkilerini ayırt edebilecek,
- 👁️ Hollanda sömürgeçiliğinin nasıl sona erdiğini açıklayabilecek bilgi ve becerilere sahip olabileceksiniz.

Anahtar Kavramlar

- Bağımsızlık Hareketleri
- Hollanda Doğu Hindistan Şirketi
- Cape Town
- Hollanda Kolonileri
- Endonezya
- Hollanda Antil Adaları
- Hollanda Sömürgeçiliği
- Hollanda Batı Hindistan Şirketi
- Hollanda Brezilya'sı
- Hollanda Sömürge Politikaları
- Surinam
- Yeni Hollanda

İçindekiler

Hollanda Sömürgeciliği

GİRİŞ

Hollanda, XVI. yüzyıl boyunca İspanyol egemenliği altında bulunuyordu. 1568'de başlayan uzun bir mücadeleden sonra 1579 yılında İspanya'dan bağımsızlığını kazandı, Portekiz ve İspanyolları takip ederek deniz aşırı ülkelerde ticaret merkezleri açıp koloniler kurmaya başladı. Amerika, Asya ve Afrika kıtalarındaki eski Portekiz ve İspanyol kolonilerini ele geçirerek buralarda Hollanda sömürge imparatorluğunun temellerini attı. XVI. yüzyılın sonlarından itibaren yükselişe geçen Hollanda, kısa sürede dünya ticaretinde hâkim bir ülke oldu. XVII. yüzyıla gelindiğinde Hollandalılar Avrupa'nın en faal tüccarları arasına girmişlerdi.

Hollandalı tüccarlar, ilk önceleri Portekiz üzerinden gelen baharatların Kuzey Avrupa'da pazarlanmasında aracı olarak çalışmaktaydılar. Ancak Portekiz'in İspanyol hâkimiyeti altına girmesiyle 1580 yılında İspanya Kralı II. Philip'in Portekiz limanlarını Hollanda gemilerine kapatması, Hollandalıları yeni pazarlar ve ticaret yolları aramaya sevk etti. Bu maksatla 1602'de Doğu Hindistan Şirketi'ni ve 1621'de de Batı Hindistan Şirketi'ni kurdular. Bu şirketler, büyük kısmı İspanya ve Portekiz'in egemenliği altında bulunan sömürgelerde faaliyet göstererek Hollanda sömürge imparatorluğunu meydana getirdiler.

Daha önce Portekizliler adına çalışan bazı Hollandalı tüccarlar, Amsterdamlı tüccarların ihtiyaç duydukları tüm bilgilere sahiptiler ve sahip oldukları birikimleri hemşehrilerine aktardılar. Bunlardan Peter Plancius, İspanyolların ve Portekizlilerin Uzak Doğu'ya ait deniz haritalarının detaylarına sahipti. Jan Huijgen van Linschoten de daha önce Hindistan'daki Portekiz ticaret üssü olan Goa'da Başpiskoposluk yapmış ve Doğu'ya açılan Hollandalı gemicilerin kullandığı *Rijis Geschrift* ve *Itinerio naer Oost ofte Portugaels Indien* adlı değerli iki el kitabı yazmıştı. Bu kitapların içerisinde dünya deniz yollarının haritaları ve Portekiz keşiflerinin ayrıntılı tanımları bulunmaktaydı.

HOLLANDA DOĞU HİNDİSTAN ŞİRKETİ VE HOLLANDA'NIN DOĞU'YA AÇILMASI

Hollandalı tüccarların Doğu'ya ilk seferi 1594 yılında gerçekleşti. Bu sefer, Amsterdamlı 9 zengin tüccar tarafından kurulan "Uzak Ülkeler Şirketi" adına yapılmıştı. Toplam 4 gemiden ve 249 mürettebattan oluşan bu ilk Hollandalı ticaret kafilesi Ümit Burnu üzerinden Doğu Hint Adalarına ulaştı.

Bundan sonra birbiriyle rekabet eden çok sayıda Hollandalı tüccar ve gemici, doğunun baharatlarından pay kapabilmek amacıyla çeşitli seferler düzenlediler. Nitekim Mart 1599'da Amsterdam'dan hareket eden Jacop van Neck yönetimdeki bir deniz filosu ilk defa "Baharat Adaları" olarak da adlandırılan bugünkü Endonezya'nın doğusundaki Maluku Adalarına ulaştı ve % 400 oranında yüksek bir kâr elde ederek geri döndü. 1601 yılına

kadar doğuya toplam 14 ayrı sefer düzenlenmiş, bu seferlere katılan gemiler ambarlarını doldurarak dönmüşlerdi. Hollanda hükûmetinin teşvik ve desteğiyle Hint Okyanusu'nda ticaret yapan tüm Hollandalı şirketler birleşerek 1602 yılında asıl adı Birleşik Doğu Hindistan Şirketi (*Verenigde Oostindische Compagnie – VOC*) olan Hollanda Doğu Hindistan Şirketi'ni kurdular. Hollanda hükûmeti aynı yıl çıkardığı bir kanunla şirkete Ümit Burnu ile Macellan Boğazı arasında kalan bölgede ticaret yapma tekelini verdi. Şirket, askeri amaçla müfrezeler bulundurmak, gerektiğinde Hollanda adına savaş açmak, kaleler inşa etmek ve Asya'daki yerel reis ve hükümdarlarla antlaşmalar imzalamak gibi bağımsız bir devletin sahip olduğu yetkilere de sahipti. Hollanda hükûmeti 1609 yılında şirketin Asya'daki faaliyetlerini daha düzenli bir şekilde yürütebilmesi için geniş yetkilerle donatılmış bir genel vali atadı. Böylece Hollanda, Hint Okyanusu sahilleri, Doğu Hint Adaları ve Asya'nın diğer yerlerinde kurduğu ticaret merkezlerinin ve ele geçirdiği toprakların yönetimini şirket görevlileri vasıtasıyla yürütmeye başladı.

Şirket ilk olarak Endonezya'nın doğusundaki Maluku Adaları'ndaki baharat ticaretini ele geçirmeye çalıştı ve Portekizlileri uzaklaştırdı. Burada hem bir ticaret merkezi kurarak hem de çevresindeki toprakları ilhak ederek Malay-Endonezya takımadalarında egemenlik kurmaya başladı. Aynı yıl Banda Adaları'ndan yapılan Hindistan cevizi ve baharat ihracının tekelini ele geçirdi. 1607 yılında da Ternate sultanı İspanyolları bölgeden uzaklaştırması karşılığında Hollanda'nın yardımını ve koruyuculuğunu kabul etti. Daha sonra Hollandalılar burasını 1683 yılında Hollanda'ya bağımlı bir sultanlık hâline getirdiler.

Bölgedeki İngiliz, Fransız, İspanyol ve Portekizli tüccarlarla birkaç yıl süren yoğun rekabetten sonra şirketin yeni genel valisi Jan Pieterszoon Coen 1619 yılında şirketin doğudaki ana merkezini Cava Adası'nın kuzey batısındaki Jayakarta'da (Batavya) (bugünkü Cakarta) kurdu.

Batavya: Sömürge döneminde "Hollanda Hindistanı" adıyla anılan koloninin ve sömürge hükûmetinin idarî merkezi idi. Bağımsızlıktan sonra tekrar Cakarta ismini alan şehir bugünkü Endonezya'nın da başkentidir.

Birleşik Doğu Hindistan Şirketi, kısa sürede Hint Okyanusu ve Endonezya'daki adaların sahillerinde büyük garnizonlarca korunan ve etrafı kale duvarları ile çevrili birçok ticaret merkezi kurdu. Şirket, Cavalılara karşı direnebilmek için Çinli, Malaylı, Makassarlı ve Balili göçmenleri getirerek şehre yerleştirdi.

Özellikle 1636'dan sonra Antonio van Diemen'in genel valiliği sırasında ticarî menfaatlerini ve tekelini korumak için baskıcı bir politika takip eden şirket bugünkü Doğu Endonezya adalarında toprak ilhaklarına girişti. Böylece Portekizlileri bugünkü Endonezya'nın doğusunda bulunan adalardan uzaklaştırarak buradaki adalar arası ticareti ve adaların dışarı ile yaptığı baharat ticaretini tamamen ele geçirdiler.

Hollandalıların bölgede ele geçirmek istedikleri diğer önemli merkezlerden biri de bugünkü Malay Yarımadası üzerindeki önemli limanlardan biri olan Malakka şehri idi. 1633 yılından itibaren Malakka'yı abluka altında tutan Hollandalılar, nihayet 1641 yılında şehri Portekizlilerden aldılar. Şirket aynı yıl Açe Sultanlığı ile yaptığı bir anlaşmayla Açe'nin egemenliği altında bulunan Sumatra limanlarında gümrüksüz ticaret yapma hakkı elde etti.

Açe, XVI. yüzyıl başlarından itibaren tüm Endonezya sultanlıklarının en güçlüsü idi ve Portekizlilere karşı Osmanlı Devleti ile de yakın ilişkiler kurarak Osmanlı Devleti'nden askeri ve kültürel yardım almıştı. Bundan dolayı, Acelilerin başkenti Banda Aceh'te birçok Türk tesiri görülür.

Resim 2.1

Açe'deki Bitay
Osmanlı-Türk
Mezarlığı

Kaynak: İ.H. Göksoy
Özel Arşivi, 2007

Hollanda, böylece bölgedeki siyasi ve ticari gelişmelerde en önemli aktör oldu, İngiliz ve Portekizli tüccarlar bölgeden tamamen uzaklaştırıldı. Ayrıca Açe'ye bağlı Batı Sumatra'nın Minangkabau bölgesindeki mahalli hükümdarların şirketin koruması altına girmesi ve sahil bölgelerinin yönetimi için Hollanda valisinin atanması gerçekleşti. Elde ettikleri topraklar ve ticari imtiyazlarla Hollandalılar Cava Denizi'nde tam olarak üstünlüğü sağladılar.

Hollanda, 1675'te Borneo Adası'nın kuzeyine, Farmoza'ya (bugünkü Tayvan) tüccar ve misyonerler göndererek Çin'e girmeye çalıştı. Portekiz tarafından denetim altında tutulan bugünkü Tayvan'ın güneyindeki Tayouan'da (Anping) bir merkez edindiler ve 1642 yılında adanın kuzeyini İspanyollardan aldılar.

Hollanda, XVII. yüzyıl boyunca Doğu Hindistan Şirketi vasıtasıyla Hint Okyanusu'ndaki adalarda ve Hindistan sahillerinde Surat, Masulipatam gibi şehirlerde de önemli ticaret merkezleri kurdu. Bengal, Arakan, Burma (Myanmar) ve Siyam'da (Tayland) iş yerleri açarak Bengal ve Tayland körfezlerinden yapılan dış ticarete söz sahibi oldu.

Hollandalılar, Afrika'nın doğusunda bulunan bugünkü Moritus Adası'na ilk defa 1598 yılında uğradılar ve Hollanda Prensi Maurice van Nassau'nun adını verdiler. Zamanla bir uğrak yeri hâline getirdikleri bu adada 1638 yılında küçük bir koloni oluşturdular. Ada 1710 yılında Fransızlara terk edildi. Hollandalı denizci Abel Tasman, kendi adını vereceği Avustralya'nın batısındaki Tasmanya'ya da buradan hareket etmişti.

Hollanda, Seylan (Srilanka) Adası'nda 1656 yılında bir ticaret merkezi kurdu. Ardından Portekizlileri buradan uzaklaştırdı. 1661'de ise Hindistan'ın Malabar sahillerindeki Koçin ve Calicut limanlarını ele geçirerek askerî garnizonlar kurdu. Ardından Malabar ve Koramandel sahilleri, Kamboçya, Siyam ve Tonkin sahillerinde kurduğu ticaret merkezleri vasıtasıyla Asya iç memleketlerinin dış dünya ile yaptıkları ticareti denetimi altına almaya çalıştı. Çin'in Kanton Limanı'na ve Japonya'nın Nagazaki Körfezi'ndeki Deşima Adası'na da yerleşerek buralarda koloniler oluşturdu. 1638 yılında Avrupalı tüccarların Japonya'yı terk etmeleri istendiğinde, ülkede yalnız Hollandalılara ikamet izni verilmişti.

Hollanda, çeşitli yerlerde kurduğu ticaret merkezlerini ve kolonilerini oralardaki yerli hükümdarlarla imzaladığı ticari antlaşmalarla veya toprak ilhakları yaparak teminat altına almaktaydı. Yerli yöneticileri müttefiki yapıyor, ülkeleri ya himaye edilen ya da tam kolonisi olan ülkeler hâline getiriyordu.

DİKKAT

Hollandalılar, XVII. yüzyılın sonlarına doğru Malay-Endonezya takımadalarındaki baharat üretim bölgelerini tamamen kendi tekellerine aldılar. Fiyatlar üreticilerin sadece hayatlarını devam ettirebilecekleri seviyede ve Avrupa'daki yüksek fiyatları koruyabilmek

için aşırı bir arza izin vermeyecek ölçüde tutulmaktaydı. Üretimin çok fazla olması durumunda ise ekim alanları tahrip edilmekteydi. Hollandalı tüccarlar Avrupada tekeline aldıkları ürünleri satarken en yüksek kârı amaçlayarak hareket ediyorlar, fiyatların düşmesini önlemek için mal arzını denetliyorlardı.

DİKKAT

Kaapstad: Güney Afrika Cumhuriyeti'ndeki bugünkü Cape Town şehri olup, İngiliz sömürge döneminde İngilizce adıyla tanınmıştır.

DİKKAT

Hollandalılar XVIII. yüzyıl ortalarına doğru Afrika'nın güneyindeki Ümit Burnu ile Basra Körfezi'ndeki Bender Abbas Limanı'ndan Doğu Hint Adaları'nın en ucunda bulunan Timor Adası'na kadar uzanan bölgede müstahkem ticaret merkezleri kurarak bir sömürge imparatorluğu meydana getirdiler. Bu deniz ticaret imparatorluğu Batavya'nın etrafında Farma ve Japonya'ya kadar uzanmaktaydı. Batavya eski Malakka'nın yerini alarak İran, Hindistan ve Uzak Doğu arasındaki uluslararası ticaretin ve tüm takımadalar arası iç ticaretin en büyük ana merkezi olmuştu. Semarang, Cava'da en büyük ticaret merkezlerinden biri olurken Ambon da Maluka Adaları'nda benzeri bir konuma sahipti.

Şirket, başlangıçta yerel hükümdarlardan aldığı imtiyazlarla sadece ticaret merkezleri ve küçük koloniler oluşturmuştu. Ancak zamanla kurduğu merkezlerin savunmasını sağlamak ve diğer Avrupalı rekabetçiler karşısında üstünlüğünü korumak amacıyla toprak ilhakları yapmaya ve mahallî hükümdarların iç işlerine karışmaya başladı. Batavya'nın güneyindeki Priangan bölgesi ile Cava'nın kuzey sahilindeki Semarang Limanı çevresinin ve Çeribon bölgesinin idaresini ele geçirdi. Orta Cava'daki Mataram Sultanlığı'nın 1755'te biri Surakarta (Solo), diğeri de Yogyakarta olmak üzere Cava'da iki küçük sultanlığa ayrılması sağlandı. Bu bölünmeyle birlikte eski Mataram topraklarının büyük bir kısmı şirketin idaresi altına girmiş oldu.

1682'de Bentem'i bağımlı bir sultanlık hâline getiren ve himayesine aldığı yeni sultanla yaptığı anlaşmayla da İngiliz ve diğer Avrupalı tüccarları Bentem Limanı'ndan uzaklaştıran Hollandalılar, 1753 yılında sultanlığı lağvederek tüm Bentem topraklarını şirketin yönetimi altına aldılar. Malezya'daki Cohor Sultanlığı ile imzalanan anlaşma ile Malay Yarımadası üzerinde sınırsız ticaret yapma ve ihracat tekeli elde ettiler. Böylece şirket, XVII. yüzyıl sonları ve XVIII. yüzyılda Cava Adası ve çevre adalarda yaptığı toprak ilhakları ve ticarî imtiyazlarla birlikte bölgenin yegane siyasi ve ekonomik hâkim gücü hâline geldi.

SIRA SİZDE

1

Hollanda Doğu Hindistan Şirketi'nin ne kadar gemisi ve insan gücü vardı?

K İ T A P

Hollanda Doğu Hindistan Şirketi için bkz. Göksoy, İsmail, H., Endonezya'da İslam ve Hollanda Sömürgeciliği, İstanbul, 1995.

XVIII. yüzyılın sonlarından itibaren İngiltere ve Fransa'nın sömürgeler elde etme ve dünya ticaretinde hâkim olma bakımından Hollanda'nın yerini almaya başlamasıyla birlikte, şirketin gücü zayıflamaya başladı. Şirket hükûmet kaynaklarından fazla miktarda ödünç para almak zorunda kaldı. Şirketin giderek daha fazla borç yükü altına girmesi, Avrupa'ya ithal ettiği malların fiyatlarının düşmesi, doğrudan yönetimi altında bulundurduğu yerlerin idaresinin maliyetinin artması, şirket görevlilerinin kendi hesaplarına ticaret yapmaya başlamış olması ve çeşitli yolsuzlukların yaşanması sonucu şirketin malî ve askerî işleri 1781 yılından itibaren devlet gözetimine tâbi tutuldu. Şirket özellikle savaşlardan ve kötü yönetimden büyük zarar görmüştü. Ayrıca rakip şirketlerin rekabeti

ve kendi memurlarının giriştiği yasa dışı ticaret, doğu ithal ürünlerindeki kâr hadlerinin düşmesine neden olmuştu. Şirket, 1783 yılında temettü ödemeyi durdurmuş ve aşırı borçlandığı Amsterdam Bankası'nı 1781'de iflas ettirmişti. Hollanda hükûmeti, 31 Aralık 1799 tarihinde şirketi feshetti ve tüm mal varlığını devlete intikal ettirdi. Tüm koloniler de Hollanda hükûmetinin doğrudan yönetimi altına girdi.

[“http://en.wikipedia.org/wiki/Dutch_Empire”](http://en.wikipedia.org/wiki/Dutch_Empire) adresli web sitesindeki Hollanda kolonilerini ve ticaret merkezlerini gösteren haritaları inceleyiniz.

İNTERNET

HOLLANDA BATI HİNDİSTAN ŞİRKETİ VE HOLLANDA'NIN BATI'YA AÇILMASI

Hollandalı tüccar ve denizciler XVII. yüzyılın başlarından itibaren Güney Amerika'daki Brezilya sahillerine, Orta Amerika'daki Antil (bugünkü Karayip) Adaları'na ve Kuzey Amerika'daki Hudson Nehri civarına ticarî seferler düzenlemeye başladılar. Buralarda ticarî merkezler kurup sömürgeler elde ederek varlıklarını göstermeye çalıştılar. İlk olarak 1623 yılında 10 Protestan ailenin Amazon bölgesine, 30 Wallon ailenin de Kuzey Amerika'daki Hudson Nehri çevresine yerleşmesini sağladılar. Hollanda'nın batıdaki ticarî ve koloni faaliyetleri de doğuda olduğu gibi 1621 yılında kurulan Hollanda Batı Hindistan Şirketi (*West Indische Compagnie* - WIC) tarafından yürütüldü. Amerika kıtası sahillerinde faaliyet gösteren bir grup Hollandalı tüccarın öncülüğünde kurulan bu şirket de Doğu Hindistan Şirketi modelinde idi. Temel hedefi, Hollandalı tüccarlar tarafından batıda kurulan ticarî merkezlerin ve faaliyetlerin koordinesini sağlamak ve diğer Avrupalı, özellikle İspanyol ve Portekizli rekabetçilere karşı Hollandalı tüccarların menfaatlerini korumaktı. Şirkete hükûmet tarafından Atlantik, Amerika kıtası ve Afrika kıtasının batı sahillerinde 25 yıl boyunca ticaret yapma tekelı verildi.

Portekizlilerin elinden şeker kamışı ve köle ticaretini almaya çalışarak faaliyetlerine başlayan Batı Hindistan Şirketi, Portekiz ve İspanyol kargo gemilerine saldırılar düzenlemeye başladı. Hollandalı denizci Piet Pieterszoon Hein, 1626 ve 1627 yıllarında Brezilya kıyılarına yaptığı seferler neticesinde yeni koloniler oluşturmaya çalıştı. 1628'de de bölgedeki İspanyol donanmasına saldırarak mal ve hazinelerle yüklü gemilerine el koydu. 1630'da Portekizlilerin elinden Pernambuco'yu aldı ve iç kesimlere doğru ilerledi. Buralardaki şeker kamışı üretimine iş gücü sağlamak için 1637 yılında Portekizlilerin köle toplama merkezi olan Batı Afrika sahilindeki Elmina'yı, 1641 yılında da Angoladaki Portekiz yerleşimlerini ele geçirdi. Bu merkezlerden çok sayıda siyahi köleyi Brezilya sahillerindeki şeker kamışı tarlalarına taşıyarak ucuz iş gücü sağladı. Ayrıca şirket bugünkü Karayip Adaları'ndaki St. Martin, Curaçao, Aruba ve Bonaire'yi ele geçirerek bölgedeki tuz üretim merkezlerini denetimi altına aldı. 1635'te San Roque Burnu'ndan Rio San Francisco'ya kadar uzanan Güney Amerika'daki Brezilya sahillerine el koydu. Şirketin genel valisi olarak atanan Prens Maurice van Nassau, “Hollanda Brezilyası” adı verilen bu bölgede kereste ve şeker kamışı işletmeciliğini başlattı.

Hollanda'nın batıya doğru yayılışı ve batıdaki ticarî ve koloni faaliyetleri doğudaki kadar parlak ve güvenli değildi. Çünkü Hollandalıların denizlerdeki rakipleri olan İspanyol ve Portekizliler, özellikle Güney Amerika'da daha yoğun ve güçlü idiler.

DİKKAT

Bu yüzden Hollanda, Asya'nın aksine Brezilya sahilleri ile Afrika'nın batı sahillerindeki kolonilerini uzun süre elinde tutamadı. Portekiz'in 1640 yılında İspanya'dan ayrılarak yeniden bağımsızlığına kavuşması ve 1641-1651 yılları arasındaki Hollanda-Portekiz savaşı ile Brezilyadaki işçi ve köle ayaklanmaları, Hollanda Brezilyası'nın kaybedilmesiyle

le neticelendi. 1645 yılında Pernambuco'daki Portekizliler Hollandalı efendilerine karşı ayaklanmışlar ve neticede Hollandalılar buradan ayrılmak zorunda kalmışlardı. 1654 yılındaki Recife Teslim Anlaşması ve 1661 yılındaki Lahey Barış Anlaşması ile Hollanda, Brezilya sahillerindeki kolonilerinin tamamını Portekizlilere geri verdi. 1648 yılında da Batı Afrika'daki köle toplama merkezi olan Angola'yı Portekizlilere teslim etmek zorunda kalmıştı.

Kuzey Amerika'daki Hollanda kolonileri ise 1614-1618 yılları arasında Yeni Hollanda Şirketi tarafından yönetildi. Şirket, daha sonra lağvedilince bölgedeki Hollanda koloni faaliyetleri Batı Hindistan Şirketi'nin yetkisine verildi. Hollandalılar, Henry Hudson'un 1609 yılında bölgeye yaptığı ilk seyahatinden itibaren Hudson Nehri'ne kürk ticareti yapmak üzere gemiler gönderiyorlardı. Çevredeki İngiliz ve Fransız sömürgecilere karşı Albany'deki konumlarını korumak maksadıyla 1625 yılında Hudson Nehri'nin ağzında New Amsterdam adıyla korunaklı bir yerleşim merkezi kurdular ve burada beyaz yerleşimi teşvik ettiler. Delaware Nehri üzerinde kurulan Yeni İsveç kolonisi de 1655 yılında Hollandalılar tarafından zorla ele geçirildi ve burası da Yeni Hollanda kolonisine dâhil edildi.

New Amsterdam: Amerika Birleşik Devletleri'ndeki bugünkü New York şehrinin eski adıdır. Burası İngilizlerin eline geçtikten sonra New York adını almıştır.

Hudson Nehri boyunca Yeni Hollanda'yı meydana getiren bölgede, 1629 yılında çıkarılan patronluk kanunundan sonra deri ticareti ve ziraat ile geçinen birçok sömürge şehri kuruldu. Bunlar arasında İngilizlerin sonradan New York adını verecekleri New Amsterdam da vardı. New Amsterdam, Virginia tütünü ve Batı Hint Adaları'ndaki tütün ve şeker ticaretinin gelişmesi nedeniyle bir gemicilik hizmet üssü olarak kullanılmaktaydı. Kuzey Amerika'daki İngiliz sömürgeleri arasında sıkışıp kalan bu şehir, kısa sürede uluslararası önemli bir ticaret merkezi oldu. Şehrin 1200 kişiyi geçmeyen nüfusu ilk zamanlar çeşitli milletlere mensup kozmopolit bir yapıya sahipti. Nitekim burada yaşayan halkın konuştuğu dil sayısı 18'i bulmaktaydı. Kuzey Amerika'daki Hollanda sömürge faaliyeti, XVII. yüzyıl ortalarına doğru en parlak dönemine ulaşmıştı. Ancak Hollanda, Güney Amerika'nın Brezilya sahillerinde olduğu gibi buradaki sömürge faaliyetlerine de uzun süre devam edemedi. Delaware ve New Jersey'deki İsveç kolonilerinin ilhakı ve Yeni İngiltere'ye karşı düzenledikleri bazı saldırılar, bölgede Hollandalı-İngiliz rekabetine yol açtı. 1651 yılında İngiliz parlamentosu İngiltere ile Amerika kıtası arasındaki ticarete Hollandalı gemicilere yasak getirdi ve bu uygulama iki ülke arasındaki düşmanlıkların artmasına yol açtı. İngilizler 1664 yılında Yeni Hollanda'yı işgal ettiler ve Hollandalılar, 1667 yılında imzalanan Breda Anlaşması ile Yeni Hollanda kolonisini İngilizlere bıraktılar. Karşılığında da bugünkü Surinam'ı aldılar. Böylece Kuzey Amerika'daki Hollanda kolonisi kesin olarak İngilizlerin hâkimiyetine geçtikten bir süre sonra New Amsterdam, New York'a dönüştürüldü. Şehirdeki Hollandalı yerleşimciler, XVII. yüzyıl ortalarına kadar kendi dilleri, gelenekleri ve kiliselerini koruyarak İngilizlerin idaresinde varlıklarını sürdürdüler.

Hollandalılar, Güney Amerika ve günümüzde Karayip Adaları olarak da adlandırılan Batı Hint Adaları'nda kuzeye nazaran daha faal bir sömürgecilik faaliyeti yürüttüler. Batı Hint Adaları'ndaki tuz alanlarına göz diken Hollandalılar, adaları işgal etmeye başladıkları 1634 yılından sonra İspanyolları buralardan tamamen uzaklaştırdılar. İspanyollar, 1499 yılında Alfonse de Ojeda adlı bir İspanyol denizci tarafından keşfedilen bu adalara 1527'de yerleşmeye başlamışlardı. Aruba Adası'ndaki yerliler hariç diğer adalardaki yerli halk, buraya gelip yerleşen İspanyollar tarafından katledilmişti. Hollandalılar hızla gelişen bölgedeki İspanyol, Fransız ve İngiliz adalarının yanında, toprak ilhakları yaparak onlara yetişmeye ve onların ürünlerini taşımaya büyük bir özenle sarıldılar. 1642'de Venezuela

kiyılarında atlama taşı olarak kullanacakları Curaçao'yu ele geçiren Hollandalılar, 1635 yılında Guyana ile Antil Denizi'ndeki St. Eustatius, St. Martin ve Tabago'yu İspanyollardan alarak kısa sürede buraları yasa dışı ticaretin ve özellikle de köle ticaretinin ana merkezlerine dönüştürdüler. Hollanda Guyanası adıyla anılan Surinam'ı 1667 yılında İngilizlerden alan Hollandalılar, burayı Hollanda yönetimi altında önemli bir kahve, şeker, kakao ve pamuk üreticisi hâline getirdiler.

Hollanda'nın batıdaki kolonilerinde faaliyet gösteren Batı Hindistan Şirketi, Batı Afrika kıyılarında kurduğu istasyonlar sayesinde çok sayıda köle elde etmiş ve bunları Amerika'daki sömürgelerine taşımıştı. Normal ticarî faaliyet yapmaktan ziyade İspanyol ve Portekizli rekabetçilerle mücadele etmek üzere kurulan şirketin kârları ticaretten çok talan ve yağmalardan gelmekteydi. Buna rağmen şirketin kâr haddi 1618-1648 yılları arasında Avrupa'da cereyan eden Otuz Yıl Savaşları sırasındaki aşırı kâr dönemleri hariç asla doğudaki benzerine ulaşamamıştı. 1674 yılında feshedildikten sonra sahip olduğu mal ve mülkler devlete intikal ettirildi.

HOLLANDALI-İNGİLİZ SÖMÜRGE REKABETİ VE BAZI KOLONİLERİN KAYBEDİLİŞİ

Hollandalıların XVII. yüzyıl ortalarına doğru dünyanın en büyük deniz ticaret filosuna sahip olmaları ve dünyanın her yerinde ticaret yapmaları, İngilizleri tedirgin etmekteydi. Sömürge rekabetinden dolayı ilki 1652-1654, ikincisi 1664-1667, üçüncüsü de 1672-1674 yıllarında olmak üzere 3 defa İngiltere-Hollanda savaşı yaşandı. Bu savaşlar neticesinde Hollanda bazı kolonilerini İngilizlere kaptırdı.

Hollanda, İngiltere ile yaptığı savaşlar neticesinde hangi kolonilerini kaybetti?

SIRA SİZDE

Ferro, M., Sömürgecilik Tarihi: Fetihlerden Bağımsızlık Hareketlerine Kadar, 13.-20. yüzyıl, (Çev. M. Cedden), İstanbul 2011.

K İ T A P

Hollanda buna rağmen, XVIII. yüzyılın başlarında 3 uzak kıta ile yaptığı ticaret vasıtasıyla dünyanın en önemli ve en zengin ticaret devleti hâline gelmişti. Sömürgelerindeki ticarî faaliyetleri ana vatan civarındaki ticaretle birbirine bağlamış ve Hollandalı tekne sahipleri de Avrupa tekne kapasitesinin neredeyse yarısına hâkim olmuşlardı. Dünya deniz taşımacılığının ve ticaretinin büyük bir kısmını ele geçiren Hollandalılar deniz taşımacılığında ticarî ve malî işlerde önde gelen bir Avrupa toplumu olmuştu. Başta gemi yapım sanayisi olmak üzere bazı endüstri dallarında birinci sırada idiler. Hollanda, aynı yüzyılda uluslararası doğu-batı ticaretine egemen olan köle trafiğinin de büyük bir kısmını ele geçirmiş, diğer tüm Avrupalı güçlerin bir numaralı rakibi hâline gelmiş idi.

Ancak 1780-1783 yılları arasında cereyan eden Amerikan bağımsızlık mücadelesi sırasında Hollanda'nın İngiltere'ye karşı savaşa girmesi, Hollanda'ya ağır yük getirdi, gemi ve kargolarının önemli bir kısmı İngilizlerin eline geçti. Hollanda, Dördüncü İngiliz-Hollanda Savaşı (1780-1784) sonucunda okyanuslardaki ve bilhassa Hint Okyanusu'ndaki deniz üstünlüğünü kaybederek Seylan Adası'nı ve Cape Town kolonisini İngilizlere bıraktı. Fransız Devrim Ordusu 1795 yılında Hollanda'yı işgal edip kendisine bağlayınca, bunu gerekçe gösteren İngiltere Güney Afrika'daki Cape Town, Asya'daki Seylan ve Malakka, Karayip Adaları'nı ve diğer bazı Hollanda kolonilerini aldı. Fransa ve İngiltere arasında imzalanan 1802 tarihli Amiens Anlaşması çerçevesinde İngilizlerin işgal ettiği Cape Town kolonisi ve Hollanda Batı Hindistan kolonileri tekrar Hollanda'ya verildiyse de Seylan Hollanda'ya verilmeyerek bir İngiliz kolonisine dönüştürüldü. 1803 yılında tekrar başla-

yan İngiliz-Hollanda Savaşı, Cava ve bölgedeki diğer adaların 1811'de İngiliz hâkimiyetine girmesi ile sonuçlandı. Fransa ile İngiltere arasında 1803 yılında tekrar başlayan çatışmaların sonucunda Cape kolonisini tekrar ele geçiren İngilizler 1811 yılında Cava Adası'nı işgal ettiler. Hollanda, 1815 yılında Napolyon'un Avrupada yenilgiye uğratıldığı Waterloo Savaşı'ndan sonra Fransız işgalinden kurtuldu ve akabinde bazı kolonilerini de geri aldı. Malay-Endonezya takımadalarındaki eski kolonilerini tekrar kazanmak için girişimlere başladı ve 1815 yılında İngiltere ile imzaladığı bir anlaşmayla Seylan, Güney Afrika'daki Cape Town kolonisi, Amerika'daki İngiliz Guyanası, Tobago Adası hariç diğer bütün kolonilerini tekrar kazandı. İki ülke arasındaki anlaşmazlıklar 1824 yılında Londra'da imzalanan İngiltere-Hollanda Anlaşmasıyla karara bağlandı. Bu anlaşma gereğince Hollanda, Malay Yarımadası üzerindeki Malakkadan vazgeçti ve Hindistan sahillerindeki ticaret üslerini de İngilizlere devretti. Hollandalılar Singapur üzerindeki İngiliz egemenlik iddiasını tanıırken karşılığında da İngilizler'in denetimindeki Sumatra Adası'nda bulunan Benkulen bölgesini aldı. Böylece Malay Yarımadası Malakka Boğazı sınır olmak üzere İngiliz nüfuz alanı, Cava ve Sumatra Adası da Hollanda nüfuz alanı olarak kabul edildi. Sumatra Adası'nın kuzeyindeki Açe Sultanlığı ise bağımsızlığını hâlâ korumaktaydı.

DİKKAT

Bugünkü Endonezya ve Malezya'nın sınırlarını çizen bu anlaşmaya göre Hollanda, Malay Yarımadası ve Singapur üzerindeki tüm sömürgelerinin idaresini ve imtiyazlarını İngiltere'ye bırakırken Sumatra, Cava ve Sulavesi adalarının yönetimini de kendisi üstlendi. Borneo Adası da daha sonra iki ülke arasında paylaşıldı. Hollanda 1871 yılında Batı Afrika sahilindeki Gold Coast (Gana) üzerindeki Hollanda ticaret üslerini de İngilizlere devretti.

AMERİKA'DAKİ HOLLANDA KOLONİLERİ: SURİNAM VE ANTİL ADALARI

Sömürge rekabeti ve Fransız işgali sonrasında Hollanda'nın Amerika kıtasındaki sömürgeleri olarak Surinam ve Antil Adaları kaldı. Hollanda Batı Hindistan Şirketi lağvedildikten sonra Surinam ve Antil Adaları'ndaki Hollanda sömürgeleri idarî bakımdan doğrudan Hollanda sömürge yönetimi altına girmişti. Ancak daha sonra idarî bakımdan Surinam ve Hollanda Antilleri olmak üzere iki ayrı Hollanda kolonisi oluşturuldu.

Söz konusu Hollanda kolonilerinin ekonomisi, esas itibarıyla İspanyol Amerikası'na yapılan köle ticareti ve mal ticaretine dayanmaktaydı. Hollanda, XVII. ve XVIII. yüzyıllar boyunca Batı Afrika sahillerinden Amerika kıtasına gerçekleştirdiği köle ticareti vesilesiyle çok zenginleşmişti. 1650 ve 1820 yılları arasında Batı Afrika'dan Surinam'a 300 bin civarında zenci köle getirildi. XIX. yüzyıl başlarından itibaren Hristiyan misyonerlerin Surinam'da yoğun faaliyet göstermeleri neticesinde tüm köleler ismen Hristiyanlaştırılmış ve kölelik 1863 yılına kadar bu kolonilerde yasaklanmamıştı.

Harita 2.1

Surinam

Köleliğin kaldırılmasıyla birlikte ortaya çıkan iş gücü ihtiyacını karşılamak için 1890 ve 1939 yılları arasında Surinam'a çok sayıda Çinli, Cavali ve Hindistanlı göçmen getirildi. Dışarıdan getirilen yeni göçmen işçilerle birlikte Surinam'daki halkın demografik ve dinî yapısı da çeşitlendi. Yeni göçmenlerin büyük çoğunluğu, özellikle Cava'dan getirilenler Müslüman idi. Böylece Surinam'da kendi dilleri, dinleri ve farklı etnik özelliklere sahip olan ve çoğunluğu daha önce köle statüsünde bulunan bir sömürge toplumu ortaya çıktı.

GÜNEY AFRIKA'DAKİ KAAPSTAD (CAPE TOWN) KOLONİSİ

Hollanda deniz ticaretinin gelişmesine ve sömürge faaliyetlerinin artmasına paralel olarak Doğu ve Batı Hint adalarında, Kuzey ve Güney Amerika'da Hollanda yerleşim merkezleri kurulmuştu. Ancak en yoğun yerleşme Afrika'nın güney ucunda yer alan Kaapstad (Cape Town) şehrinde gerçekleşti. Hollandalı tüccar ve denizciler, Portekizlilerle olan rekabetlerinin sonucunda Batı Afrika kıyılarındaki değerli maden ve köle ticaretini ele geçirdikten sonra Ümit Burnu'na Hollanda yerleşimini teşvik ederek burayı kalıcı olarak sahiplenmeyi hedeflediler. İlk Hollanda kafilesi 6 Nisan 1652 tarihinde Ümit Burnu'na ayak basarak buradaki ilk beyaz yerleşiminin temellerini attılar. Bu tarih daha sonra Güney Afrika'daki eski Hollanda kökenli beyazlar tarafından ulusal bayram olarak kutlanacaktı. Portekizlilerden alındıktan sonra Kaapstad adıyla anılan bu Hollanda kolonisi, Avrupa ile Hint Okyanusu arasındaki deniz yolu güzergâhının üzerinde gemiler için önemli bir ikmal merkezi ve depo olarak da hizmet etmekteydi. Buralarda, "çiftçi" anlamına gelen Boerler adıyla bilinmekte olan ilk Hollandalı yerleşimciler, dindar bir hayat yaşıyor, ticaretten pek hoşlanmıyorlardı. Dolayısıyla Güney Afrika topraklarında tahıl ekip biçmeye, çiftlikler kurarak at yetiştirmeye başlamışlardı. Buradaki geniş arazileri işgal eden çeşitli Hollandalı göçmen grupların sayısı kısa sürede 27 bine ulaşmıştı. Bunlar, işgal ettikleri bölgeleri, 30 bin zenci köle ve 20 bin kadar da köleleştirilmiş Hotantolu yerlisini çalıştırarak

rak tarım arazisi olarak değerlendiriyorlardı. Hollandalı göçmen yerleşimciler, sahildeki şirket görevlileriyle ilişkilerini kestikten sonra misyonerlik ve altın aramak maksadıyla iç kesimlere doğru yayıldılar.

Harita 2.2

Cape Town'daki
Hollanda
Yayılmacılığı

Bunları daha sonra birkaç yüz Fransız göçmeni ve 1795 yılında da çok sayıda İngiliz göçmeni takip etti. Aynı yıl Hollanda'nın Fransa tarafından işgalini fırsat bilerek Ümit Burnu'nu ele geçiren İngiltere, burayı süratle Afrika'daki en önemli merkezlerden biri hâline getirdi. Ümit Burnu'nun 1802 tarihli Amiens Anlaşması ile Hollanda'ya verilmesini, 1806 yılında tekrar İngilizlerin eline geçmesi ve 1814 yılındaki Paris Anlaşması'yla da kalıcı olarak İngiliz kolonisi hâline getirilmesi takip etti. Hollanda menşeli Boerler, İngilizlerin sahile yerleşmesiyle birlikte, az sayıdaki Alman ve Fransızla birlikte iç kesimlere doğru göç ettiler. Yerli siyah kabileleri köleleştirerek veya onları daha iç kesimlere doğru sürerek Natal, Transval ve Orange adlarıyla küçük bağımsız cumhuriyetlerini kurdular. Ancak bölgede elmas ve altın yataklarının bulunması, İngilizlerin zamanla buraları da kendi egemenlikleri altına almaya teşvik etti ve bölgedeki Boer idarelerine son verildi. 1899-1902 yılları arasında Boerler Savaşı adıyla bilinen İngiliz-Boer çatışmaları meydana geldi. Boerlerin yenildiği savaşın neticesinde iç bölgeler de doğrudan İngiliz hâkimiyetine girmiş oldu.

DİKKAT

Güney Afrika'da, beyaz ırka mensup olanların çoğunluğu Hollanda ve İngiliz kökenliken kısmen de olsa Fransız ve Alman asıllılar da vardır. Kendilerine Afrikaner adını veren bu Hollandalıların (Flamanlar) burada konuştukları dil esas itibarıyla eski Hollandacanın bir şivesi olup günümüzde Afrikanca olarak adlandırılmaktadır.

HOLLANDA HİNDİSTANI (ENDONEZYA) KOLONİSİ VE SÖMÜRGE POLİTİKALARI

Hollanda, XVIII. yüzyıl sonları ile XIX. yüzyıl başlarında Asya'daki Hint sahilleri, Seylan, Malay Yarımadası ve Singapur, Güney Afrika'daki Cape Town kolonilerini kaybettikten sonra Endonezya adalarına daha fazla önem verdi ve tüm enerji ve ilgisini bu adalara yönlendirdi. İlk defa 1596 yılında Endonezya adalarına ayak basan Hollandalı denizci ve tüccarlar, Hollanda Doğu Hindistan Şirketi vasıtasıyla bölgede ticaret yapmaya başlamışlar ve daha sonra da sahil liman kentlerini kendi denetimleri altına almışlardı. Hollanda zamanla, sonraki yüzyıllarda Endonezya'da büyük bir sömürge imparatorluğu kurmasını sağlayacak olan bir taktik izleyerek iç kesimlerde toprak ilhaklarına başlamıştı.

Harita 2.3

Endonezya

Ancak Hollandalılar bu adalardaki fiili işgalin genişlemesi ve doğrudan sömürge yönetimi-nin kurulmasıyla birlikte, Cava ve Sumatra'da çeşitli ayaklanmalar, Sulawesi, Borneo ve Maluku adalarında da kuvvetli direniş hareketleri ile karşılaştılar. Borneo'nun doğu ve batısındaki bazı küçük sultanlıklar daha kolay sömürge yönetimi altına alınırken güneyindeki Bancarmasin ise 1859-1863 yılları arasındaki zorlu bir savaş ardından koloniye dâhil edilebildi. Yogyakarta ve Surakarta (Solo) gibi Orta Cava'daki Cava sultanlıkları ise ikili antlaşmalarla XIX. yüzyı-lı kadar yarı bağımsız özelliklerini korumuşlardı. Ancak Hollandalılar, 1816'dan sonra Cava Adası'nın tamamını doğrudan sömürge yönetimleri altına almaya çalışınca, Yogyakarta mer-kezli büyük bir ayaklanma ile karşılaştı. Tarihe Cava Savaşı (1825-1830) olarak geçen bu ayak-lanma neticesinde, Hollanda Yogyakarta ve Surakarta'ya bağlı tüm toprakları da ilhak ederek Cava'nın tamamını doğrudan kendi yönetimi altına aldı. Sumatra'nın batısındaki Minangka-bau bölgesinde Pedriler ile Hollanda ordusu arasında çıkan Pedri Savaşları da (1821-1838) bölgede Hollanda idaresinin kurulmasıyla neticelendi. Zengin yer altı kaynaklarını ele geçir-mek düşüncesiyle hareket eden Hollanda, diğer Endonezya adalarını da doğrudan sömürge yönetimi altına aldı. Sumatra'nın kuzeyindeki Açe Sultanlığı'nın toprakları da uzun ve kanlı bir savaş olan Açe Savaşı (1873-1905) neticesinde sömürge idaresi altına alınabildi.

Hollanda'nın sömürge yönetimi altına aldığı Endonezya adaları hangileridir?

SIRA SİZDE

3

Göksoy, İsmail, H., "Endonezya Sömürge Dönemi", DİA, XI, İstanbul, 1995.

K İ T A P

Hollanda, XVIII. yüzyıl sonlarına kadar doğrudan yönetimi altında tuttuğu Endonezya adalarında ekonomik bakımdan angarya usulüne dayalı üretim ile serbest ticaret politikası takip etmişti. Nüfuzu altındaki bölgelerde ise mahallî hükümdarlarla yaptıkları anlaşmalar çerçevesinde zorunlu ürün dağıtım sistemi uygulayarak kendi ticarî tekelini hâkim kılmişti. Bilhassa Avrupa'da satışı yüksek kahve, biber, şeker kamışı gibi ürünlerin zorunlu teslimini öngören bir tarım sistemini benimsemişti.

Hollandalılar, Avrupa'daki Napolyon Savaşları'ndan sonra Endonezya'da Hollanda sömürge idaresinin 1816'da tekrar kurulmasıyla birlikte yeni bir ekonomik politika benimsediler. 1825'te Hollanda ile Endonezya arasındaki ticareti tekellerine almak için Hollanda Ticaret Şirketi (*Nederlandsche Handel Maatschappij*) adıyla yeni bir sömürge şirketi kurdular. 1830'da Cava Adası'nı çeşitli idarî bölgelere ayırarak merkezi yönetimin denetimini kuvvetlendirmeyi amaçladılar. Mahallî idareciler ve sultanlar tedrici olarak Hollanda'nın maaşlı sömürge idare-cileri hâline geldiler.

Doğrudan sömürge yönetiminin giderek yaygınlaşması, 1816'dan sonra Hollanda otoritesini yerleştirmek için yapılan askerî seferler ve Cava Savaşı'nın getirdiği ağır borç yükü elde edilen gelirlerle karşılanamadı. Bunun üzerine Hollandalılar ekonomide yeni bir sömürge siyaseti benimsediler. 1830 yılında Cava çiftçilerine yönelik sadece pirinç gibi yiyecek ürünü değil bilakis dünya pazarlarında aranan yüksek fiyatlı ihrac ürünlerinin ekilmesini teşvik eden bir tarım sistemini uygulamaya koydular. "Kültür sistemi" adıyla bilinen bu sistem çerçevesinde Endonezyalı köylü ve çiftçiler verimli arazilerinin beşte birini hükûmetin istediği ihrac oranı yüksek olan değerli ürünlere ayırmak ve bunları resmi gözetim altında ekmek mecburiyetinde idiler. Arazi vergisi olarak da ürettikleri üründen ödeme yapmak zorundaydılar. Toprak sahibi olmayanların da yılda 66 gün devletin arazilerinde ücretsiz çalışması gerekiyordu. Kültür sistemi çiftçilere angaryaya ve kötü muameleye dönüşen ağır zorluklar yüklemişti. Ürünlerin dünya pazarlarına taşımacılığı ise 1824 yılında kurulan ve kolonilerdeki tüm malların taşıma hakkını elde eden Hollanda Ticaret Şirketi tarafından gerçekleştirilmekte, karşılığında da Cava'ya Hollanda'dan ithal mal getirilmekteydi.

DİKKAT

Kültür sistemi sonucunda Cava'dan yapılan ihracat ilk 10 yılda %200 artış göstermiş ve 1831-1877 yılları arasında Hollanda hazinesi 832 milyon florin tutarında bir gelir elde etmişti. Bu sistemden elde edilen gelirler 1850 yılı öncesinde Hollanda hazinesinin %19'unu, 1851-1860 yılları arasında da %32'sini teşkil etmekteydi ve bununla Hollanda'nın hazine borçlarının ödenmesi, Hollanda'daki su kanalları ve demir yolları gibi altyapı tesislerinin yapılması gerçekleştirildi. Sistem kolonideki halk arasında büyük bir hoşnutsuzluğa ve Cava'da yer yer yaygın protestolara yol açtı. Nitekim 1843 yılında Çirebon, 1848 yılında Demak ve 1849'da da Grobogan'de yaygın kıtlıklar yaşanmıştı.

XIX. yüzyılın ortalarından itibaren sömürge sisteminin yarattığı haksızlıklar gündeme gelmeye başladı. Hollanda'daki 1848 devriminden sonra liberal ekonomik sistemi savunan yeni bir tüccar sınıfı oluşmaya başlamıştı. Bunlar, kolonide liberal prensiplere dayalı yeni bir sömürge ekonomisinin kurulması yönünde taleplerde bulunmaktaydılar. Kültür sisteminin olumsuzluklarına karşı yöneltilen ağır eleştirilerin artması üzerine, hükûmet bunu kademeli olarak kaldırmaya başladı. 1860'lardan sonra devlet denetimi altında üretim kaldırıldı. 1870 yılında çıkarılan toprak kanunuyla yeni bir sömürge politikası başlatıldı. Özel teşebbüs teşvik edilerek devlet arazileri özel sektör tarafından işletilmeye başlandı. Angaryanın 1882'de yasaklanmasını ücretli işçi gücü uygulamasına geçilmesi takip etti. Böylece ekonominin denetimi Hollanda hükûmet görevlilerinin elinden zamanla kapitalist özel sektörün eline geçti.

DİKKAT

1900-1914 yılları arasında Endonezya adalarından ihrac edilen ticaret mallarının hacmi 2 misli artmıştı ve bu durum Hollandalıların refahını büyük ölçüde yükseltmekteydi. Aslında bu adalar XVII. yüzyıldan itibaren Hollanda'nın esas servet kaynaklarından birini teşkil etmekteydi. Nitekim 1924 yılında dünya şeker üretiminin % 49'u, kauçuk üretiminin % 40'ı ve kinin üretiminin % 100'ü buradan sağlanmaktaydı. Ayrıca önemli oranda kahve, çay ve tütün de bu sömürgeci elde edilmekteydi. Bundan başka kalay, kömür, altın, bakır, gümüş, demir, elmas ve petrol kaynakları da Hollandalılar tarafından işletilmekteydi. Amsterdam, Avrupa'nın başlıca finans merkezlerinden biri olurken Amsterdam ve Rotterdam limanlarıyla Campfire ve Zeeland arasındaki sömürge ürünlerini işleyen birçok merkez zenginleşmişti.

XX. yüzyılın başlarından itibaren "Ahlâkî Politika" adı verilen yeni bir sömürge politikası uygulamaya kondu. Ahlâkî Politika, Hollandalıların Endonezyalılara karşı "şeref ve

vicdan borcu”nu ödemelerini öngörmekte ve bir bakıma “beyaz insanın yükü”nün (burden of white man) Hollanda tipini oluşturmaktaydı. 1901 yılında resmen ilan edilen bu siyasetin temel hedefi, sömürgelerde yaşayan halkın refahını artırmak ve onların sağlık ve eğitim imkânlarını geliştirmektir. Bu çerçevede Endonezya’da devlet dairelerinin ve çeşitli iş çevrelerinin ihtiyaç duyduğu yerel personel sıkıntısını karşılamak, tarım sektöründe modern araç ve tekniklerin kullanımını özendirmek ve sağlık hizmetlerini yaygınlaştırmak gayesiyle ilk ve orta öğretim seviyesinde çeşitli idarî, teknik ve meslekî okullar açılmaya başlandı. Çiftçiler ve işçiler kapitalist sömürü sisteminden korunmaya çalışıldı; sulama kanalları, kara ve demir yolları yapımı gibi bazı altyapı hizmetlerine önem verildi.

“Ahlâkî politika” çerçevesinde eğitim alanında ne tür iyileştirmeler olmuştur?

SIRA SİZDE

Göksoy, İsmail, H., “Hollanda Sömürgeciliği”, DİA, XVIII, İstanbul, 1995.

K İ T A P

BAĞIMSIZLIK HAREKETLERİ VE KOLONİLERDEN ÇEKİLME

Hollanda sömürge yönetiminin haksız ve adaletsiz uygulamalarına karşı kolonilerdeki yerli halk arasında zamanla millî bilinç gelişmeye başlamıştı. I. Dünya Savaşı öncesinde ve sonrasında Endonezya’da Budi Utomo ve Sarekat İslam gibi sömürge aleyhtarı millî ve dinî hareketler ortaya çıkmaya başladı. Bu hareketler, yönetici konumundaki Avrupalı toplum ile yönetilen yerli halk arasındaki eşitsizlikleri, ekonomik sömürüyü, halkın refah seviyesinin düşüklüğünü dile getirmeye ve halkı sömürge idaresine karşı bilinçlendirmeye çalıştı. Hollanda, giderek yükselen Endonezya milliyetçiliğinin taleplerini karşılamak amacıyla bazı tavizler vermek zorunda kaldı. 1916 yılında çıkarılan bir kanunla, üyelerinin yarısı Hollandalılardan yarısı da mahallî meclisler tarafından seçilecek olan istişarî bir meclisin kurulmasına karar verildi. Bu kanun gereğince 1918 yılında Halk Meclisi (Volksraad) adında ve bir kısmı mahallî meclisler tarafından seçilen Endonezyalı üyelerin de bulunduğu bir meclis kuruldu. Başlangıçta 20 Hollandalı üyenin yanı sıra 15 yerli ile 3 Doğulu (yani Çinli, Arap ve Hint asıllı) yer aldı. Endonezyalı katılımını artırma yönündeki talepler ve genel valinin yetkilerinin kısıtlanmasını öngören teklifler, 1925 yılında Halk Meclisinde yeterli destek bulamayınca, bu durum Endonezya millî hareketinin İslamcı ve sosyalist liderleri tarafından protesto edildi. Sarekat İslam liderleri meclis toplantılarına katılmayarak sömürge yönetimi ile iş birliği yapmama prensibini benimsediler. 1926-1927 yıllarında Cava’da çıkan sosyalist ve komünist grupların ayaklanmaları, adanın dışına da yayılmaya başlayınca hükûmet komünist partiyi kapattı ve Halk Meclisinin üye sayısını altmışa çıkararak meclise genel valiyle birlikte kanun yapma yetkisi verdi. Ayrıca 1927 yılında milliyetçi liderlerden Ahmed Sukarno’nun başkanlığında, Endonezya’nın tam bağımsızlığını amaçlayan Endonezya Milliyetçi Partisi (Partai Nasional Indonesia-PNI) kuruldu. Muhammed Hatta ve Sukarno gibi bazı milliyetçi liderler tutuklanarak partileri kapatıldı. Bu liderler Japon işgaline kadar hapiste tutuldular.

1930’lu yıllarda uluslararası ekonomik buhranın etkileri Endonezya’da da hissedildi. Ücretler aşağı indirilerek vergiler yükseltildi. Halkın ağır ekonomik sıkıntılar çekmesi, millî hareketlerin halk arasında giderek daha da yaygınlaşmasına zemin hazırladı. 1939 yılında II. Dünya Savaşı tehdidi belirlediği vakit, Endonezya’daki İslamcı, milliyetçi ve sosyalist grup ve liderler dâhil tüm millî partiler, Japonya’ya karşı ancak Endonezya’da parlamenter bir sistem çerçevesinde Hollanda ile serbest bir birlik kurulması şartıyla destek verebileceklerini açıkladılar. Japonlar, II. Dünya Savaşı sırasında Endonezya’ya saldırdığı zaman, Hollanda Doğu Hindistan donanması Mart 1942 yılında Cava’da batırıldı ve Endonezya Japonlar tarafından işgal edildi.

1945 yılında ana vatan Hollanda Alman işgalinden, Endonezya kolonisi de Japon işgalinden kurtuluncaya kadar sürgündeki Hollanda hükûmeti donanmanın geri kalanı, ticaret gemileri ve batıdaki sömürgeleri üzerindeki denetimi vasıtasıyla otoritesini sürdürdü. Savaş

sonrasında Hollanda için en büyük problemi Endonezya teşkil etti. 15 Ağustos 1945 tarihinde Japonların teslim olmasıyla birlikte Ahmed Sukarno ve Muhammed Hatta 1945 yılının günümüzde de bayram olarak kutlanan 17 Ağustos gününde Cakarta'da Endonezya'nın bağımsızlığını ilan ettiler. Sukarno'nun başkanlığında kurulan Endonezya Cumhuriyeti hükûmeti, Cava ve Sumatra adalarında kısa sürede otoriteyi ele geçirdi. İngiliz ve Avustralyalı askeri birliklerden oluşan müttefik kuvvetlerin yardımıyla adalara geri dönen Hollanda birlikleri de önce Cava ve Sumatra dışında kalan tüm adaları, daha sonra da cumhuriyet hükûmetinin yönetimi altında bulunan bu 2 adayı kademeli olarak işgal ettiler. Aralık 1948'de Hollanda, Sukarno liderliğindeki cumhuriyeti yıkmak gayesiyle yeni bir askeri harekât başlattı. Bu harekât, Birleşmiş Milletler'in müdahalesiyle sona erdirilmesine rağmen gerilla savaşı devam etti. En sonunda Birleşmiş Milletler gözetiminde Lahey'de Hollanda hükûmet temsilcileri ile cumhuriyetçi ve federalist Endonezyalı liderlerin katıldığı toplantı sonunda bir barış antlaşması imzalandı ve Hollanda 27 Aralık 1949 tarihinde Endonezya'nın bağımsızlığını tanıyarak bu ülkeden çekildi.

K İ T A P

Endonezya'nın bağımsızlık savaşı yıllarındaki (1945-1949) siyasî gelişmeler hakkında Göksoy, İsmail, H., Endonezya'da İslam ve Hollanda Sömürgeciliği, Ankara, 1995, kitabını inceleyebilirsiniz.

Sukarno'nun başkanlığındaki Endonezya Cumhuriyeti hükûmeti, diğer federal Endonezya devletlerini birleştirdi ve Hollanda ile birlik anlaşmasını tek taraflı olarak feshetti (1954). Eylül 1969'da yapılan bir referandumla son Hollanda kolonileri de Endonezya'ya katıldı. Böylece Hollanda 350 yılı aşkın bir süre nüfuzu ve egemenliği altında bulundurduğu Endonezya'dan tamamen çekilmiş oldu.

Aralık 1954'te yeni bir egemenlik kanunu çıkarılarak batıdaki Hollanda kolonilerinden olan Surinam'ın ve Hollanda Antil Adalarının doğrudan sömürge yönetimi statüsü lağvedildi. Bu eski koloniler; savunma, dışişleri ve vatandaşlık hususları hariç içişlerinde özerk statüye kavuştular. 1969 yılında Curaçao'da yaşanan ayaklanma, Hollanda'dan bağımsızlık taleplerini artırdı. 1973 yılında Surinam'da bağımsızlık görüşmeleri başladı ve 1975 yılında da Hollanda Surinam'ın bağımsızlığını tanıyarak buradaki sömürge yönetimine son verdi. Bu gelişmenin ardından 60 bin civarındaki Surinamlı, ülkeden ayrılarak Hollanda'ya göç etti.

Ancak Hollanda Karayipleri adıyla da tanınan Hollanda Antilleri, Hollanda'nın sömürgeci olarak kalmaya devam etti. 10 Ekim 2010 tarihinde Hollanda Antilleri de lağvedilerek Curaçao ve St. Martin Hollanda Krallığı içinde ülke statüleri kazandı ve Bonaire, St. Eustatius ve Saba adalarına da aynı statü verildi.

Hollandalı tüccar ve denizcilerin dünyanın çeşitli yerlerinde gittiği ve uzun asırlar koloni olarak tuttuğu ülkelerde birçok yapı, kale kalıntısı, yer adı ve koloni mirası bulunmaktadır. Güney Afrika'daki Boerler ve Cape kolonisindeki Hollanda menşei beyazlar, bugün Afrikano halkı olarak adlandırılmakta ve eski Felemenkçenin bir şivesi olan Afrikanca dilini konuşmaktadırlar. Srilanka'daki Burgherler, Endonezya'daki Indolar ve Surinam'daki Kreololar olarak bilinen küçük gruplar da Hollanda karışımı Hristiyan melez topluluklardır. Eski bir Hollanda kolonisi olan bugünkü ABD'deki New York şehri ve civarındaki birçok yer adı, Güney Afrika'daki Johannesburg, Kaapstad, Vereniging, Bloemfontain gibi şehir adları ile Surinam ve Hollanda Antilleri'ndeki yer adlarının çoğu Hollanda menşelidir. Surinam'da ise Hollandaca resmî dildir ve ülke nüfusunun yaklaşık % 58'i ana dili olarak hâlâ Hollandaca konuşmaktadır. Hollanda Krallığı'na bağlılığını sürdüren Antil Adaları'nda da resmî dil Hollandaca olup, İngilizce de yaygın olarak konuşulmaktadır.

Bugün Hollanda halkı ve aydınları arasında sömürge aleyhtarı bir algı hâkim olmakla birlikte, Hollanda kurmuş olduğu çeşitli araştırma merkezleri ve kuruluşlar vasıtasıyla eski kolonileri ile tarihî bağlarını canlı tutmaya, siyasî ve ekonomik ilişkileri geliştirmeye ve eğitim imkânları sunarak kültürel bağlarını kuvvetlendirmeye çalışmaktadır.

Özet

Hollanda'nın Asya kıtasındaki koloni faaliyetlerini açıklamak.

Hollanda'nın Asya kıtasındaki koloni faaliyetleri ilk yıllarda Hollandalı tüccar ve denizciler tarafından ticarî amaç güdülerken yapılmaktaydı. Fakat bu faaliyetler daha sonra 1602 yılında kurulan Hollanda Doğu Hindistan Şirketi tarafından yürütüldü. Hollanda hükûmeti bu şirkete Afrika'nın güney ucundaki Ümit Burnu ile Macellan Boğazı arasında kalan bölgede ticaret yapma tekelini verdi. Şirket, ilk önce Endonezya'nın bugünkü başkenti olan Cakarta'yı ana merkez edinecek Cava, Sumatra, Borneo, Sulawesi, Maluku, Ambon adalarında; ardından Hindistan'ın sahil liman kentleri, Seylan Adası, Bengal Körfezi, Siyam, Malakka, Çin sahilleri, Tayvan Adası ve Japonya'daki Deşima gibi birçok sahil liman kentinde ve adalarda ticaret merkezleri kurdu ve koloniler oluşturdu.

Hollanda'nın Amerika ve Afrika'daki koloni faaliyetlerini açıklamak.

Hollanda'nın Amerika kıtasındaki koloni faaliyetleri, Hollanda Batı Hindistan Şirketi vasıtasıyla gerçekleştirildi. Bugünkü New York şehri ve etrafında oluşturulan Yeni Hollanda kolonisi, Karayip Denizi'ndeki Hollanda Antil Adaları, Surinam ve Brezilya sahillerindeki Hollanda Brezilyası gibi yerlerde koloniler elde etti. Ancak Hollanda Amerika'daki kolonilerinden bazılarını, yani Yeni Hollanda'yı İngilizlere, Brezilya'yı ise Portekizlilere kaptırdı. Surinam ve Hollanda Antil Adaları'nı tutmayı başardı. Hollanda, Batı Afrika sahillerinde de ticaret ve köle toplama merkezleri oluşturmuştu. Ancak buralardaki merkezlerini ve Afrika'nın güney ucundaki en önemli kolonisi olan Cape Town'ı da zamanla İngilizlere devretmek zorunda kaldı.

Hollanda sömürgeciliğinin çeşitli özelliklerini ve etkilerini ayırt etmek.

Hollanda XVI. yüzyıl sonlarından itibaren doğuda ve batıda başladığı ticarî faaliyetleri neticesinde giderek uluslararası dünya ticaretinde ve gemicilik sektöründe söz sahibi bir ülke oldu. Doğuda ve batıda birçok ticaret merkezi kurarak başladığı sömürgecilik faaliyetine, zamanla bu merkezlerin etrafında toprak ilhakları yaparak kalıcı kolonilere dönüştürmek suretiyle devam etti. Diğer sömürgeci ve mahallî devletler ve yerel ticarî güçlerle rekabet ederek onları zayıflattı ve bölgesel ticareti ele geçirdi. Mahallî yönetici ve hükümdarların iç

işlerine karışarak zamanla onları siyasî nüfuzu altına aldı. Koloniler ekonomik bir kaynak olarak görüldü ve yerli halkın refahı ve gelişmişliği ikinci sırada kaldı. XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren kolonilerde doğrudan sömürge yönetimleri kuruldu.

Hollanda sömürgeciliğinin nasıl sona erdiğini açıklamak.

Hollanda sömürgeciliğinin halk üzerindeki olumsuz etkileri, kolonilerde zamanla çeşitli ayaklanmalar ve savaşlar meydana gelmesine neden oldu. Halkı Müslüman olan kolonilerde sömürge yönetimine karşı ilk tepkiler, daha çok dinî kaynaklı idi ve dinî teşkilatlar vasıtasıyla yürütülüyordu. Ancak daha sonra bölgesel veya millî hareketler ortaya çıktı ve birçok millî teşkilat ve siyasî parti kuruldu. Milliyetçi lider ve hareketlerin öncülüğünde bağımsızlık mücadelesi verildi. Neticede Hollanda, II. Dünya Savaşı sonrasında kolonilerinden çekilmeye başladı. 1949 yılında Endonezya'nın ve 1975 yılında da Surinam'ın bağımsızlığını tanıdıysa da Antil Adalarını krallığının bünyesinde tuttu.

Kendimizi Sınavalım

1. Aşağıdaki ülke ve bölgelerden hangisi diğerlerinden önce Hollanda sömürge idaresinden çıkmıştır?

- a. Aruba
- b. Curaçao
- c. Surinam
- d. İrian Caya
- e. Endonezya

2. Hollanda, aşağıdaki devletlerden hangisine diğerlerinden daha fazla kolonisini kaptırmıştır?

- a. Fransa
- b. İspanya
- c. İngiltere
- d. Portekiz
- e. Almanya

3. Aşağıdakilerden hangisi Hollanda Doğu Hindistan Şirketi'nin faaliyet gösterdiği yerlerden biri **değildir**?

- a. Cava Adası
- b. Seylan Adası
- c. Cape Town şehri
- d. Malakka liman kenti
- e. Batı Afrika sahilleri

4. Aşağıdakilerden hangisi Hollanda sömürge idaresine karşı bağımsızlık mücadelesi veren kişi ya da kuruluşlardan biri **değildir**?

- a. Halk Meclisi
- b. Sarekat İslam
- c. Ahmed Sukarno
- d. Muhammed Hatta
- e. Endonezya Milliyetçi Parti

5. Aşağıdakilerden hangisi Hollanda Batı Hindistan Şirketi'nin faaliyet gösterdiği yerlerden biri **değildir**?

- a. Surinam
- b. Antil Adaları
- c. Hollanda Brezilyası
- d. Yeni Hollanda kolonisi
- e. Maurice (Mauritius) Adası

6. Aşağıdaki Hollanda kolonilerinin hangisine Hollandalı nüfus daha fazla yerleşmiştir?

- a. Surinam
- b. Endonezya
- c. Hollanda Antilleri
- d. Cape Town kolonisi
- e. Yeni Hollanda kolonisi

7. Aşağıdakilerden hangisi Hollanda sömürge yönetimine karşı yürütülen savaşlardan biri **değildir**?

- a. Açe Savaşı (1873-1905)
- b. Cava Savaşı (1825-1830)
- c. Boerler Savaşı (1899-1902)
- d. Pedri Savaşları (1821-1838)
- e. Bancarmasin Savaşı (1859-1863)

8. Hollanda Doğu ve Batı Hindistan şirketlerinin yetki alanları ile ilgili aşağıdaki ifadelerden hangisi **yanlıştır**?

- a. Her iki şirketin askerî personeli bulunmaktaydı.
- b. Her iki şirket de kendi adlarına para bastırabilmekteydiler.
- c. Şirket görevlileri yeni ticaret merkezleri kurabilmekteydiler.
- d. Her iki şirket de başka devletlere karşı savaş açabilmekteydiler.
- e. Her iki şirket mahalli yönetici ve hükümdarlarla anlaşma yapabilmekteydiler.

9. Hollanda'nın Amerika'daki Surinam ve Antil Adaları kolonileri ile ilgili aşağıdaki ifadelerden hangisi **yanlıştır**?

- a. Bazı Antil adalarında petrol bulunmuştur.
- b. Antil Adaları hâlâ Hollanda Krallığı'na bağlıdır.
- c. Surinam'ın nüfus yapısı çok etnikli ve çok dinlidir.
- d. Kölelik kaldırılınca Surinam'a çok sayıda dışarıdan göçmen getirilmişti.
- e. XIX. yüzyılın ortalarında nüfusun yarısı siyahî kölelerden oluşmaktaydı.

10. Hollanda sömürge yönetiminin Endonezya'da uyguladığı "kültür sistemi"nin sonuçları ile ilgili aşağıdaki ifadelerden hangisi **yanlıştır**?

- a. Bazı yerlerde yaygın kıtlıklar meydana gelmiştir.
- b. Kültür sistemi ile Hollanda hazinesinin gelirleri artmıştır.
- c. Kültür sistemi köylü ve çiftçilerin protestolarına yol açmıştır.
- d. "Ahlakî politika" denilen bir sömürge politikasına geçilmiştir.
- e. Kültür sisteminin olumsuzluklarını işleyen romanlar yazılmıştır.

Kendimizi Sınavalım Yanıt Anahtarı

1. e Yanıtınız yanlış ise “Bağımsızlık Hareketleri ve Kolonilerden Çekilme” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
2. c Yanıtınız yanlış ise “Hollanda-İngiliz Sömürge Rekabeti ve Bazı Kolonilerin Kaybedilişi” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
3. e Yanıtınız yanlış ise “Hollanda Doğu Hindistan Şirketi ve Hollanda’nın Doğu’ya Açılması” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
4. a Yanıtınız yanlış ise “Amerika’daki Hollanda Kolonileri: Surinam ve Antil Adaları” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
5. e Yanıtınız yanlış ise “Hollanda Batı Hindistan Şirketi ve Hollanda’nın Batı’ya Açılması” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
6. d Yanıtınız yanlış ise “Güney Afrika’daki Kaapstad (Cape Town) Kolonisi” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
7. c Yanıtınız yanlış ise “Hollanda Hindistanı (Endonezya) Kolonisi ve Sömürge Politikaları” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
8. b Yanıtınız yanlış ise “Hollanda Doğu Hindistan Şirketi ve Hollanda’nın Doğu’ya Açılması” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
9. a Yanıtınız yanlış ise “Bağımsızlık Hareketleri ve Kolonilerden Çekilme” ve “Amerika’daki Hollanda Kolonileri: Surinam ve Antil Adaları” konularını yeniden gözden geçiriniz.
10. e Yanıtınız yanlış ise “Hollanda Hindistanı (Endonezya) Kolonisi ve Sömürge Politikaları” konusunu yeniden gözden geçiriniz.

Sıra Sizde Yanıt Anahtarı

Sıra Sizde 1

XVII. yüzyıl boyunca sürekli gelişme gösteren Hollanda Doğu Hindistan Şirketi’nin 1669 yılında 150 ticaret ve 40 savaş gemisi vardı. Ayrıca emri altında 10 bin silahlı askerî gücü bulunmaktaydı. Şirketin, Ambon, Banda, Ternate, Makassar, Malakka, Seylan, Kaapstad ve Cava’da idare merkezleri, diğer yerlerde de ticaret merkezleri ile ticaret kolonileri vardı. 1602 ve 1796 yılları arasında yaklaşık 1 milyon civarındaki Hollandalı, Asya ticaretinde şirket adına çalışmak üzere kolonilere gönderilmişti. Bunların bazıları kolonilere yerleşirken bazıları da yerli halkla evlilikler kurarak melez toplumlar oluşturmuştu. Özellikle Endonezya’daki İndolar ve Sri Lanka’daki Burgherler bunların neslinden gelmektedir.

Sıra Sizde 2

Sömürge rekabeti neticesinde meydana gelen Birinci İngiltere-Hollanda Savaşı’nın (1652-1654) ardından İkinci İngiltere-Hollanda Savaşı (1664-1667) patlak verdi. Bu savaş, İngilizlerin Batı Afrika sahillerindeki Hollanda kolonileri ile Kuzey Amerika’daki Yeni Hollanda kolonisine saldırması üzerine çıktı ve İngilizlerin zaferiyle sonuçlandı. 31 Temmuz 1667 tarihinde Hollanda’nın Breda şehrinde imzalanan Breda Anlaşması ile Kuzey Amerika’daki New Amsterdam şehri ve çevresindeki Yeni Hollanda kolonisi İngiltere’ye bırakılırken karşılığında da Güney Amerika’daki Surinam Hollanda’ya verildi. Böylece Hollanda, Kuzey Amerika’dan tamamen çekilmiş oldu. Hollanda’nın elinde Orta Amerika’daki Antil Denizi’ndeki sömürgeleriyle Çuraçao pazarına köle gönderilmesini sağlayan Batı Afrika sahilindeki Gore ve Arguin ticaret merkezleri kaldı. Diğer Batı Afrika sahillerindeki ticaret merkezleri de İngilizlerin eline geçti.

Sıra Sizde 3

Endonezya Adaları başta Cava ve Sumatra olmak üzere Madura, Bali, Lombok, Aşağı Sunda Adaları, Borneo (Kalimantan), Sulawesi (Selebes), Maluku Adaları ve Yeni Gine’den (İrian Caya) oluşmaktaydı. XX. yüzyılın başlarında tüm bu adalar Batavya’dan yönetilen birleşik bir Hollanda sömürge ülkesi hâline getirilmişti. Başında Hollandalı genel valinin bulunduğu bir sömürge hükûmeti tarafından yönetilmekteydi.

Sıra Sizde 4

Ahlakî politika çerçevesinde mahallî halkın refahını artırmak için eğitime önem verilmeye başlandı. Aynı zamanda eğitim yerli halkın modernleşmesi ve Batılı değerleri benimsemesi için bir araç olarak görülmekteydi. Özellikle ilk, orta ve kolej seviyesinde yeni okullar açıldı. 1903’te bir tarım okulu, 1907’de tıp ve veteriner okulu, 1908’de bir hukuk mektebi açıldı. 1920’li yıllarda da mühendislik ve diğer meslekî dallarda bazı okullar açıldı. Yeni açılan teknik ve meslekî okulların diğer bir amacı da ara eleman ihtiyacını karşılamak ve Endonezyalı görevli yetiştirmekti. Yaygın eğitime önem verilmekle birlikte bunda fazla bir başarı sağlanamadı. Hollanda’nın Endonezya’dan çekildiği 1949 yılında bile okuryazar oranı % 6’yı geçmiyordu ve ülkede üniversite yoktu.

Yararlanılan ve Başvurulabilecek Kaynaklar

- Eberhard, W. (1952), **Uzak Doğu Tarihi**, Ankara.
- Edmundson, G. (1922), **History of Holland**, Cambridge.
- Ferro, M. (2011), **Sömürgecilik Tarihi: Fetihlerden Bağımsızlık Hareketlerine Kadar, 13.-20. yüzyıl**, (Çev. M. Cedden), İstanbul.
- Göksoy, İsmail, H. (1995), “Endonezya: Sömürge Dönemi”, **DİA**, XI, İstanbul.
- Göksoy, İsmail, H. (1995), **Endonezya’da İslam ve Hollanda Sömürgeciliği**, Ankara.
- Göksoy, İsmail, H. (1998), “Hollanda: Hollanda Sömürgeciliği”, **DİA**, XVIII, İstanbul.
- Göksoy, İsmail, H. (2003), **Çağdaş İslam Ülkeleri Tarihi**, s.194-206, Isparta.
- Pirenne, J. (1961), **Büyük Dünya Tarihi**, (Çev. N. Önkol ve dğr), II,III,IV, İstanbul.

3

Amaçlarımız

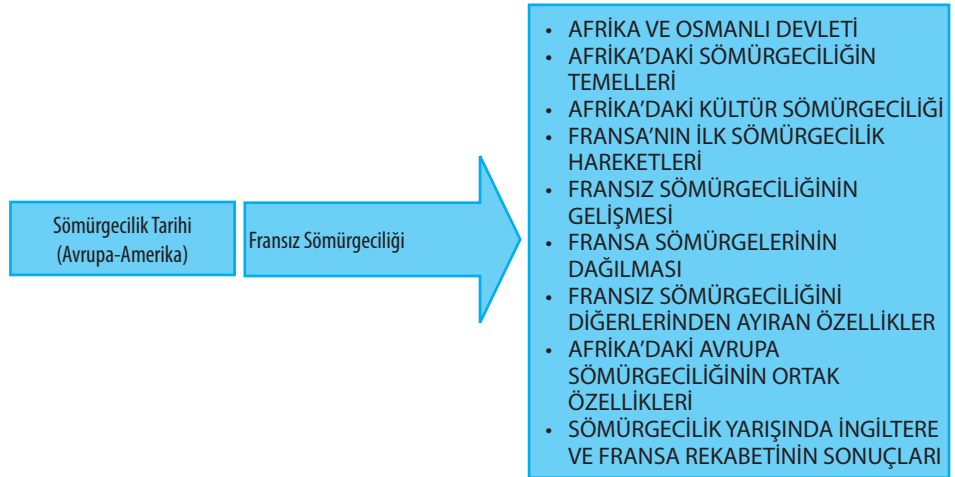
Bu üniteyi tamamladıktan sonra;

- Fransa'nın Afrika kıtasındaki koloni faaliyetlerini açıklayabilecek,
- Fransız sömürgeciliğinin çeşitli özelliklerini ve etkilerini sıralayabilecek,
- Fransız sömürgeciliğinin nasıl dağıldığını açıklayabilecek bilgi ve becerilere sahip olabileceksiniz.

Anahtar Kavramlar

- Bağımsızlık Hareketleri
- Fransa Sömürge Politikaları
- Fransız Kolonileri
- Fransız Sömürgeciliği

İçindekiler

Fransız Sömürgeciliği

AFRİKA VE OSMANLI DEVLETİ

Osmanlı Devleti'nin Doğu Avrupa'da Avrupalılarla yaptığı mücadele XVI. yüzyılın başından itibaren kısmen Akdeniz'e kaymış ve tabii olarak Kuzey Afrika'da İspanyollar'a karşı, Kızıldeniz ve Doğu Afrika sahillerinde de Portekizliler'e karşı ciddi bir karşı duruş hâlini almıştı. İspanyolların başta Cezayir olmak üzere Tunus ve Trablusgarp'ta ele geçirdikleri ve çoğunu tahrip ettikleri şehirler ve kaleler birer birer geri alınıyordu. Kızıldeniz'de ise Cidde önlerine kadar gelen Portekiz donanması karşısında Mekke ve Medine gibi Kutsal Topraklar'ın da büyük bir tehlike içine girmesi üzerine Mısır'daki Memlûk idaresine son veren Osmanlılar'ın bu denize de açılmaları gerekti. Kısa zamanda Kızıldeniz'den uzaklaştırılan Portekiz donanması sadece burada etkisiz kılınmamış, aynı zamanda XVI. yüzyıl boyunca Batı Hint Okyanusu'nda, Güney Arabistan sahillerinde ve Basra Körfezi bölgesinde sıkı bir takibe alınmıştı.

Kısacası Afrika kıtasını XVI. yüzyılda tamamen ele geçirmeyi amaç edinen Avrupalıların planları Osmanlı Devleti tarafından büyük oranda boşa çıkarıldı. Medeniyetle çok erken dönemde tanışan Kuzey ve Doğu Afrika sahillerinin böylesine güçlü bir saldırı karşısında Osmanlılar tarafından korunması, kıtanın iç bölgelerindeki, özellikle Çad Gölü havzasına yakın Bilâdü's-Sudan denilen coğrafyadaki Kânim-Bornu Sultanlığı ile ve bugün Mali Cumhuriyeti ile Nijer Devleti arasındaki bölgede kurulu Songay Sultanlığını da harekete geçirdi. Yine XVI. yüzyılda bu bölgenin en doğusunda bugünkü Sudan topraklarında kurulan Func ve Darfur Sultanlıkları, Etiyopya'nın güneydoğu bölgesinde kurulan Harar Emirliği, yine bugünkü Nijer'in güneyi ile Nijerya Devleti'nin kuzeyi arasındaki Kano Sultanlığı ve Hevsa devletleri ile Osmanlı Devleti'nin Kuzey Afrika'da kurduğu eyaletleri üzerinden İstanbul ile yakın münasebetler başladı. Osmanlı padişahını bütün Müslümanların halifesi olarak gören bu bölgedeki sultanlıkların bağılıkları XX. yüzyılın başına kadar devam etti.

1516'da Osmanlı Devleti'nin Cezayir sahillerinde başlayan Kuzey Afrika'daki varlığı kısa zamanda Mısır, Cezayir, Trablusgarp ve Tunus eyaletleri şeklinde idari birimlere dönüştü. Kızıldeniz'in batı sahillerinde ise Habeş eyaleti adıyla merkezi bugünkü Sudan Devleti'nin Sevakın Adası olan beşinci bir eyalet daha kuruldu. Bu eyaletlerin her birinin Osmanlı Dönemi'ndeki tarihi iyi incelendiği takdirde Avrupa sömürgeciliğinin gerçek manâda Afrika kıtasında yerleşmesinin neden XIX. yüzyılın ikinci yarısına kadar, hatta XX. yüzyılın başına kadar sarktığı anlaşılacaktır.

Afrika kıtasının kuzey ve özellikle Kızıldeniz havzasının Avrupa yayılmacılığına karşı koruma altına alındığı bir dönemde batı ve güney sahilleri her türlü sömürgecilik girişimi

için ilk adımı oluşturdular. Portekiz donanmasının ardından kıtanın bu tarafına İspanya, Hollanda, Fransa ve İngiltere donanmaları açılmaya başladılar. Kısa zamanda Avrupa donanmaları Batı Hint Okyanusu adalarından Moritus (Ile Maurice) ve Reunion ile Doğu Hint Okyanusu adalarından bugünkü Endonezya Devleti'ni oluşturan Sumatra, Cava ve Selebes gibi adalarda modern sömürgeciliğin ilk adımlarını oluşturdular.

Avrupa sömürgeciliği XVII. ve XVIII. yüzyıllar boyunca daha ziyade Afrika kıtasının batı ve güney sahil şeritlerinde kurduğu ticaret kolonileri vasıtasıyla köle satın almanın ötesinde fazla bir varlık gösteremedi. XIX. yüzyıla girildiğinde Avrupalılarda Afrika'yı tanıma merakı en üst seviyeye çıkmış durumdaydı. XVIII. yüzyılda birkaç meraklı dışında pek cesaret edilmeyen kıtanın iç bölgelerine gitme ve oraları tanıma, kendi tabirleriyle keşfetme serüveni başladı. Kısa zamanda Avrupada birbiri ardına kurulan ve çoğu, kraların himayesinde desteklenen farklı coğrafya cemiyetleri ve enstitüleri genç maceraperestleri buralara gitmeye teşvik ettiler. Genç coğrafyacıların bu azimli ve kararlı seferlerini askerlerin oldukça acımasız davranışlarla gidişleri ve misyonerlerin yerlileri Hristiyanlaştırmak için uzun süren yolculukları takip etti.

Hem Kuzey Afrika'da hem de kıtanın diğer sahillerindeki yerleşim mahallerinde bulunan Avrupalı konsololar, kıtanın iç bölgelerine kendi vatandaşlarının veya onların himayesinde düzenlenen bu seferlerin gerçekleşmesi için büyük gayret gösterdi. Bu arada İstanbul'da bulunan Avrupalı sefirler ise yıllarca sürecektir bu seferlere çıkacak başta kendi vatandaşları olmak üzere yardım isteyen her seyyah için Osmanlı Devleti'nden bir «buyrultu», yani bugünkü manada bir «vize» almadan yola çıkmalarına müsaade etmedi. Genelde Osmanlı aleyhtarlığı yapmak üzere gidenlerden sadece iyi Müslüman rolü yapabilen seyyahlar, böyle bir buyrultuya ihtiyaç duymadan kıtanın sahillerindeki farklı noktalarından iç kısımlara doğru ilerledi. Bunlardan Fransız René Caillé Batı Afrika'dan başladığı yolculuğunu 1824 yılında bugünkü Mali Devleti'nin Timbuktu şehrine giderek tamamlamış ve oradan sağ olarak dönme şansına sahip ilk seyyahlardan birisi olmuştu. Yine bir başka seyyah olan Henri Duveyrier de Cezayir'in iç bölgelerinde ilerleyerek Tevarikler arasına Müslüman kisvesi altında karışarak kendini gizlemiş ve seferini başarıyla tamamlamıştı. İngiliz Richard Burton da 1850'li yılların başında önce Kutsal Topraklara, ardından da bugünkü Etiyopya'nın güneydoğusunda kalan Harar Emirliği'nin merkezi olan ve aynı adı taşıyan Harar şehrine 1854 yılında Müslüman kılığında girebilen ilk Avrupalı seyyah olmuştu.

Osmanlı Devleti'nin XVI. yüzyıl başından XVIII. yüzyıl sonuna kadar Afrika'nın kuzey ve doğu sahillerini Avrupalıların işgalinden kurtarmakla kalmayıp kendi idaresine alarak muhafaza etmesi dünya tarihinde benzerine az rastlanır bir durumdur. Osmanlılar bu bölgeleri genelde Anadolu'dan bazen de Balkanlar ve Kafkaslar'dan her yıl götürdüğü binlerce genç askerle elinde tutabildi. Oysa Avrupalılar, XIX. yüzyılın ikinci yarısında başladıkları Afrika'yı sömürgeleştirme sürecinde kendi askerlerinden ziyade yerlileri zorla silah altına alarak onları kıtanın iç bölgelerine düzenledikleri askerî seferler için cephelere sürüyorlardı. Kaldı ki bu uygulamalarını sadece Afrika'nın sömürgeleştirilmesiyle sınırlı bırakmadılar ve özellikle I. ve II. Dünya Savaşları için bu kıtadaki sömürgelerinden milyonlarca asker getirip Avrupada birbirlerine karşı açtıkları cephelerde çarpıştırdılar.

Tarihte güçlü devletler kuran Müslüman toplumların geçmişinde Avrupalıların Afrika'daki uygulamalarına benzer sömürgeci bir tavır görmek neredeyse imkânsızdır. Zaman zaman adaletten sapan Müslüman idareciler içinde kendi tebaalarına veya ele geçirdikleri ülkelerin halklarına karşı zalimane bir tavır sergileyenler olmuştur. Ancak onların tavrı daha ziyade kendilerine mahsus olup sömürgecilik tarzı bir sürece girmemiştir. Bunda başka toplumları sömürmeye müsaade etmeyen İslam dininin emirlerinin etkisi büyüktür. Fethedilen topraklardaki insanlar kısa zaman içinde ya Müslüman olarak ülkelerine

gelenlerle birlikte yeni fetihlere katılıyorlar veya kendi inançlarını muhafaza ederek bunun karşılığında devlete birtakım ödemelerde bulunarak hem hayatlarını hem de kazançlarını garanti altına almış oluyorlardı. Oysaki Avrupa sömürgeciliğinde Afrika yerlilerinin ne can güvenliği, ne mal güvenliği kalıyordu. Ellerindeki araziler alınarak Avrupa'dan getirilen fakir köylülere dağıtıldığı gibi kendileri de zorla bu arazilerde çalıştırılıyor veya Güney Amerika, Karayib Denizi, Büyük Okyanus veya Hint Okyanusu'nda bulunan diğer sömürgelerine anlaşmalı işçi statüsü adı altında götürülüyorlardı. XX. yüzyılın başından itibaren ise Avrupa'da önemli fabrikaların bulunduğu şehirlere, maden ocaklarına çalıştırılmak üzere düşük ücret mukabilinde taşındılar.

Osmanlılar'ın Afrika'da bulundukları müddetçe bu ve benzeri insan göçüne hemen hemen hiç rastlanmamaktadır. Bugün Türkiye Cumhuriyeti toprakları içindeki sayıları 10'u geçmeyen Afrika asıllıların yaşadığı köylerin varlık sebebi de buralarda yaşayanların dedelerinin ya ülkelerini sömüren Avrupalı devletlerin idarelerinden kaçıp gelmeleri sonucu ya da köle ticareti yasaklandığında Osmanlı sınırları içindeki köle tacirlerinin ellerinden alınan kölelerin hürriyetlerine kavuşturularak buralara yerleştirilmeleridir.

Geçen yüzyıllarda Osmanlı Devleti'nin idaresinde kalan Afrika'daki eyaletlerinde saf bir Türk toplumuna rastlamak mümkün değildir. Günümüzde kendilerinin Türk soylu olduğunu iddia edenler de bölgeye yüzyıllar içinde sevk edilen Osmanlı askerî ve sivil memurlarının oralarındaki yerli halktan olan hanımlarından doğan çocuklarının devamı bir nesildir. Avrupalıların hem Afrika'da hem de diğer kıtalara sevk ettikleri yerlilerle aralarında böylesine kalıcı bir melez nesil bırakmamalarının sebebi aralarında bir akrabalık oluşturacak ilişki kurmamaya aşırı dikkat etmelerinin neticesidir.

Afrika kıtasının Avrupalı güçler tarafından paylaşılması sürecinde Osmanlı devlet adamları daima yerlilerin yanında yer almışlar ve sömürgeciliği kabullenmedikleri gibi kıtadaki son cepheleri konumundaki bugünkü Libya topraklarında İtalyanlara karşı, Çad ve Nijer'in kuzey bölgelerinde ise Fransızlara karşı savaşarak çekilmişlerdir. Hatta 1885'te Berlin'de toplanan Kongo Konferansı'na en üst seviyede katılarak kıta üzerinde mutlaka söz sahibi olduğunu göstermiştir. Bunun sebebi ise Anadolu ile Afrika arasında kurulan bağlardır. Eğer İstanbul büyük bir tehlike altına girecek olursa Afrika'nın bütün dayanakları tükenecekti, Afrika Osmanlı'nın elinden çıkarsa bu defa da Osmanlı Devleti'nin ayakta kalma ihtimali neredeyse kalmayacaktı. Sonuçta Avrupa sömürgeciliğine karşı yapılan mücadelede Osmanlı-Afrika bağı çözüldü ve önce Afrika sömürgeleştirildi, ardından Osmanlı Devleti de 6 asırlık ömrünü tamamladı. Afrika artık Avrupalıların istedikleri gibi aralarında paylaştıkları bir kıtaya dönüştü ve XX. yüzyılın ilk yarısında kıta toplumları sömürgecilerin elinden kurtulmak için çok uğraştılar. Sonuçta çoğu, tarihle hiçbir bağlantısı olmayan ve aralarında devamlı bir husumeti barındıracak 50'nin üzerinde devlet kurulmasına müsaade edildi.

Osmanlı Devleti'nin hâkimiyeti altındaki eyaletlerin sınırları üzerinde ve nüfuzunu kabul eden diğer mahallî sultanlıkların topraklarında kurulan modern devletlerin yüzölçümü toplam 15 milyon km²'yi bulmaktadır. Yani 30 milyon km²'lik bir yüzölçüme sahip Afrika kıtasının yarısı bir şekilde İstanbul ile bağlantısını muhafaza ediyordu. En azından topraklarında bir huzursuzluk çıktığında, herhangi bir Avrupalı devlet tarafından işgal edilme endişesi taşıdıklarında ilk müracaat yeri Osmanlı payitaht merkezi oluyordu. Portekiz istilası karşısında bugünkü Kenya Devleti'nin önemli liman şehri Mombasa XVI. yüzyılın sonunda Yemen eyaletinden gönderilen küçük bir donanmayla Osmanlı idaresine alınırken Güney Afrika Cumhuriyeti sınırlarında bulunan Müslüman azınlığın dinî konulardaki sıkıntıları XIX. yüzyılın ikinci yarısında İstanbul'dan gönderilen bir âlim vasıtasıyla çözülmüyordu. Moritus Adası Müslümanları ve Madagaskar Müslümanları daha önce dinî konularda bağlı oldukları Osmanlı Devleti'nden sonra Türkiye Cumhuriyeti'ne de kalben bağlanmışlar ve aralarında topladıkları yardımları Ankara'ya kadar ulaştırmışlardı.

Sömürgecilik öncesinde kıtanın alabildiğine geniş bölgelerinde yaşanan barış ortamının günümüzde Afrika Birliği tarafından yeniden tesis edilmesi için gayret gösterilmektedir. Kurulacak yeni ve kalıcı barış ortamı için Osmanlı tecrübesinden ciddi manada istifade edilebilir, böylece Avrupalılar tarafından modern Afrika devletleri arasına bilinçli veya rastgele konan çoğu sınır kavgaları ve etnik ayrımcılık üzerine kurulu husumetleri daha kolay halletmek mümkün olabilecektir.

SIRA SİZDE

1

Osmanlı Devleti'nin Afrika'daki varlığını kısaca özetleyebilir misiniz?

K İ T A P

Osmanlı Devleti'nin Afrika'daki varlığı için bkz., Kavas, A., Osmanlı Afrika İlişkileri, İstanbul, 2011.

AFRİKA'DAKİ SÖMÜRGEÇİLİĞİN TEMELLERİ

Anglo-Sakson ve Germen devletlerinden önce özellikle İspanya ve Portekiz gibi güçlü devletler ilk önceleri keşif saikiyle ve misyoner amaçlar güden seferler yapan seyyahlar sayesinde Afrika kıyıları, Güney Asya ve Amerika'ya ulaşmış, ekonomik, stratejik ve ticarî amaçlarla Afrika kıyılarına yerleşerek buralarda üsler, çiftlik ve koloniler kurmuşlardı. Genellikle kıtaların kıyı kesimlerinde kurulan ve önceleri sayıları oldukça az olan bu kolonilerle başlayan kıtanın tanınmaya başlanması ve küçük çaplı ticaret, XV. yüzyıla gelindiğinde farklı bir boyut kazanmış durumdaydı. O zamana kadar tüccarlar bazında olan ticarî ilişkiler, kurulan ticaret şirketleriyle gelişmeye başladı. Zira o sıralarda Asya'dan Avrupa'ya ulaşan kara ticaret yolları Müslümanların elindeydi ve yine Akdeniz'deki ticarî hayatın kontrolü de Venediklilerle Cenevizliler arasında paylaşılmıştı.

Sömürgeci devletler çok geçmeden yeni tanımaya başladıkları bu kıtalarda ticarî kazancı oldukça yüksek olan çok sayıda ticaret şirketi kurdular. Bu şirketlerin tamamı kıyılardaki değerli madenleri yine yerli halkı kullanarak çıkarıyor ve Avrupa'ya gönderiyorlardı. Madenlerde zorla çalıştırılan yerliler, karşı koymaları hâlinde katliamlar yapılarak ortadan kaldırılıyordu. İlk önceleri altın ağırlıklı olan ticaret, XVII. yüzyıldan itibaren yerini baharat, fil dişi ve özellikle köle ticaretine bıraktı. Madenlerin çıkarılması ve kıyılarda kurulan çiftliklerin işletilmesi için kullanılan yerliler köleleştirilerek Avrupa ve Amerika'ya satılıyordu. Köle kıyısı diye adlandırılan Batı ve Güney Afrika kıyılarında kurulan köle pazarlarından, Avrupa şirketleri büyük kazançlar sağlarken durum bu kıtanın demografik ve sosyal yapısının altüst olmasına neden oluyordu. Bu süreçte Afrika'daki sömürgecilik yarışında en aktif rolü ise Fransa oynuyordu.

SIRA SİZDE

2

Fransa'nın Afrika'daki sömürgecilik faaliyetleri nasıl başladı?

Afrika'daki sömürgeçiliğin geçmişi Haçlı Seferleri'ne kadar uzanmakta olup Fransa daha o dönemlerde Akdeniz ve Kuzey Afrika'da etkili olmak istiyordu. İspanya ve İtalya üzerinden Avrupa'nın içlerine kadar birçok bölgeyi fetheden Müslümanları sadece buradan değil Kudüs'ten de atmayı amaç edinmişti. Diğer Avrupalı devletler yanında Fransızlar hep ön planda yer almışlar ve değişik tarihlerde Haçlı Seferleri'ne katılan 5 ayrı kraldan 3'ü bu uğurda ölmüştü. Dinî kaygılarla başlatılan ilk sömürgecilik faaliyetinin yerini zamanla ticaret maksadıyla yapılanlar aldı. Bu seferler esnasında ulaşamadıkları amaçlarına Endülüs İslam Devleti'nin düşmesiyle kavuşmaya başladılar. İspanyollar Kuzey Afrika'yı istila etmekle meşgulken Portekizliler, Okyanuslara açılarak Avrupalılara yeni istikametler gösterdiler. Gittikleri yeni coğrafyalardan getirdikleri altın ve elmas gibi kıymetli madenler diğer devletlerin de dikkatlerini buralara çevirdi.

Bütün İber Yarımadası, Akdeniz'deki Sicilya, Balear Adaları, Mayorka Adası Müslümanlardan arındırıldı. Kuzey Afrika'daki küçük hanedanlıklar birer birer İspanya'nın eline geçti ve Trablusgarp'a kadar önemli mahallerin tamamı işgal edildi. Bu dönemde Fransa ile İspanya arasında İtalya'yı paylaşma konusunda devamlı savaş olduğundan henüz dış denizlere açılamadılar. Zaten Osmanlı Devleti XVI. yüzyılda tarihinin en güçlü dönemine girmiş ve özellikle Akdeniz'de serbest dolaşan ve Kuzey Afrika sahillerinde barınan denizcilerinin desteğiyle İspanyolları buradan temizlediği gibi Fas'a kadar hâkimiyet alanını genişletmişti. Avrupalı güçler bir müddet direnmekle birlikte XIX. yüzyılın ikinci yarısına kadar bu bölgelere hâkim unsur olarak bir daha ayak basamadılar. İşte Fransa da diğer devletler gibi Atlas Okyanusu'na açılarak yeni sömürgeler peşine düşecekti.

Akdeniz ve Kuzey Afrika'ya nüfuz edemeyeceğini anlayan devletler, ağırlığı Atlas Okyanusu'nu çevreleyen sahilleri ele geçirmeye verdiler ve Amerika kıtasının kuzey ve güneyindeki bütün sahillerinde ilk sömürgelerini kurdular. Buralardaki topraklardan azami yönden istifade edebilmek için önce yerliler üzerinde büyük soykırımları yaparak onları etkisiz hâle getirdiler. Ancak geniş araziler üzerinde ziraata dayalı ticaret yapmak istediklerinden yeni insan gücüne ihtiyaçları vardı. Bunu kendi vatandaşlarından temin etmeleri mümkün olmadığı için bu defa Afrika'ya yöneldiler ve sahillerde küçük sömürgeler oluşturdular.

Modern manâda ilk sömürgeciliği geliştiren ülke Portekiz'dir. Portekiz, İspanya, Hollanda, İngiltere ve Fransa Karayiblerdeki adalar dâhil Amerika kıtasının özellikle doğu sahillerini, Afrika'nın batı ve güney sahillerini, Hint Okyanusu'nda Madagaskar ve diğer küçük adaları aralarında paylaştılar. Oldukça verimli topraklara sahip bu bölgelerde sayıları milyonlarla ifade edilecek insan gücüne olan ihtiyaçlarını gidermeye başladılar. Afrika kıtasına yöneldiler ve yaklaşık 400 yıl boyunca bu kıtadan 20 milyondan fazla insanı dünyanın dört bir tarafındaki sömürgelerine yerleştirdiler. Yolculuk esnasında her türlü kötü şartlardan dolayı ölenlerin sayısının sağ götürülenlerden fazla olduğu bilinmektedir. Hollandalılar ise Amerika kıtasındaki sömürgelerine ve Ümit Burnu'ndaki sömürgesine Endonezya bölgesinden de esirler getirdi. Böylece Atlas Okyanusu'nda başlayan insan ticareti önce Hint Okyanusu ardından Büyük Okyanus bölgesindeki sömürgelere de sıçradı. Köle ticareti serbest olduğu müddetçe bunu aksatmadan yürüten devletler, köle ticaretinin yasaklanmasından sonra da mecburî çalışma şartları oluşturarak bu insanları yine kendilerine hizmet etmek zorunda bıraktılar.

Köle ticaretinin ardından bu ticaretin menbalarından biri olan ve yer üstü ve yer altı kaynakları büyük oranda kullanılmamış olan Afrika'nın sömürülmesine sıra gelmişti. İktisadi bakımdan genelde birinci derecede ihtiyaç maddelerinin Afrika'dan elde edildiği dönemler geride kalınca madenlerin götürülmesine sıra geldi ve 1850'li yıllardan beri devam eden bu yeni sömürgecilik kapsamındaki faaliyetler hâlen devam etmektedir. 1850'li yıllara kadar sadece sahil şeridinde dolaşarak köle ticareti yapan Avrupalılar, önce içerilere doğru seyyahlar göndererek kıtayı tanımak istediler. Bunlardan 50'den fazlası gittikleri bölgeler hakkında yazdıkları kitaplarla kıtanın en uzak noktaları hakkında birinci elden bilgileri topladı.

Sömürge kelimesinin Fransızca karşılığı olan "colonnie" ilk defa XIV. yy.da kullanılmaya başladı. Sömürgeleştirme manasına "colonisation" 1769'da, sömürgeci manasına "colonial" 1776'da, sömürgeleştirmek manasına "coloniser" ise 1790'da, sömüren manasına "colonisateur" 1835'te, sömürülebilir manasına "colonisable" ise 1838'de ilk defa yazılı dilde kullanıldı.

Afrika kıtasına dair yazılmış kitapların birçoğu Fransız seyyahlarca yazılmıştır. Genel olarak Bkz. Ataöv, T., Afrika Ulusal Kurtuluş Mücadeleleri, Ankara, 1977.

K İ T A P

Hakkında yeterli bilgi edindikleri bölgeleri işgale başlayan Fransa ve diğer Avrupalı devletler, buraları kendi askerleri yerine o güne kadar köle topladıkları bölgelerden topladıkları askerlerden oluşturdukları ordularla işgal etmeye başladılar. Bu doğrultuda Se-

negal'deki Fransız general Faidherbe 1857'de "Tirailleurs sénégalais" isimli bir birlik kurdu. Düzenli birlikler hâlinde silah altına alınan bu insanlar önce bütün Afrika kıtasının işgalinde yardımcı birlikler olarak kullanıldılar. Ardından her iki dünya savaşında çarpıştırılmak üzere Osmanlı toprakları ve Avrupa'daki cephelere sevk edildiler. Bu birliklere Fransız ve İngilizler Hint alt kıtasından da binlerce asker dâhil etmişti. Askere alınırken cephelere sevk edilirken ve özellikle cephelerde çarpışırken bunların çoğu öldü. Yaralılar ve sağlam kalan askerler ise savaş sonrası uğruna savaşırıldıkları hiçbir ülke tarafından kendilerine vatandaşlık hakkı dâhil herhangi bir hak verilmeden ülkelerine gönderildiler.

SIRA SİZDE

Sömürgecilik tarihinin uzun bir dönemini kapsayan köle ticareti Atlas Okyanusu'nu çevreleyen kıyılarda nasıl ortaya çıktı?

AFRİKA'DAKİ KÜLTÜR SÖMÜRGEÇİLİĞİ

Sömürgeciliğin son merhalesinde başlayan kültür sömürgeciliği sürecinde Afrika kıtası tarihsel köklerinden kopararak bu köklere dayanan Afrika medeniyetinin yerine Batı medeniyeti yerleştirilmeye çalışıldı. Afrika'daki halkların atalarından miras aldıkları din, dil, edebiyat, sanat ve ticaretin yerine Batı'ya ait değerler konuldu. Portekiz ve Fransa tarih boyunca kültür sömürgeciliği konusunda öne çıkan devletlerin başında geldi. Bu bağlamda modern sömürgecilik her ne kadar Portekizlilerle başlamışsa da Afrika'da Batı sömürgeciliği Fransa ile başlamıştı.

Afrika, Avrupalılarca keşfedilişini müteakiben hemen hemen bütün Avrupa ülkeleri tarafından sömürgecilik faaliyetlerine maruz kaldı. Bu doğrultuda Afrika bütün İskandinav ülkeleri, Doğu Avrupa Ülkeleri hatta Uzak Doğu'da Japonya, Kuzey ve Güney Kore ve Çin dâhil olmak üzere sömürgecilik faaliyetlerinin en yoğun gerçekleştirildiği dünya coğrafyası oldu. Napolyon, Afrika'daki Fransız sömürgeciliği sürecinin başlarında Cezayir eyaletine hitaben orayı 80 bin kişilik ordusuyla işgal edeceğini söylemişse de Avrupa'daki savaşlardan fırsat bulamamıştı. XVIII. Louis Dönemi'nde Fransız sömürgeleri Senegal, Guyane ve Madagaskar olmak üzere 3 bölgeye ayrılmıştı. 1830'da 37 bin askeri Cezayir'e çıkarma yaptı. Yedi Yıl Savaşı esnasında kaybettiği sömürgelerini 1830'dan itibaren tekrar elde etmeye başladı. 1843'te İngiltere ile yaptıkları yeni bir antlaşma sonucu Fransız sömürgeciliği yeni bir nefes aldı.

DİKKAT

Mısır siyaseti ve Cezayir'i işgaliyle, Fransa modern milletler arasında Afrika sömürgeciliği planını şekillendiren ilk ülkedir.

FRANSA'NIN İLK SÖMÜRGEÇİLİK HAREKETLERİ

Avrupa ülkeleri içinde XV. ve XVI. yüzyılda Hindistan ve Cava'ya kadar giderek sömürgecilik faaliyetlerine ilk başlayan ülke Portekiz ve hemen ardından İspanya'dır. Daha sonra Fransa, İngiltere ve Hollanda bunları takip etmişlerdir. Fransızların deniz aşırı açılmaları ilk deniz filosunun XI. Louis (1461) tarafından kurulmasıyla başlar. Krallardan VIII. Charles (1483-1498), XII. Louis (1498-1515) ve I. François (1515-1547) Akdeniz'in doğusuna geçerek Osmanlıların hâkimiyetine son vermek istediler. Fakat I. François'ı, Charles Quint'in hapsinden Kanuni Sultan Süleyman kurtarınca Osmanlı Devleti ile iyi geçinmeye başladı. 1509 ve 1534'te Kanada bölgesinde Terre-Neuve denilen bölgeler işgal edildi. Bu faaliyetlere katolikler, protestanlar, finans sahipleri, deniz tacirleri, denizciler, krallığın ileri gelenleri destek verirken devrin aydınları karşı çıktılar.

Fransız sömürgeciliğinin sistematik olarak Kuzey Amerika, Afrika ve Hindistan sahillerinde başlaması Kardinal Richelieu'nun 1624'te devlet yönetiminde söz sahibi olduğu döneme rastlamaktadır. Ticaret ve sömürgelerin muhafazası için Fransız donanması

harekete geçerken diğer taraftan deniz aşırı ülkeler için *Compagnies des Indes Orientales* (1664), *Compagnies des Indes Occidentales* (1664), *Compagnies du Nord* (1669) ve *Compagnies du Nord* (1670) gibi yeni ticaret şirketleri kuruldu.

Fransa XVI. yüzyılda Senegal'in başkenti Dakar açıklarında Gorée Adası'nı Hollandalılardan alarak köle ticaretini buradan başlattı. 1665'te Haiti'yi, 1674'te Hindistan sahilinde bazı yerleri, 1718'de ise bugün Amerika Birleşik Devletleri'ndeki Nouvelle Orléans'ı sömürgeleştirdi. 1763'te İngiltere ile imzaladığı Paris Antlaşması ile Kanada'yı, Antiller'i, Hindistan'daki sömürgelerini ve Senegal'i İngiltere'ye bırakırken karşılığında Guadelup ve Martinique'i aldı.

XIX. yüzyılın başından itibaren dünyanın birçok bölgesini sömürgeleştiren II. ve III. Cumhuriyet Fransası, Asya ve Afrika sömürgeleri imparatorluğunu böylece kurmuş oldu. Sırasıyla işgal ettiği topraklar: 1830-1847 yılları arasında Cezayir, 1839'da Gabon, 1854'te Moritanya, 1855'te Senegal, Gine ve Fildişi Sahili'nde bazı yerler, 1859'da Kongo, 1859-1867'de Cochinchine ve Kamboçya, 1881'de Tunus, 1884'de Tonkin ve Annam, 1886'da Kamer Adaları, 1885'te Madagaskar, 1888'de Cibuti, 1892'de Segu (Mali), 1898'de Benin (Dahomey), 1901-1913 yılları arasında Orta Afrika ve Çad, 1912'de Fas.

İşgal edilen topraklar Haziran 1895'te Afrique Occidentale Française (AOF) [Fransız Batı Afrikası] adı altında bir birlik halinde toplandı. I. Dünya Savaşı öncesinde bu birlik içinde 8 sömürge bulunuyordu: Senegal, Moritanya, Sudan, Nijer, Yukarı Volta (Burkina Faso), Gine, Fildişi Sahili, Dahomey (Benin). Bunları idare etmek üzere görevlendirilen genel vali ise Senegal'in başkenti Dakar'da bulunmaktaydı.

Fransa ile İngiltere arasında imzalanan 1763 tarihli Paris Antlaşması'nın Fransa açısından sonuçları nelerdir?

SIRA SİZDE

4

Afrika'da Fransız İngiliz rekabeti için bkz., Kavas, A., Geçmişten Günümüze Afrika, İstanbul, 2005.

K İ T A P

FRANSIZ SÖMÜRGEÇİLİĞİNİN GELİŞMESİ

Fransa'nın Afrika'daki sömürge toprakları genelde büyük çatışmalar sonucu kazanılmış ve Afrika'nın tarihî dokusu içinde varlıklarını sürdüren büyük-küçük bütün devletler bu süreçte tarih sahnesinden silinmişlerdir. Fransızların topraklarına el koydukları, 1854'te Moritanya'nın Trarza bölgesindeki Oualo emiri Muhammed el-Habid, 1864'te Senegal'den Çad'a kadar uzanan toprakların hâkimi El-Hac Ömer ve 1887'de Gambiya'nın hâkimi Mamadu Lamine gibi müslüman önderler genellikle idam edildiler. Mısır Sudan'ı asıllı Rabah b. Fazlallah'ın eski Bornu Sultanlığı ile diğer küçük sultanlıkları birleştirerek kurduğu ve Rabah Devleti olarak bilinen Orta Afrika'nın son büyük ülkesi Nisan 1901'de Fransızların bütün Afrika'daki birliklerinin saldırısı karşısında yenildi ve Batı ve Orta Afrika'nın bağımsız son büyük devlet başkanı da Fransızlar tarafından başı kesilerek öldürüldü.

Afrika'nın iç bölgelerindeki sömürgeleri ise Afrique Equatoriale Française (AEF) [Fransız Ekvator Afrikası] adıyla ancak 1910'da kurulabildi ve bu federasyon içinde Gabon, başkenti Brazzaville olan Kongo, Orta Afrika ve Çad yer almaktaydı. 1911'deki Fransız-Alman Antlaşması'yla buranın toprakları azalmışsa da 1916'dan sonra daha da fazla genişleyerek Kamerun'un bir kısmı ile Togo dâhil edildi. Çok az nüfusa sahip bu bölgede kilometrekareye 1,5 kişi düşmekteydi. II. Dünya Savaşı'nda Fransa'ya en bağlı yerler bu bölgede bulunuyordu.

Tunus, Sahra, Batı Afrika, Ekvator Afrikası, Annam, Tonkin, Laos, Madagaskar ve Fas III. Cumhuriyet Dönemi'nde kurulan Fransız sömürgeleriydi. Fransa bu sömürgelerle birlikte dünyanın ikinci büyük sömürge devleti olmuştu. 1894'te sömürgelerle ilgili bi-

rim olan Service des Colonies'in yerini Ministère des Colonies aldı. 1910'a kadar bu defa sömürgeler: *Union indochine*, *Afrique occidentale Française*, *Afrique equatoriale Française* ve *Madagaskar* adı altında 4 bölgeye ayrıldılar. Cezayir daima doğrudan İçişleri Bakanlığı tarafından idare edilirken Tunus ve Fas Dışişleri Bakanlığı tarafından idare edildiler. Ancak buralardaki valiler de sömürgelerdekilerle aynı konumdaydı.

1830'da Cezayir'in Fransa tarafından işgali sömürgecilik sistemine yeni bir boyut getirdi. Buradaki uygulamalar yeryüzünün diğer taraflarındakiler için de yaygınlaştırılıyordu. Sadece ticarî maksatla sınırlandırılmayıp idarî yapılar da kurularak sömürgelerin daha uzun ömürlü olmaları sağlandı.

FRANSA SÖMÜRGELERİNİN DAĞILMASI

İngiltere'deki sanayi devrimi, tüm Avrupada olduğu gibi tarım-tezgâh üretiminin terk edilerek sanayi üretimine geçilmesiyle başlamış, bu devrimle birlikte artık ihtiyaçtan fazla üretim yapılıyor olması diğer tüm sanayi toplumları gibi İngilizleri de ham madde ve pazar arayışına sokmuştu. Bu arayış Asya, Afrika ve bağımsızlık öncesi Amerikadaki sömürgecilik hareketlerinin hız kazanmasının nedeni olmuştu. 1800'lü yılların ilk çeyreğine kadar yaklaşık iki asırdır Hollanda'nın elinde bulunan ve sömürge ticaretinin hâkimiyeti için önemli bir nokta olan Cape Koloni'yi ele geçiren İngiltere burayı kuzeye yapacağı seferler için bir üs hâline getirdi. Akdeniz ticaretinin hâkimiyeti için oldukça önemli olan Süveyş Kanalı'nın açılmasının ardından bölgeyi işgal ederek buradaki asırlık Fransız hâkimiyetini sona erdirdi. Bu olayın ikinci ayağını İngilizlerin Afrika kıtasını kuzey ve güneyden başlayarak iç bölgelere doğru ilerleyen işgali oluşturuyordu. Nil Nehri boyunca ilerleyen İngilizler 1896 yılında Sudan'da İngiliz-Mısır ortak yönetimini kurdular. Bu ortak yönetimin ardından Afrika'daki varlıklarını bir anlamda sağlama aldıklarından, diğer devletlerin Afrika'da kurdukları sömürge yönetimlerini bir bir işgal etmeye başladılar. Bu işgaller özellikle İngiltere ile Fransa arasında büyük anlaşmazlıklara neden oldu. Zimbabve ve Malawi'nin ardından Uganda ve Kenya İngiliz himayesine girdi. İngilizler 1920 yılına kadar Afrika üzerinde büyük nüfuza sahip olmuş, Almanya'dan alınan bölgelerle Doğu Afrika'ya tamamen hâkim olmuşlardı.

XIX. asrın başından 1940 yılına kadar Almanya, Afrika'daki Fransız sömürgelerini ele geçirmek için çok gayret sarfetti. Buna karşılık Fransa ise I. Dünya Savaşı esnasında Almanlara karşı çarpıştırmak üzere sömürgelerinden 700 bin yerli askeri silâh altına alarak cephelere sevk etti. Bunlar Cezayirli, Tunuslular, Faslılar, Malgaşlar, Annamlılar ve Okyanuslulardan oluşuyorlardı. Ayrıca 240 bin kişi de yardımcı kuvvetler olarak silah fabrikalarında, limanlarda ve ziraî faaliyetlerde çalıştırıldılar. Savaş esnasında bütün askerlerin ihtiyacı olan pirinç ve mısır Indochine'den, şeker Antiller ve Reunion'dan, et Madagaskar ve Yeni Kaledonya'dan, diğer tahıllar, yağ, hayvan, yün ve deri Kuzey Afrika'dan, yumurta Fas'tan, şarap Cezayir'den, yağlı maddeler tropik Afrika'dan, madenler Tonkin ve Yeni Kaledonya'dan getirildi.

Bu savaşa kadar Cezayirli askerlere en düşük rütbeler layık görülürken artık Fransız vatandaşlarıyla aynı haklara sahip oldular ve Araplar için konulan özel vergiler kaldırıldı. Batı bölgesinde de aynı durum vardı ve Senegal milletvekili olan Blaise Diagne tarafından ülkesindeki önemli yerlerden Saint-Louis, Dakar, Gorée ve Rufisque bölgesinde askerlik mecburî kılındı.

Fransa, I. Dünya Savaşı'nda 1.400 bin insanını kaybettiği gibi 3 milyon yaralı ve 1 milyon sakat insanla savaştan çıktı. Bu insanların çoğunluğu sömürgelerinden getirdiği yerli askerlerdi. Bu hadiseler karşısında Afrika'da yerli muhalefet hareketleri de canlanmaya başlamıştı. Cezayir'de Ulema Hareketi ve komünistler Fransızlara karşı mücadele kararı alırken 1914'te Tunus'ta Genç Tunuslular, 1923'te Fas'ta Rif bölgesinin bağımsızlığı için Abdülkerim ve 1930'da Genç Faslılar direniş başlattılar. Ayrıca Senüsiler Büyük Sahra ve Biladüs-Sudan'da Fransa'ya karşı yıllarca sürececek bir mücadeleye giriştiler.

%95 köle, Reunion'da %30 Fransız, %70 köle idi. XIX. yüzyıl sonunda İngiliz-Fransız ortak anlaşması gereği Antiller'e 77 bin, Reunion'a 117 bin Hintli göçmen götürülmüştü. Mevcut sömürgelerden Yeni Kaledonya, Fransa'ya 20 bin km, Fransız Polonezi 10 bin km, Reunion 10 bin km, Mayotte 8 bin km, Guyane, Martinique, Guadeloupe yaklaşık 7 bin km mesafede bulunmaktadır.

FRANSIZ SÖMÜRGEÇİLİĞİNİ DİĞERLERİNDEN AYIRAN ÖZELLİKLER

Avrupa'da yaptığı savaşlarda her defasında büyük yenilgi alan Fransa, birliklerini yeni sömürgeler elde etmek üzere sefere çıkarmış, sömürgeleştirdiği ülkelerin tamamı askeri seferler sonucu elde edilmiştir. Bu aslında askerler için bir prestij meselesi oluyor ve Avrupa'da kaybettikleri itibarlarını bu ülkelerdeki başarılarıyla örtterek ülkenin siyasî yapısındaki güçlerini muhafaza ediyorlardı.

Avrupalı devletler, Amerika kıtasında işgal ettikleri topraklarda ziraat yapabilmek için buraları önce insansız hâle getirdiler. Antiller'de Tainos'lar, Brezilya'da Tamayo'lar, Kuzey Amerika'da Hurons ve Iroquoislar tamamen soykırımına uğradılar. Afrika sahillerinde en fazla sömürgesi olan Portekiz bunları XIX. asrın başında İngiltere'ye kaptırdı ve Avrupa'nın büyük endüstri şirketleri karşısında güçsüz kalarak etkinliğini kaybetti.

Köle ticaretine ilk başlayan ülke Portekiz, peşinden İspanya, Hollanda, İngiltere ve nihayet Fransa'dır. 1789'da kaldırılan köle ticaretini 1802'de Napolyon yeniden başlattı. Ama onun döneminin sonunda Fransız sömürgecilği bütün gücünü kaybetmişti. Savaşlar, iç isyanlar, siyah köle ticaretinin yasaklanması Fransa'yı iktisadî yönden zayıflattı. İngiltere, 1807'de köleliği yasakladıysa da Fransa 1831'e kadar devam ettirdi ve ilk defa 1848'de bütün Fransız sömürgelerinde tamamen yasaklandı.

Fransızlar işgal ettikleri bölgelere çok sayıda vatandaşını göç ettirmeyi ihmal etmedi. 1950'li yıllarda 8.700 bin nüfuslu Cezayir'de 1.100 bin (%12) Fransız vatandaşı yaşamakta olup bunların çoğu yaklaşık bir asır önce bu sömürgeye gelip yerleşen Fransız ailelerin soyundan gelenlerdi. 2.700 bin nüfuslu Tunus'ta 270 bin (%10) ve 7.500 bin nüfuslu Fas'ta 360 bin (%5) Avrupalı yaşamakta olup bunların çoğunluğu yine Fransız idi.

Portekizliler genelde köle ticareti ve sömürgelerindeki kaynakları tüketirken bunu sanayileşmeye çevirememiş ama Fransa ve İngiltere XIX. yüzyıl boyunca sömürgecilikten elde ettiği kaynakları sanayileşmeleri için kullanarak büyük gelişmeler elde etmişlerdi. Başbakan Jules Ferry aslında Auguste Comte'un talebesi olarak sömürgecilğe karşı olmasına rağmen devrin iş adamları ve genç patronlarının nüfuzu altında iktisadî sömürgecilğe yeşil ışık yakmakla kalmadı aynı zamanda bunun yaygınlaşması için çaba gösterdi. Fransa'da sağ ve sol kesimler her zaman sömürgecilikten yana tavır takındı. Sadece sol görüşlüler, köle ticaretinin bu faaliyetin dışında tutulmasında ısrarlıydı.

SIRA SİZDE

6

Fransız sömürgecilğini diğer devletlerin sömürgecilik anlayışından ayıran özellikler nelerdir?

AFRİKA'DAKİ AVRUPA SÖMÜRGEÇİLİĞİNİN ORTAK ÖZELLİKLERİ

İslam devletleri ele geçirdikleri ülkelerdeki insanlara yeni bir şahsiyet verdiği gibi kendisiyle aynı konuma getirirken Avrupalı devletlerin sömürgecilik sürecinde ele geçirilen bölgelerin insanları Hristiyanlığa sokuluyor ama maddî yönden kalkınmaları için herhangi bir gayret gösterilmiyordu.

Sömürgecilerin ilk planda iktisadî yönden kalkınmalarını sağlayan altın, elmas vb. iken bunların yerini zamanla şeker aldı. Toprağa dayalı toplum katmanlarının oluştuğu Avrupa'da önce Portekiz ve İspanya'nın sömürgelerinden getirdikleri altın ve gümüş gibi kıymetli madenlerle soyluluk dâhil bütün sınıflar değişmeye, soyluluk zenginlikle eş değer tutulmaya başlandı.

Kurulan bütün şehirler, açılan yollar, hastaneler öncelikle sömürgecinin kendine hizmet etmesi için ayarlanmıştı. Sömürgelerdeki hastalıkların yok edilmesi ve sömürülenin iyileştirilmesi tamamıyla kendilerine hizmet edecek bu insanlara ihtiyaç olduğu içindi. Buralarda okullar açılması da yardımcı hizmetlerde görevlendirecekleri kimseleri yetiştirmeye yönelikti.

Sömürgelerde başlayan Hristiyanlaştırma faaliyetleri bilhassa Cardinal Lavigerie'nin 1867'de Cezayir Başpapazı tayin edilmesiyle yoğunlaştı ve kurduğu Beyaz Rahipler (Pères blancs) ve Beyaz Rahibeler (Soeurs blanches) buradan bütün Afrika'da en büyük misyonerlik faaliyetlerini başlattı. Bu konuda Fransız Katolikleri ile Protestanları arasında bir fark olmayıp Afrika dâhil bütün sömürgelerde kurdukları teşkilatlar vasıtasıyla Hristiyanlaştırma faaliyetlerini sürdürdüler. 1895'te Madagaskar'daki Katolik ve Protestanlar açtıkları okullara 100 bin'den fazla öğrenci topladılar.

Fransa'da III. Cumhuriyet laisizm taraftarlığı ve kilise karşıtlığıyla bilinmektedir. 1905'te Kilise-devlet ayrımıyla zirveye çıkan bu karşıtlık sömürgelerde başka bir boyut arz etmekteydi. Çünkü misyonerlerin mahallî dilleri anlayabilmeleri, yerlilerle birlikte yaşayabilme alışkanlıklarını kazanmış olmaları, insan ruhuna hitap edebilme becerileri, onları sömürge idarecisi gözünde kıymetli kılıyor, idarecilerin en fazla akıl danıştıkları kimseler oluyorlardı. Tarihte yaşanmış hiçbir sömürgecilik faaliyetinde din bu kadar etkili olmamıştı. Yani Fransa'da devlet kilise ile bütün bağlarını koparmış, Katolik okul sistemini tamamen kapatmış ve rahip-rahibe bütün eğitimcileri emekli olmaya veya ülkeyi terk etmeye sevk etmiş iken sömürgelerde idarecilerle bunlar gayet uyumlu çalıştılar.

Ayrıca sömürgeciliğin yolunu açan en önemli kuruluşlar aslında aydınlar tarafından kurulan sosyal bilimler alanındaki kuruluşlar olmuştur. Kısaca "Şarkiyatçılık" denilen bu faaliyetler sömürgeciliğin temel taşı oluşturmıştı. Bu bağlamda sadece Fransa'da; *Société de Géographie de Paris* (1821), *Société Asiatique* (1822), *Société d'Ethnologie* (1839), *Société Botannique de France et Société d'Acclimatation* (1854) gibi ilim kuruluşları faaliyet göstermeye başlamıştı.

SÖMÜRGEÇİLİK YARIŞINDA İNGİLTERE VE FRANSA REKABETİNİN SONUÇLARI

II. Dünya Savaşı sonlarına doğru yaklaşık 3 asırdır devam eden sömürge yarışı, değişen dünya şartlarının da etkisiyle yeni bir şekle bürünmeye başladı. Asya ve Afrika'da sömürgeci güçlere karşı başlatılan bağımsızlık savaşlarından başarıyla çıkan küçük devletler, bu defa da ekonomik, iktisadî tüm zenginliklerinin talan edilmiş olması ve sosyal ve siyasî yapılarının altüst edilmiş olması nedeniyle artık dünyaya hâkim olan kapitalist sistem karşısında zor duruma düşmüşlerdi. *Üçüncü dünya ülkesi* olarak nitelendirilen bu devletler, bağımsızlıklarını alırken sömürge devletlerine ekonomik birtakım ayrıcalıklar da vermek zorunda kalmışlardı. XX. yüzyıldan itibaren "*yeni sömürgecilik*" bu devletlerin ekonomik ve sosyal kalkınma için zengin devletlerin yatırım ve malî desteklerine ihtiyaç duyması ile başlayan bir süreçti. Bu süreci sömürge devletlerinin sömürge alanlarındaki yerli halkın önde gelenleri, kabile reisleri ve yerli aydınlarıyla birtakım çıkar ilişkilerine girmesi bu kimselerin yönetim kadrolarına gelmelerini sağlaması takip ediyordu. Yönetim kadrolarında genellikle sömürgeci devletlerin etkisinde olanların bulunduğu fakir devletler, ticaret ve sosyal alanda kalkınabilmek için sömürge devletlerine borçlandılar, aldıkları borçları kısıtlı alanlarda kullanabiliyor olmaları bu borçlanmanın giderek bir bağımlılığa dönüşmesine ve dolayısıyla bağımsızlıklarının ipotek altına girmesine neden oldu. Ekonomik boyunduruk altında olan üçüncü dünya ülkeleri'nin, İngiltere ve Fransa'nın nüfuzuna maruz kalmaya devam ettikleri sırada patlak veren II. Dünya Savaşı eski sömürge imparatorluklarının zayıflamasına neden olmuştu. 1960'lı yıllarda hâlâ II. Dünya Savaşı'nın yıkım izlerini taşıyan İngiltere ve Fransa'nın doğurduğu iktidar boşluğu 1970'lerden itibaren Fransa'nın karşı çıkacak güçte olmaması ve İngiltere'nin rızası ile ABD tarafından doldurulmaya başlayacaktı.

Özet

Fransa'nın Afrika kıtasındaki koloni faaliyetlerini açıklamak.

Afrika'daki Fransız sömürgeciliği Haçlı Seferleri sırasında başlamış, Akdeniz ve Kuzey Afrika'da etkili olmak isteyen Fransa'nın değişik tarihlerde Haçlı Seferleri'ne katılan 5 ayrı kralından 3'ü bu uğurda ölmüştü. 1461'de ilk Fransız deniz filosunu kuran XI. Louis'ten sonra Akdeniz'in doğusuna geçerek buradaki Osmanlı hâkimiyetini sonlandırmak isteyen Fransa, kurduğu donanmayla ticaret ve sömürgelerin muhafazasını sağlarken deniz aşırı ülkeler için çeşitli ticarî şirketler kurmuştu.

Asya ve Afrika sömürge imparatorluğunu XIX. yüzyılın başından itibaren dünyanın birçok bölgesini sömürgeleştirerek kuran Fransa sırasıyla Cezayir, Gabon, Moritanya, Senegal, Gine, Fildişi Sahili, Kongo, Tunus, Kamer Adaları, Madagaskar, Cibuti, Segu (Mali), Benin (Dahomey), Orta Afrika, Çad ve Fas'ı ele geçirdi.

Afrika kıtasında işgal ettiği topraklarda *Fransız Batı Afrikası* adı altında bir birlik oluşturan Fransa'nın I. Dünya Savaşı öncesinde elinde bulundurduğu 8 sömürgeci oluşun nüfus alanının genel valisi Senegal'in başkenti Dakar'da bulunuyordu.

Fransa'nın Afrika içlerindeki sömürgeleri 1910 yılında Fransız Ekvator Afrikası adıyla birleştirildi. Gabon, Kongo, Orta Afrika ve Çad'ı içine alan bu federasyona sahip olan Fransa'nın bölgedeki toprakları 1911'deki Fransız-Alman Antlaşmasıyla azalmışsa da 1916'dan sonra Kamerun'un bir kısmı ile Togo'yu da içine alarak genişledi. Kilometrekareye 1,5 kişinin düştüğü oldukça az nüfuslu bu bölge, II. Dünya Savaşı'nda Fransa'ya en bağlı yerler arasındaydı.

Fransız sömürgeciliğinin çeşitli özelliklerini ve etkilerini sıralamak.

Sömürgeleştirdiği ülkelerin tamamını askerî seferler sonucu elde eden Fransa, Avrupada yenilgiyle ayrıldığı savaşlarda kaybettiği itibarını Afrika'daki işgalleriyle örtmeye çalışmış, işgal ettiği bölgelere çok sayıda vatandaşını göç ettirmişti. Tıpkı İngiltere gibi XIX. yüzyıl boyunca sömürgecilikten elde ettiği kaynakları sanayileşme için kullanarak büyük ilerleme sağlayan Fransa'da sağ ve sol kesimler her zaman sömürgecilikten yana tavır takınmışlardı. Napolyon iktidarındaki icraatlardan biri kölelik konusunda olmuş, 1789 yılında kaldırılan köleliğin Fransa'nın iktisadî hayatını olumsuz etkilemesi üzerine 1802 yılında yeniden getirilmesi Afrika'daki Fransız sömürgeciliğini bir süre daha hareketlendirmişti. Fransa'nın Afrika dâhil bütün sömürgelerinde köleliği yasaklaması 1848 yılında gerçekleşmiştir.

Fransız sömürgeciliğinin nasıl dağıldığını açıklamak.

Sanayi Devrimi'yle birlikte diğer tüm sanayi toplumları gibi ham madde ve pazar arayışına giren İngiltere'nin bu arayışı Asya, Afrika ve bağımsızlık öncesi Amerika'daki sömürgecilik hareketleri ile hız kazanmıştı. Bu doğrultuda sömürge ticaretinin hâkimiyeti için önemli bir noktada ve yaklaşık 2 asırdır Hollanda'nın elinde bulunan Cape Koloni'yi ele geçiren İngiltere, bir süre sonra Akdeniz ticaretinin stratejik noktalarından biri olan Süveyş Kanalı'nın açılmasının ardından bölgeyi işgal ederek buradaki asırlık Fransız hâkimiyetini sona erdirdi. Afrika kıtasında kuzey ve güneyden başlayarak iç bölgelere doğru ilerlemeye başlayan İngiltere Sudan'da İngiliz-Mısır ortak yönetimini kurduktan sonra başta Fransa olmak üzere diğer devletlerin Afrika'da kurduğu sömürgeleri işgal etmeye başladı. Söz konusu işgaller aynı zamanda Fransız sömürgelerinin dağılması anlamına geliyor, Uganda ve Kenya İngiliz himayesine giriyordu. 1920 yılına gelindiğinde İngiltere, Afrika kıtasında büyük bir nüfuzla sahip hâle gelmiş, çok geçmeden asırlarca Fransız nüfuzu altında kalan Afrika sömürgelerinin bağımsızlık süreçleri başlamıştı. Söz konusu bağımsızlık süreçlerinde günümüze kadar elinde tuttuğu bölgelerin birçoğunu bırakmak zorunda kalan Fransa, tüm kayıplarına rağmen hâlen dünyanın dört bir tarafında birçok sömürgeye sahip durumdadır.

Kendimizi Sınayalım

1. Aşağıdakilerden hangisi Osmanlı Devleti'nin Kuzey Afrika'da varlık gösterdiği ülkelerden biri **değildir**?
 - a. Mısır
 - b. Tunus
 - c. Habeş
 - d. Cezayir
 - e. Trablusgarp
2. Aşağıdakilerden hangisi Afrika'daki Modern Batı Sömürgeciliğini başlatan devlet olarak kabul edilir?
 - a. Fransa
 - b. Portekiz
 - c. Hollanda
 - d. İngiltere
 - e. Almanya
3. Aşağıdakilerden hangisi Afrika'da kurulan şirketlerin Avrupa'ya gönderdikleri değerli eşya veya hammaddelerden biri **değildir**?
 - a. Köle
 - b. Altın
 - c. Fil dişi
 - d. Elmas
 - e. Baharat
4. Aşağıdakilerden hangisi XV. ve XVI. yüzyılda Hindistan ve Cava'ya kadar giderek sömürgecilik faaliyetlerine başlayan devletler arasında ilk sırada yer alır?
 - a. Fransa
 - b. İspanya
 - c. Portekiz
 - d. İngiltere
 - e. Hollanda
5. Aşağıdakilerden hangisi 1910'da Afrique Equatoriale Française (AEF) (Fransız Ekvator Afrikası) adıyla kurulan federasyonda **yer almaz**?
 - a. Çad
 - b. Gine
 - c. Kongo
 - d. Gabon
 - e. Orta Afrika
6. Aşağıdakilerden hangisi Afrika'daki Fransız Sömürgeciliğine karşı Cezayir'de kurulan yerli muhalefet hareketidir?
 - a. Senüsiler
 - b. Genç Faslılar
 - c. Ulema Hareketi
 - d. Genç Tunuslular
 - e. Abdülkerim el-Hattâbî Hareketi
7. Aşağıdaki tarihlerden hangisinde Fransız sömürgelerindeki kölelik faaliyetleri tamamen **yasaklanmıştır**?
 - a. 1789
 - b. 1802
 - c. 1807
 - d. 1831
 - e. 1848
8. Aşağıdakilerden hangisi kısaca DOM-TOM denilen günümüz Fransız sömürgeleri arasında **yer almaz**?
 - a. Antiller
 - b. Guyane
 - c. Martinique
 - d. Guadeloupe
 - e. Yeni Kaledonya
9. Üçüncü dünya ülkelerinin kalkınma için zengin devletlerin yatırım ve mali desteklerine ihtiyaç duymasıyla başlayan süreç aşağıdakilerden hangisiyle adlandırılır?
 - a. Batı Sömürgeciliği
 - b. Yeni Sömürgecilik
 - c. Kültür Sömürgeciliği
 - d. Modern Sömürgecilik
 - e. Zihniyet Sömürgeciliği
10. Cardinal Lavigerie tarafından 1867'de kurulan *Beyaz Rahipler* ve *Beyaz Rahibeler* aşağıdakilerden hangisini gerçekleştirmek üzere kurulmuştur?
 - a. Yol ve hastaneler inşa ettirmek.
 - b. Köleliğin kaldırılmasını sağlamak.
 - c. Afrika'da yeni Katolik kiliseleri açmak.
 - d. Büyük bir misyonerlik faaliyeti başlatmak.
 - e. Sömürgelerdeki hastalıkları tedavi etmek.

Kendimizi Sınavalım Yanıt Anahtarı

1. c Yanıtınız yanlış ise “Afrika ve Osmanlı Devleti” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
2. a Yanıtınız yanlış ise “Afrika’daki Kültür Sömürgeciliği” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
3. a Yanıtınız yanlış ise “Afrika’daki Sömürgeciliğin Temelleri” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
4. c Yanıtınız yanlış ise “Fransa’nın İlk Sömürgecilik Hareketleri” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
5. b Yanıtınız yanlış ise “Fransız Sömürgeciliğinin Gelişmesi” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
6. c Yanıtınız yanlış ise “Fransa Sömürgelerinin Dağılması” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
7. e Yanıtınız yanlış ise “Fransız Sömürgeciliğini Diğerlerinden Ayıran Özellikler” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
8. a Yanıtınız yanlış ise “Fransa Sömürgelerinin Dağılması” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
9. b Yanıtınız yanlış ise “İngiltere ve Fransa Rekabetinin Sonuçları” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
10. d Yanıtınız yanlış ise “Afrika’daki Avrupa Sömürgeciliğinin Ortak Özellikleri” konusunu yeniden gözden geçiriniz.

Sıra Sizde Yanıt Anahtarı

Sıra Sizde 1

Osmanlı Devleti tarihinde ilk defa XVI. yüzyılda Afrika kıtasıyla temasa geçmişti. Bu bağlamda 1517 yılında Mısır fethedilmiş, böylelikle Kuzey Afrika’da Osmanlı hâkimiyeti başlamıştı. Afrika kıtasının kuzeyinde başlayan Osmanlı hâkimiyeti kısa sürede Fas haricinde bütün Kuzey Afrika topraklarına yayılmış, 1555 yılında Osmanlı yönetimi bünyesinde kurulan Habeş eyaletiyle birlikte Osmanlı Devleti’nin kıtanın doğu ve güney istikametindeki ilerleyişi de sağlanmıştı. Osmanlı Devleti’nin Afrika’da yaklaşık 400 yıl sürecek olan varlığı 1876 yılında Mısır Hıdivliği üzerinden kurulan ve bugünkü Uganda sınırları içerisinde yer alan Hatt-ı İstivâ Eyaleti devletiyle devam etmiş, bu sayede Osmanlı varlığı sadece kuzey Afrika’yla sınırlı kalmayarak güney ve doğu bölgelerinde de oldukça etkin hâle gelmişti. 1917 yılına gelindiğinde Osmanlı Devleti, Trablusgarp’tan çekiliyor, bu gelişme kıtanın dört bir yanında etkin olan Osmanlı hâkimiyetinin sonu oluyordu.

Sıra Sizde 2

Afrika kıtasına Venedik ve Cenevizlilerden sonra gelen Fransa, kurduğu ticarî şirketler aracılığıyla kıtanın özellikle kıyı

kesimlerinden yerli halkın iş gücüyle çıkardığı madenleri Avrupa’ya taşımaya başladı. Değerli madenlerin taşınmasıyla başlayan Fransız sömürgeciliği, XVII. yüzyılda yerini baharat, fil dişi ve zenginleşen Avrupa’da kurulan çiftliklerde iş gücü olarak kullanılan Afrikalıların alınıp satıldığı köle ticaretiyle devam edecekti.

Sıra Sizde 3

Sömürgeci devletler, sömürgeleştirdikleri coğrafyaların yer altı, yer üstü kaynaklarını kendi ülkelerine aktarmaya başladıktan kısa bir süre sonra zenginleşmeye başlamış, artan zenginlikle paralel olarak geniş çiftlikler kurmuşlardı. Hem bu çiftliklerde hem de nüfuz ettikleri yeni yerleşim yerlerinde kurdukları madenlerde çalıştırmak için insan gücüne ihtiyaç duyuyorlardı. Bu ihtiyacı kendi vatandaşlarından temin edemeyen ve mümkün olan en düşük maliyetlerle karşılamak için köle ticaretine başlayan sömürgeci devletler, özellikle Afrika kıtasına yönelerek sahillerinde küçük sömürgeler kurmaya başladı.

Sıra Sizde 4

İngiltere-Prusya ittifakının, Fransa-Avusturya ittifakıyla sürdürdüğü savaşı sona erdiren ve İngiltere’nin zaferini belirleyen Paris Anlaşması, İngiltere’nin Avrupa dışındaki egemenliğinin de başlangıcı olmuştu. Antlaşmayla yenilgisini kabullenen Fransa, Hindistan’daki sömürgelerini, Kanada, Antiller ve Senegal’i İngiltere’ye bırakmak zorunda kalıyor, bunların karşılığında Karayip Denizi’ndeki Guadelup ve Martinique gibi bazı adaları ele geçiriyordu.

Sıra Sizde 5

Avrupalı devletlerde sanayi üretiminin başlaması dolayısıyla ihtiyaçtan fazla üretimin yapılmasına zemin hazırlayan Sanayi Devrimi’nden sonra diğer Avrupalı devletler gibi İngiltere de ham madde ve pazar arayışına girmişti. Bu bağlamda Asya, Afrika ve Amerika kıtasında sömürgecilik hareketlerine hız veren İngiltere, Afrika kıtasında ilk olarak Hollanda’nın hâkimiyet alanı olan Cape Koloni’yi ele geçirmiş ve ardından Süveyş Kanalı’nın açılmasıyla birlikte bölgeyi işgal ederek bölgedeki Fransız hâkimiyetini sona erdirmişti. İngiltere’nin bölgedeki ilerleyişi Afrika kıtasının kuzey ve güneyden başlayarak iç bölgelere doğru işgaliyle devam edecek, diğer devletlerin Afrika’da kurdukları sömürge yönetimleri birer birer işgal edilecekti. Fransa’yla İngiltere arasındaki rekabet bu süreçte giderek büyüye de özellikle Uganda ve Kenya’nın İngiliz himayesine girmesiyle kıtadaki üstünlük İngiltere’nin eline geçmişti.

Sıra Sizde 6

Fransa sömürgeciliği diğer devletlerden farklı olarak bölgeye askerî birliklerin de sevk edilmesiyle gerçekleştirilmiş, Fransız sömürgesi olan bütün ülkeler askerî çatışmaların sonucunda ele geçirilmişti. Yine Fransa, kendinden önceki devletlerden farklı olarak sömürgecilikten elde ettiği kaynakları sanayileşme için kullanarak büyük gelişmeler elde etmiş ama örneğin Portekiz sömürgeciliği köle ticareti ve sömürgelerdeki kaynakların tüketilmesinden öteye gidememişti. Sömürgeleriyle Avrupa ve dolayısıyla dünya tarihinde giderek yükselişe geçen Fransa, işgal ettiği bölgelere çok sayıda vatandaşını göç ettirmiş bu sayede sömürgelerinin sosyo-kültürel hayatına da nüfuz etmişti.

Yararlanılan ve Başvurulabilecek Kaynaklar

- Akın, K. (2004), **Cezayir’de Fransız Vahşeti ve Ötesi: Avrupa’nın Öbür Yüzü**, İstanbul.
- Buzpınar, Şit, T. (1997), “Fransa”, **DİA**, XIII, İstanbul.
- Hynson, C. (2001), **Afrika’nın Keşfi**, İstanbul.
- Kavas, A. (2010), “Sömürgecilik”, **DİA**, XXXVII, İstanbul.
- Kavas, A. (2005), **Geçmişten Günümüze Afrika**, İstanbul.
- Kavas, A. (2011), **Osmanlı Afrika İlişkileri**, İstanbul.
- Okur, İ. (2009), **Afrika, Zengin ama Yoksul**, İstanbul.
- Reynold, E. (2004), **Fırtınaya Karşı Ayakta Kalmak, Atlantik Köle Ticareti Tarihi**, İstanbul.
- Türkkaya, A. (1977), **Afrika Ulusal Kurtuluş Mücadeleleri**, Ankara.
- Uçar, A. (2012), **Güney Afrika’da Osmanlılar**, İstanbul.
- Uğur, H. (2005), **Osmanlı Afrikası’nda Bir Sultanlık Zengibar**, İstanbul.

4

Amaçlarımız

Bu üniteyi tamamladıktan sonra;

- İngiltere'nin sömürgecilik tarihindeki yerini tartışabilecek,
- İngiliz sömürgeciliğinin gelişim siyasetini açıklayabilecek,
- İngiliz sömürge imparatorluğunun çöküş sürecini açıklayabilecek,
- İngilizlerin hilafet kurumunu tehdit olarak görme nedenlerini değerlendirebilecek bilgi ve becerilere sahip olabileceksiniz.

Anahtar Kavramlar

- Sömürgecilik
- Dominyon
- İngiltere
- İngiliz Milletler Topluluğu
- Hindistan
- Dünya Savaşları

İçindekiler

İngiliz Sömürgeciliği

İNGİLTERE’NİN ORTAYA ÇIKIŞI VE GELİŞMESİ

İngiltere’nin tarihi, adanın MÖ 6000 yılları civarında Avrupa ana karasından kopmasıyla başlatılmaktadır. Roma döneminde eyalet statüsünde yönetilen İngiltere’de önemli Roma şehirleri kuruldu, çiftçilik ve madencilik gibi sektörler gelişmeler kaydetti. Ancak MS V. yüzyıldan itibaren Roma İmparatorluğu’nun dağılmaya başlamasıyla Britonlar (Keltler), tedbir olarak Germen kabileleri Angllar ve Saksonları adaya getirip güvenliklerini temin etmek istediler. Adanın doğu ve güney kısımlarına yerleşen bu yeni gelenler, zamanla kendi hâkimiyetlerini oluşturarak İngiltere’de Anglo-Sakson dönemini başlattılar. Bu arada Angllar’ın hâkim olduğu bölgeye Doğu Anglia denildiği gibi adanın tamamı da bu isimle anılmaya başlandı (Angıl-İngil). Ülkede İngiliz bilincinin oluşmasında etken olan diğer bir gelişme de milattan sonra VII. yüzyıldan itibaren Roma’dan gelen misyonerlerin etkisiyle başlayan Hristiyanlaştırma faaliyetleri ve kilisenin örgütlenmesidir.

1558’de tahta geçen Kraliçe I. Elizabeth döneminde gerçekleşen deniz aşırı sefer ve keşifler İngiltere’nin gücünü ve ticaret hacmini arttırdı, sömürge arayışlarını başlattı. İngiltere bunun için yapılan Yediyıl Savaşları’nda (1756-1763) Fransa’ya karşı büyük bir zafer kazandı ve Fransızları Kanada ve Hindistan’dan uzaklaştırarak dünya çapında deniz üstünlüğünü ve sömürgeciliğini pekiştirdi. Aynı zamanda İngiltere’de sanayi devrimi olarak bilinen önemli bir değişim süreci neticesinde İngiltere dünyanın sanayileşen ilk ülkesi ve en güçlü devleti hâline geldi.

XIX. yüzyılın ilk yarısında demir ve buhar gücüne dayanan yeni teknolojiyle gemi ve demir yolu ulaşımındaki gelişme sayesinde ticaret hacmi olağanüstü büyüdü. Dünyanın hemen her ülkesine ihracat yapıldığı gibi sömürgelerin dışında da özellikle Osmanlı toprakları ve Çin gibi yerlerde baskı ile ticarî imtiyazlar elde edilerek yeni pazarlar bulundu. Kraliçe Victoria dönemi olarak adlandırılan bu dönemde (1837-1901) İngiltere hemen hemen tüm dünyada ağırlığını kabul ettirdi, başta Akdeniz havzası ve civarı olmak üzere milletlerarası bütün olaylara doğrudan müdahale etmeye başladı. Bu arada 20 milyona yaklaşan nüfusun baskısıyla pek çok İngiliz yeni bir hayat için Avustralya, Kanada, Yeni Zelanda gibi İngiliz kolonilerine göç etmeye başladı.

İngiltere, 1854’te Rusya’nın Osmanlı boğazlarına tek başına hâkim olmak gayesiyle başlattığı Kırım Savaşı’nda Osmanlı Devleti ve Fransa ile birlikte Rusya’ya karşı savaştı. Bu dönemde ortaya çıkan Almanya ve İtalya gibi yeni sömürgeci devletlerin de dâhil olduğu rekabet ortamında o ana kadar Osmanlı Devleti’nin toprak bütünlüğünün korunması siyasetini takip eden İngiltere 1880’lerden sonra bu tavrını değiştirerek Hindistan yolunun güvenliği için önem arzeden Mısır gibi Osmanlı topraklarını da işgale başladı. Yüzyılın

sonuna gelindiğinde İngiltere, sömürge toprakları 6,5 milyon km² bir genişliğe ulaşan ve toplam 400 milyona yakın bir nüfusa sahip elli beş sömürgeci devletten oluşan büyük bir imparatorluk oldu.

Sömürgeci devletlerin ihtirasları neticesi patlak veren I.Dünya Savaşı, İngiltere öncülüğündeki merkezî devletlerce kazanıldı. Savaş sonrası özellikle Avrupa ve Orta Doğu yapılanması büyük ölçüde İngiltere'nin talepleri doğrultusunda gerçekleştirildi. Bu çerçevede savaş sırasında farklı Arap çevrelerine ve Yahudilere söz verilen aynı topraklar sebebiyle Orta Doğu'da dinmek bilmeyecek savaşların da temeli atıldı. Irak, Ürdün, Filistin gibi bölgelerde manda yönetimleri başlatıldı.

II. Dünya Savaşı sırasında ise İngiltere ekonomisi tarihinin en büyük yıkımına uğradı ancak hızlı bir toparlanma dönemi başlattı. Savaş sırasında desteğini istediği sömürgelerine verdiği taahhütler gereği Britanya İmparatorluğu'ndan ayrılıklar başladı. Bağımsızlığını kazanan ülkelerin pek çoğu, İngiltere tahtının sembolik önderliğindeki İngiliz Uluslar Topluluğunda (Commonwealth) kalmayı sürdürdü.

Savaştan sonraki dönemde İngiltere güvenliği için Avrupa ile iş birliğine yöneldi. 1949'da Sovyet tehdidine karşı oluşturulan NATO'da (North Atlantic Treaty Organisation) yer aldı. Ocak 1973'te Avrupa Ekonomik Topluluğuna (bugünkü Avrupa Birliği) giren İngiltere'deki ekonomik sıkıntılar ve işsizlik sorunu, 1977'de Kuzey Denizi'nde zengin petrol kaynakları bulununcaya kadar devam etti.

İNGİLİZ SÖMÜRGEÇİLİĞİNİN DOĞUŞU VE AŞAMALARI

"Başkalarına ait kaynakları haksız yere kullanmak" manasında insanlık tarihiyle başlatılan sömürgecilik, modern anlamıyla XV. yüzyıl sonlarından itibaren ortaya çıkan ve günümüze kadar devam eden bir süreç olarak Avrupa'nın güçlü devletlerinin dünyanın diğer ülkelerinin topraklarını ve kaynaklarını keşif, ilhak, işgal ve istimlak ederek kendi ülkeleri için kullanma olgusudur. Kronolojik olarak Avrupalıların denizlere açılıp Ümit Burnu (1487) ve Amerika'yı (1492) bulmaları ile başlayan bu olguda İngiltere zaman içerisinde tartışmasız bir üstünlük elde etmiş ve yakın tarihlere kadar dünyanın en büyük sömürge imparatorluğuna sahip olmuştur.

İngiliz sömürgeçiliğini başlıca beş aşamaya ayırmak mümkündür:

1. 1763 Paris Antlaşması'na kadar olan genişleme dönemi
2. XIX. yüzyılın ortalarına kadar gelen ilhak ve yerleşme süreci
3. I. Dünya Savaşı'na kadar olan modern emperyalizm
4. 1945'e kadar gelen tutunma dönemi
5. 1945'ten sonra sömürge imparatorluğunda dağılma süreci

Haçlı Seferleri'ne kadar büyük ölçüde içine kapalı bir şekilde yaşayan Avrupa, artan nüfus yoğunluğuna rağmen sınırlı toprağa sahip olmanın baskısı ve Akdeniz ile doğudaki Osmanlı hâkimiyeti arasında sıkışmasının sonucu açık denizlere yönelmişti. Portekizliler ve İspanyolların öncülüğündeki bu girişim sonucu keşfedilen yeni topraklar ve deniz yolları, 1494'te İspanya ile Portekiz arasında varılan Tordesillas Antlaşması ile paylaşıldı. Bu iki ülkenin yaklaşık bir asır süren rakipsiz dönemlerinden sonra XVII. yüzyıldan itibaren Hollanda, Fransa ve İngiltere de sömürge arayışına çıktı.

İngiliz Doğu Hindistan Şirketi (British East India Company) İngiliz sömürgeçiliğinin ciddi anlamda ilk adımıdır. 1206'dan beri çeşitli Müslüman Türk hanedanlarının (Delhi Sultanlığı) idaresinde coğrafi bütünlüğünü büyük oranda sağlamış olan Hindistan 1526'dan itibaren de Babürlü Devleti ile güçlü bir ülke olmuştu. Sömürgeci Avrupa devletleri Hindistan ticaretini öncelikle yerli yöneticilerin izni ile yürütmüşler (Koloni) an-

cak zamanla anlaşmaları ihlal ederek işgallere başlamışlardı. Bu çerçevede 31 Aralık 1600'de Portekiz ve İspanya'nın tekelinde bulunan Uzak Doğu ve Hindistan baharat ticaretinden pay almak üzere İngiliz tüccarları tarafından krallık beratıyla kurulmuş olan İngiliz Doğu Hindistan Şirketi giderek dünyanın en büyük ticaret yapılarındandır biri ve İngiliz sömürgeciliğinin Asya'daki temsilcisi hâline geldi. Şirketin bu temsilciliğini, hükûmetin tekel imtiyazını sona erdirip teşkilatını dağıttığı 1858 yılına kadar özellikle Hindistan'daki faaliyetleri, konumu ve etkisiyle özerk bir devlet gibi sürdürdüğü görülür.

Şirket, ilk seferini 1601'de Doğu Hint Adalarına (Malezya-Endonezya) düzenledi. Başarılı geçen bu seferden sonra 1612'de Hindistan'ın batısındaki Gucerât'ın limanı Sûrete girme imtiyazı aldı. Aynı zamanda askerî güce de sahip olan ve Kızıldeniz, Basra Körfezi, Japonya'ya seferler düzenleyen şirket 1622'de Portekiz donanmasını Hürmüz Boğazı'nda mağlup ederek Basra Körfezi bölgesinin ve Hindistan yolunun denetimini ele geçirdi. Fakat bu başarıyı Uzak Doğu'da Hollandalılara karşı gösteremeyerek Doğu Hint Adaları bölgesinden çekilmek zorunda kaldı. Bunun üzerine dikkatini daha çok Hindistan üzerinde yoğunlaştıran şirketin ticaret hacmi giderek gelişti. Suret ve Masulipatam'dan sonra doğuda Bengal'e yöneldi; 1639'da Madras'ı kiraladı. 1661'de Bombay II. Charles'ın Prenses Catherine ile evlenmesi sebebiyle Portekiz Krallığı'ndan düğün hediyesi olarak alındı ve 1690'da Kalküta liman şehri kuruldu. Diğer taraftan Uzak Doğu'da Hollanda Doğu Hindistan Şirketi ile rekabet tekrar şiddetlenerek ilişkiler zaman içinde savaşa varacak boyutlarda gerginleşti. Aynı şekilde başta Fransa olmak üzere başka Avrupa devletlerinin de bölgeye yerleşme gayretleri üzerine yeni yerler alarak hâkimiyetini genişletme sürecine girdi; bu arada Singapur, Penang ve Malakka gibi bölgeler de ele geçirildi. Avrupa'nın batısında ise aynı dönemde önce Antigau, St. Christopher, Nevis, Barbados ve Honduras Adaları alındı; daha sonra Kuzey Amerika'da Virginia, Plymouth, Maryland ve New England kolonileri kuruldu.

XVIII. yüzyıl boyunca Amerika ve Asya'da yoğunlaşan İngiliz yayılcılığı, öncelikle sömürgelerdeki çalışan ihtiyacını karşılamak için çok kârlı bulduğu Afrikalı köle ticaretine de başladı ve Afrika'da kalıcı koloniler kuruldu. 1661'de Gambia Nehrindeki James Adası ile başlayan Afrika sömürgeleştirilmesi uzun bir aradan sonra Sierra Leone (1787) ve Ümit Burnu (1806) ile devam etti. XIX. yüzyıl boyunca Gana, Nijerya, Kenya ve Uganda toprakları ele geçirildi.

İngilizlerin XVII. ve XVIII. yüzyıllarda Amerika ve Asya'da yoğunlaştırdıkları sömürge faaliyetleri öncelikle ticarî ve ekonomik ağırlıklı idi. Zaman içinde siyasî, stratejik, ideolojik ve dinî (misyonerlik) faktörler de etkili oldu. Ancak bu aşamada bütün teşebbüsler ve sömürgeleştirme faaliyetleri ticarî organizasyonlar marifetiyle gerçekleştiriliyor, krallığın rolü daha çok yardım, teşvik ve denetim sağlamakla sınırlı kalıyordu. Dönemin merkantilist anlayışları uyarınca sömürge toprakları İngiltere pazarının ihtiyacı olan ham maddelerle başta baharat, tütün, şeker gibi tüketim malzemeleri kaynağı olmanın yanı sıra İngiliz ürünlerinin pazarı olarak değerlendiriliyordu. En büyük amaç, İngiltere'ye mümkün olduğunca fazla para ve kaynağın girmesi ve mümkün olduğunca da az çıkması idi. Devletin koyduğu kanunlara göre İngiltere ve sömürgeler arasındaki bütün taşımacılık İngiliz gemileriyle yapılıyor ve her türlü işleri İngilizlerce yürütülüyordu.

Her açıdan çok kârlı olan bu ticaret, zaman zaman özellikle Fransa ile yaşanan gerginlikler yüzünden tehditlere de maruz kalıyordu. Avrupa topraklarındaki anlaşmazlıkların da etkisiyle bu iki devlet XVIII. yüzyıl boyunca birkaç defa savaşa girişti. Bunların en önemlisi olan 1757-1763 arasındaki Yediyıl Savaşları'nda İngiltere Fransa'ya kesin üstünlük sağladı. 1760'a kadar Kuzey Amerika ve Kanada'da Fransızların elinde bulunan Frontenac, Duquesne, Louisbourg, Quebec ve Montreal ele geçirildi. İngilizler, aynı şekilde 1757'de Bengal'i ele geçirdikten sonra 1760'ta Pondiçeri'yi zaptederek Fransızları Hindistan'dan da çıkardılar. Böylece doğuda ve batıda İngilizlerin önü tamamen açılmış oldu.

Avrupa'da sanayi devriminin başlamasıyla birlikte serbest ticaret emperyalizmi denilen ikinci döneme başlayan İngiliz sömürgeciliği, bu aşamada hâkim olduğu toprakları ham madde kaynağı olmalarının ötesinde aynı zamanda ürettiği sanayi mamullerine bir pazar oluşturmak üzere de teşkilatlandırmaya başladı. Geleneksel idarî yapılar çokertile-rek "kolonial sistem" denilen yeni bir yapı oluşturuldu. Sömürgelerdeki toprak düzeni de yine İngiltere'nin ihtiyacına göre şekillendiriliyor, buna karşılık yerli sanayinin gelişmesi önlenerek İngiliz mamullerinin tüketilmesi teşvik ediliyordu. Ancak İngiltere bu teşebbüsü daha çok doğu topraklarında gerçekleştirebilirken Amerika ve Kanada'da bir direniş-le karşılaştı ve kısa bir sürede batıdaki bu kolonilerini kaybetti. Bu kayıplar, belli ölçüde Avustralya ve Yeni Zelanda ile telafi edildiyse de artık İngiliz İmparatorluğu yönünü tama-men doğuya çevirmek durumunda kalıyordu.

XIX. yüzyıla gelindiğinde İspanya ve Portekiz de sömürgelerini kaybederek dağılma sürecine girdi. Genellikle bağımsızlıklarını kazanarak İspanyol ve Portekiz imparatorluk-larından ayrılan Güney Amerika'daki ülkeler de böylece canlı bir pazar olarak İngiltere'ye açıldılar. İngilizler aynı zamanda Avrupa'da üstünlükle tamamladıkları Napolyon Savaşları'nın (1799-1815) ardından doğuda yeni topraklar elde ettiler. Trinidad, Seylan, Tobago, Moritus ve Singapur gibi yerler bu dönemde İngiliz sömürgesi oldu. Hindistan'da-ki İngiliz hâkimiyeti de hızlı bir genişleme sürecine girdi. Ancak İngilizlerin ağır vergi politikaları, yerli halkı küçümsemeleri, gittikçe kötüleşen ekonomik durum, eğitim siste-mine yapılan müdahaleler, misyonerlerin rencide edici faaliyetleri, hukukî mevzuatın kar-maşık bir hâl alması ve bürokrasideki ayrımcılıklar gibi gelişmeler yüzyıllardır bu ülkenin ve siyasî kültürel hâkimiyetin sahibi Müslümanların tepki göstermelerine yol açtı. Bunun üzerine 1857'de Orta Hindistan, Doğu Bengal, Asam bölgelerinden sonra Delhi'de İngiliz-leri ülkeden çıkarmak için bir askerî hareket başlatıldı. Ancak İngilizler bu ayaklanmayı zorlukla da olsa bastırarak artık sembolik konumda bulunan Babürlü Devleti'ne tamamen son verdiler. Böylece değişik bölgelere yerleşmiş bağımsız sultanlıkların dışındaki (bunlar da ancak İngilizlerle özel anlaşmalar yaparak varlıklarını devam ettirebiliyorlardı) bütün Hindistan önce Doğu Hindistan Şirketinin hâkimiyetine girdi, ardından İngiliz hükûmeti şirketi lağvederek ülkeye doğrudan hâkim oldu (1858). Şirketin hukukî varlığı ise 1873'e kadar sürdü. Günümüzde eski İngiliz sömürgesi ülkelerin ve özellikle Hindistan'ın tarih araştırmalarında vazgeçilmez bir konumu olan Londra'daki India Office Library and Re-cords 1801 yılında Doğu Hindistan Şirketi tarafından kurulmuştur.

XIX. yüzyılın yeni sömürgecilik anlayışı genel olarak sanayileşmiş ülkelerin üzerinde hak iddia edilen toprakları ele geçirme şeklinde uygulanırken ayrıca bir şekilde direnen Osmanlı Devleti ve Çin gibi pazar potansiyeli yüksek ülkelerin pazar sömürgesi olarak kontrol edilmesi söz konusuydu. Nitekim bu dönemde İngiltere, bu ülkelere baskı uygu-layarak 1838'de Osmanlılarla ticaret anlaşması, Afyon Savaşı sonrasında da Çin ile 1840-1842'de limanlarının dış ticarete açılma anlaşmaları gibi ayrı ayrı siyasî ve ekonomik an-laşmalar yaptı ve dayattığı imtiyazlarla bu topraklarda ticaret tekeli elinde etti.

Artık "kralın tacındaki elmas" olarak nitelenen Hindistan yolunun güvenliği İngiliz sömürge siyaseti için öncelikli konuma yükselmişti. 1869'da Süveyş Kanalı'nın tamam-lanması, Hindistan yolunu kısaltırken güvenliğini daha hassas duruma getirdi. İngiltere, buna göre Kızıldeniz ve Arabistan kıyılarında Osmanlı Devleti'nin itirazlarına rağmen bölgedeki Arap şeyhliklerini etkileyerek nüfuz alanları oluşturmaya başladı. Aynı şekil-de Cebelitarık (1704) ve Malta gibi stratejik öneme sahip Kıbrıs Adası 1878'de "kira" adı altında ele geçirildi. Uzak Doğu'daki İngiliz etki alanı da benzer gelişmeler sonunda oluş-turuldu. 1841'de Hong Kong alındı. Bruney ve Saravak sultanlıkları 1888'de İngiliz hima-yesini kabul etmek zorunda kalacaklardı.

XIX. yüzyılın ikinci yarısında dünya “modern emperyalizm” denilen süreci yaşadı. Genel anlamda daha önce yoğunlukla şirketler marifetiyle yürütülen sömürgecilik faaliyetlerinin kızışan rekabet ve güvenlik telakkileriyle doğrudan devletler eliyle yani sömürge topraklarına hâkim olup idarî sorumluluğunu da üstlenerek yürütülmesi şeklinde anlaşılabilir olan bu süreç, dünya topraklarının neredeyse %80’inin birkaç Avrupa devleti arasında paylaşıldığı dönemdir. İngiltere’nin %20’yi aşan bir oranla en büyük paya sahip olduğu bu yarışta Almanya, İtalya ve Belçika gibi yeni rakiplerin ortaya çıkması, dünyanın geri kalan kısımlarının paylaşımını hızlandırdığı gibi daha önce paylaşılmış olanları da yeniden gündeme getirdi ve giderek savaşa sürüklenen bir gerginliği başlattı. Bu süreçte ilk sırada bekleyen Afrika idi. İngiltere 1882’de Mısır’ı ve uzun bir mücadeleden sonra 1899’da Sudan’ı işgal etti. Bu arada Nijerya, Gambia, Gana ele geçirildi; Zimbabwe, Zambiya ve Malavi serbest ticaret bölgesi hâline getirildi. Yüzyılın sonuna gelindiğinde Güney Afrika Savaşı da kazanılmış ve Kahire’den Ümit Burnu’na kadar Afrika’nın büyük kısmı İngiliz hâkimiyetine girmişti.

XX. yüzyılın ilk çeyreği, eski ve yeni sömürgeci ülkelerin kızışan paylaşım yarışının hesaplaşmayla noktalandığı I. Dünya Savaşı’nı yaşadı. Almanya ve İngiltere’nin başını çektiği iki kampın savaşından sonra İngiltere, Almanya’nın sömürgelerini ve Osmanlı topraklarından yeni parçalar aldı. Filistin ve Irak bölgeleri manda yönetimine girerken Afrika’da Togo, Kamerun’un bir kısmı ve Tanganika İngiliz sömürgeleri arasına katıldı.

Ancak I. Dünya Savaşı sonrasında ortaya çıkan milliyetçilik ve anti-emperyalist siyasal düşüncelerin gelişmesiyle sömürgelerden bağımsızlık talepleri ve direnişler başlamakta gecikmedi. İngiltere bu gelişmeyi sömürge yönetimi tarzında değişiklik yaparak karşılamaya çalıştı ve sınırlı özerk yönetim uygulamasına geçti. Esasen ilk defa 1847’de Kanada’da başlayan, Avustralya ve Yeni Zelanda ile devam eden bu uygulamada sömürge ülkede halk, iç işlerini kendi seçtiği bir idare ile yürütürken güvenlik ve dış ilişkiler tamamen Londra’dan tayin edilen bir genel vali marifetiyle İngiliz hükûmeti tarafından yürütülüyordu. Değişen şartlar çerçevesinde mutlak sömürge yönetiminin uzun süre devam ettirilemeyeceğini düşünen İngiltere nüfuz ve varlığını devam ettirebilme aracı olarak bu tarzı benimsedi. Böylece daha savaş öncesinde nüfusunun büyük kısmını Avrupadan göç edenlerin oluşturduğu Kanada, Avustralya, Yeni Zelanda ve Güney Afrika’daki bazı küçük devletçiklerle başlayan uygulama sonucu bu ülkelere dominyon statüsü verilerek aynı zamanda İngiliz Uluslar Topluluğu birliğinin nüvesi de oluşturuldu. Dominyon ülkeler, savaş sonrasında kendileri adına anlaşmaları imzalayarak yeni kurulan Milletler Cemiyeti’ne bağımsız üye olarak dâhil oldular. İngiltere bunların bağımsızlığını ancak 1931’de kabul etti. Ancak başta Hindistan olmak üzere diğer ülkelerde bağımsızlık süreci daha uzun ve sancılı oldu. Hindistan’ın I. Dünya Savaşı sırasındaki hizmetlerinden dolayı yönetime Hintlilerin de alınmasıyla başlatılan yeni dönem 1935’te kabul edilen Hindistan Yönetimi (Indian Civil Service) kanunu ile devam etti. İngiltere, Hindistan’da Hindularla Müslümanlar arasında ortaya çıkan toplumsal çatışmalarda hakem rolünü üstlenerek ülkenin bölünmesine zemin hazırladı. II. Dünya Savaşı’ndan sonra gerek İngiltere’nin imparatorluk gücünü kaybetmesi gerekse artık önlenemeyecek bir aşamaya ulaşan bağımsızlık talepleri neticesinde 1947’de Hindistan bağımsızlığını kazanırken Pakistan da ayrı bir devlet olarak ortaya çıktı. Bunları 1948’de Sri Lanka ve Myanmar izledi. Gana, 1957’de Afrika’da ilk bağımsız olan İngiliz sömürgesiydi. Bunu daha sonra diğer sömürgeler takip etti. İngiliz İmparatorluğu’ndan ayrılan son topraklar ise 1997’de Çin’e özel bir statü ile devredilen Hong Kong idi.

Harita 4.1

İngiliz Sömürge İmparatorluğu

SIRA SİZDE

İngiliz ekonomisine sömürgelerin katkısı neydi?

K İ T A P

Ferro, M., Sömürgecilik Tarihi: Fetihlerden Bağımsızlık Hareketlerine Kadar, 13.-20. yüzyıl, (Çev. M. Cedden), İstanbul, 2011.

İNGİLİZ SÖMÜRGEÇİLİĞİNİN SİYASİ, SOSYAL VE KÜLTÜREL TESİRLERİ

İngiliz sömürgeçiliği genel olarak diğer ülkelerin sömürge politikalarına kıyasla daha esnek ve derin olarak değerlendirilir. Çoğunlukla doğrudan yönetimin maddi ve manevi külfetiyle sorumluluğundan kaçınmak için dolaylı yönetim tarzı benimsenmiş, şirketler, sivil yapılar ve misyoner örgütler ön plana çıkarılmıştır. Dolayısıyla misyonerlerin, gerek genişlemesi gerekse yerleşmesi açısından İngiliz sömürgeçiliğinde özellikle XIX. yüzyıldan itibaren büyük katkısı olmuştur. Az gelişmiş topraklardaki insanları “karanlıktan kurtarmak” ve “medeniyet götürmek” gibi bir görev ve sorumluluk iddiasıyla dünyaya yayılan misyonerler, sömürge yönetimleriyle daima iş birliği içinde ve onların himayesinde çalışarak nihai noktada aynı amaca hizmet etmişlerdir. Yerli halkın yeni inanç, yeni değerler ve yeni hayat tarzıyla beraber yeni tüketim alışkanlıkları edinmesi üzerine de yoğunlaşan misyonerlik çalışmaları, diğer ülkeler adına olduğu gibi İngiltere adına da en azından İngiliz sanayi mamulleri için pazar oluşturma ve geliştirme fonksiyonu da ifa etmiştir. Nitekim XIX. yüzyılda Avrupada icat edilen pek çok mekanik ev gereci, çeşitli makineler vb. aletler ilk defa misyonerler vasıtasıyla yerli halklara tanıtılmış, ardından bunların büyük miktarlara varan satış bağlantıları gerçekleşmiştir. Misyonerler, bu çerçevede halkın inançlarını ve hayat tarzlarını değiştirmeye matuf olarak toplumla temasın daha yoğun bulunduğu özellikle eğitim ve sağlık alanlarına yönelerek okullar ve hastaneler açmışlar ve burarlarda “daha ideal, medeni ve yüksek olan” Hristiyan Avrupa değerleri ve hayat tarzı aktarılmıştır.

İngiliz sömürgeçiliğinde fetih, cengâverlik ve imparatorluk gibi psikolojik faktörlerin daha çok modern döneme ait duygular olduğu görülür. Başlangıçta neredeyse tamamen ticaret ve para kazanma arzusu gibi ekonomik faktörlere bağlı olan bu gelişme, esas itibarıyla başka bir ülkenin ham madde kaynaklarını ve para edecek ürünlerini o ülke dışına çıkarma esasına bağlı bir ekonomik yapı kurmuştur. Bu sebeple sömürge ülkelerinde toprağın doğal yapısı ve dönüşümüne bağlı bir tarım yerine daha çok para edecek şeker kamışı, kahve, kakao gibi ürünler üzerinde ısrar edilerek uzun vadede pek çok Asya ve Afrika toprağının çoraklaşmasına zemin hazırlanmıştır.

Sömürge topraklarında ekonomik faaliyetlerin daha verimli işleyebilmesi için kurulan yol, demir yolu, gümrük, depolama vb. altyapı tesisleri sömürgeciler için hızlı ve güvenli sevkiyatı mümkün kılarken bu durum yerli halk için istihdam ve şehirleşmeyi teşvik etmiştir. Ancak buna bağlı olarak gelişen göç ve gecekondulaşma, evlilik, aile hayatı ve sosyal ahlak gibi geleneksel kurumları sarsmasının yanında geleneksel hayat tarzını da değiştirerek hizmet sektörüne olan ihtiyacı, dolayısıyla İngiliz mamullerine olan talebi arttırmıştır.

Son olarak ana karadan daha büyük olan sömürge topraklarında kalıcı olabilmek ve mahallî bürokratik ihtiyacı karşılayabilmek için geleneksel eğitim kurumlarının tahrip edilerek sınırlı sayıdaki insana verilen Avrupalı eğitim sonucu ortaya çıkan asimile edilmiş aydın tipi (Macaulayizm) ile uzun bir süreçte İngilizcenin yerleştirilmesi, yeni ekonomik, sosyal, kültürel ve siyasal altyapının tamamen İngiltere'ye bağlı olmasına yol açmıştır. Bu durum sömürge ülkelerini bağımsızlıklarını kazandıktan sonra da İngiltere eksenli bir ekonomik, siyasal ve kültürel hayata zorlamaya devam etmektedir. İngiliz sömürgeciliği keza bağımsızlığını elde eden ülkelerden ayrılırken bıraktığı siyasal ve ideolojik mirasla bu ülkelerin millî birlik oluşturma potansiyellerini büyük ölçüde devre dışı bırakmış ve mesela Güney Asya ve Orta Doğu'da olduğu gibi uzun vadede çözölemeyecek pek çok siyasî, dinî, etnik problemi terk ederek nüfuzunun devamını amaçlamıştır.

Macaulayizm, yerli kültür ve hayat tarzının eğitim sisteminde uygulanan değişikliklerle sömürgeci devletin kültürüyle değiştirilmesi amacına yönelik yapılan çalışmalar için kullanılan bir tabirdir. İngiliz Siyasetçi Thomas Babington Macaulay (1800-1859), tarafından hazırlanan bu programa göre Hindistan'ın eğitim dili zaman içerisinde İngilizce olmuştur

DİKKAT

Resim 4.1

Avrupalılar Afrika'da

Kaynak: www.ceasefiremagazine.co.uk

İngilizlerin sömürgeleştirdiği ülkeler ve milletler üzerinde yol açtığı tahribat hakkında bilgi veriniz.

SIRA SİZDE

İNGİLİZ SÖMÜRGEÇİLİĞİ VE İSLAM ÂLEMİ

İngiltere'nin sömürge dönemi Osmanlı ve İslam politikası, zaman içerisinde başka sömürgeci ülkelerle olan rekabete veya mahallî müttefik ihtiyaçlarına bağlı olarak değişiklikler göstermiş olmasına rağmen özellikle XIX. yüzyılın yeni anlayışlarında sömürge hâkimiyetine karşı bir tehdit şeklinde değerlendirilmiştir. Başta Hindistan olmak üzere hâkimiyetin Müslümanların elinden alındığı ülkelerde karşılaşılan direnişler ve buna bağlı olarak yerli halkı, kültürleri ve inançları tanıyarak politikalar geliştirme arzusuyla gelişen şarkiyatçılığın tespitleri söz konusu direnişleri, ülkeleri taarruza uğrayan insanların tabii bir reaksiyonu olarak değerlendirmenin ötesinde doğrudan dine bağlayarak yeni bir İslam imajı ortaya koymuştur. Buna göre İslam “inanç olarak ilkel, medenî hayata kapalı ve her çeşit değişime, ilerlemeye karşı direnç gösteren vahşî bir şiddet öğretisidir”. Dolayısıyla Avrupalılar, aynı zamanda bu inanca karşı mücadele sorumluluğu taşıdıkları şeklinde bir meşruiyet arayışında olmuşlardır. Esasen sömürgecileri ilgilendiren husus, inancın ilkel olup olmamasından ziyade, Müslümanların nihai noktada onları İngiliz siyasetine ve ekonomisine eklemleyerek pazar oluşturacak değişime gösterdikleri direniştir. Hindistan'da XVIII. yüzyılın sonlarından itibaren Tipû Sultan ile başlayan ve 1857'de büyük bir ayaklanma ile sonuçlanan bağımsızlık mücadeleleri İngilizleri Hindulardan çok Müslümanlar üzerine yöneltmiş ve İngiliz hâkimiyetine karşı oluşan bütün hareketlerden Müslümanlar sorumlu tutulmuşlardır. Böylece sosyal, ekonomik ve eğitim alanlarında baskı altına alınarak çok kısa bir zaman diliminde daha önceki hâkim durumlarını kaybetmişler, âdeta önemsiz hâle gelmişlerdir.

Yine Mısır'daki Albay Urâbî hareketi ve Sudan'da Mehdî Muhammed'in İngiliz hâkimiyetine karşı direnişi gibi somut gelişmelerin yanı sıra Osmanlı hilafeti merkezli oluşan ittihâd-ı İslam hareketleri İngiliz sömürgeciliğinin İslam ve Müslümanlara yönelik politikalarına mesnet teşkil etmiştir.

İngiltere'nin uluslararası siyaset açısından tarih içerisinde Müslüman dünyanın en üst dinî-siyasî yapılanması olan halifelik kurumunun önemini farketmesi XVIII. yüzyılın sonlarına rastlamaktadır. Bu tarihlerde Hindistan'daki hâkimiyetini tesis etme aşamasında olan İngiltere, Hindistan Müslümanlarının Osmanlı padişah-halifesine karşı hürmet ve bağlılık duyguları içerisinde olduklarını görünce bu gerçeğin kendilerine siyaseten faydalı olabileceğini düşünmüşler ve zaman zaman kendilerine karşı duran Müslümanların direnişini kırabilmek için halifenin nüfuzundan faydalanmak istemişlerdir. İngiltere 1860'larda Orta Asya'da genişlemekte olan Rus hâkimiyetine karşı da aynı yolu deneyerek Orta Asya hanlıklarının Osmanlı Halifesi'ne olan bağlılıklarından siyasî fayda elde etmek istemiştir.

Ancak 1870'lerde İngilizler hilafet kurumunun Müslümanlar üzerinde var olduğu kabul edilen dinî-siyasî ağırlığının şartlar değiştiği zaman kendi aleyhlerine de kullanılabileceği endişesiyle öncelikle ve özellikle kendi sömürgelerinde yaşayan Müslümanlar arasında Osmanlı hilafetinin nüfuzunu ve saygınlığını kırmaya yönelik tedbirler düşünmeye başladılar. Bu durum İngiltere'de çok yönlü bir “hilafet politikası”na ihtiyaç bulunduğu gerçeğini ortaya çıkardı ve böylece gelişmelere göre takip edilebilecek bir siyaset için arayışlar başladı. Bu arayışlar içerisinde de en dikkat çeken hilafetin Osmanlılardan “kurtarılıp” kendi nüfuzları altındaki bir Arap ileri gelenine intikal ettirilmesi projesidir ki uzun yıllar İngilizlerin gerçekleştirmeye çalıştığı bir plan olmuş, girişimlerde bulunulmuş, kitaplar, makaleler yayımlanmıştır. Osmanlı-İngiliz ilişkilerindeki geleneksel çerçevenin bozulmaya ve gittikçe soğumaya başladığı bir zaman diliminde görülen bu gelişme hilafetin artık iki devlet arasındaki ilişkilerde kullanılacak bir siyasî pazarlık unsuru olmasını da beraberinde getirecekti. Hilafet meselesi İngiltere-Osmanlı resmî devlet ilişkilerinde ise daha çok genel dış politika çerçevesinde bir tehdit ve denge unsuru olarak gündeme gelmiştir.

Bu şartlar içerisinde özellikle gelişen ulaşım ve haberleşme vasıtalarının imkânlarıyla değişik coğrafyalardaki Müslümanların birbirleriyle irtibat kurarak içinde bulundukları siyasî, fikrî ve iktisadî az gelişmişlikten kurtulma çarelerini araştırmaları, sömürgeciliğe karşı oluşturulan dünya çapında bir teşkilatlanmanın işaretleri olarak algılanıp dönemin siyasî literatüründe Avrupa kamuoyu için son derece menfi çağrışımlar uyandıran “panislamizm” kavramıyla nitelendirilmiştir. Bu tür İngilizce literatürde panislamizm, Osmanlı hilafeti etrafında örgütlenen ve hedefi yeryüzünden Hristiyanlığı kaldırmak olan dünya çapında bir organizasyon olarak takdim edilmektedir. Bu takdimin arka planında sömürgeciliği güçlendirecek politikalara meşruiyet arayışının bulunduğu açıktır ve aynı tespit bazı çağdaş İngiliz yazarlarca da açıkça ifade edilmiştir. Siyasî alanda durum böyle olmakla beraber sosyal ve ekonomik sonuçları itibarıyla İslam’ın değişime kapalı olduğu vurgusu dönemin sıkça vurgulanan tezidir. Bu çerçevede XIX. yüzyıl İslam dünyasını saran, “İslam ilerlemeye mani midir, değil midir?” tartışmaları ve buna bağlı olarak İslam düşüncesi ve felsefesini yeniden tesis etme arayışları, İngiliz sömürgeciliğinden doğrudan veya dolaylı olarak etkilenmiş gelişmelerdir denilebilir. Nitekim bu tartışmalarda genellikle ihmal edilen Müslümanlığın medeniyete değil sömürgeleşmeye karşı olduğu hususu dahi dikkatlere sunulamamıştır. XX. yüzyılda artan ulusculuk eğilimleri, hilafetin ilgası gibi değişiklikler, İngiltere için söz konusu tehdidin evrensel mahiyetini gündemden kaldırmış fakat sömürgelelerdeki bağımsızlık taleplerinde görülen yoğunluk veya bağımsızlık sonrasında devam etmekte olan tepki bu defa yeni bir siyasî terminolojiyi, “fundamental Müslümanlık,” “köktendincilik” gibi yeni kavramların ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır.

İngiliz sömürgecilerin Müslümanlara dönük politikaları hakkında bkz., Özcan, A., Pan-İslamizm/Osmanlı Devleti, Hindistan Müslümanları ve İngiltere (1877- 1924), İstanbul, 1997.

K İ T A P

Resim 4.2

Köle Ticareti

Özet

İngiltere'nin sömürgecilik tarihindeki yerini tartışmak.

Geçmiş MÖ 6000 yılına kadar giden İngiltere, Roma hâkimiyetinin ardından Anglo-Saksonların adaya gelişi ve Hristiyanlığın yayılışıyla birlikte bugünkü kimliğini kazanmaya başlamıştır. Kısa sürede Avrupa'nın önemli siyasi aktörlerinden biri olan İngilizler, denizcilik sayesinde büyük bir ticarî güce kavuşmuşlardır. Dünyanın en önemli deniz gücü olmaları onlara büyük bir sömürge imparatorluğu kurma imkânı da sağlamıştır. XIX. yüzyılda dünya siyasetinin en önemli aktörü olan İngilizler, XX. yüzyılın ilk yarısında yaşanan dünya savaşları sonrasında dünya siyasetindeki liderlik konumlarını kaybetmişlerdir. Ancak buna rağmen hâlâ dünya siyasetinde önemli bir güç olma özelliğini sürdürmektedirler.

İngiliz sömürgeciliğinin gelişim siyasetini açıklamak.

Coğrafi keşifler sonrasında Portekiz ve İspanyolların öncülük ettiği sömürgecilik yarışına İngilizler sonradan girmelerine rağmen kısa sürede dünyanın en önemli sömürge imparatorluğunu kurmuşlardır. İngiliz sömürgeciliği beş önemli aşamadan geçmiştir. 1763 Paris Antlaşması'na kadar olan genişleme dönemi; XIX. yüzyılın ortalarına kadar gelen ilhak ve yerleşme süreci; I. Dünya Savaşı'na kadar olan modern emperyalizm; 1945'e kadar gelen tutunma dönemi; 1945'ten sonra sömürge imparatorluğunda dağılma süreci.

İngiliz sömürge imparatorluğunun çöküş sürecini açıklamak.

İngiliz sömürgeciliği genel olarak diğer ülkelerin sömürge politikalarına kıyasla daha esnek ve mutedildir. Ancak bu durum hâkimiyet kurdukları bölgelerde etkileri uzun sürecek siyasî, sosyal ve kültürel tahribatlara yol açtıkları gerçeğini değiştirmez. Sömürge idaresi hâkim olduğu bölgelerde büyük siyasi istikrarsızlıklara yol açtığı gibi, ekonomik çöküntüye, açlık, sefalet, sosyal problemlere de yol açmıştır. Bunlardan daha önemli bir tahribat alanı ise sömürge idarelerinin yerli halkın dil, kültür, din ve yaşam tarzı üzerinde meydana getirdikleri değişikliklerdir. İngiliz sömürgeciliği, bağımsızlığını elde eden ülkelerden ayrılırken bıraktığı siyasal ve ideolojik mirasla bu ülkelerin millî birlik oluşturma potansiyellerini büyük ölçüde devre dışı bırakmış ve mesela Güney Asya ve Orta Doğu'da olduğu gibi uzun vadede çözülemeyecek pek çok siyasî, dinî, etnik problemi terk ederek nüfuzunun devamını amaçlamıştır.

İngilizlerin hilafet kurumunu tehdit olarak görme nedenlerini değerlendirmek.

İngiltere İslamiyeti, Müslümanları ve hilafet kurumunu sömürge hâkimiyetine karşı bir tehdit şeklinde değerlendirmiştir. İslam dinî hakkında menfi bir propaganda yürütülmüş, İslamın geri kalmışlığın başlıca kaynağı olduğu ileri sürülmüştür. Bu tehdidin somut tezahürü olarak görülen hilafet kurumu da İngilizleri daima rahatsız etmiştir.

Kendimizi Sınavalım

1. Hangi kavmin göçü İngiltere'nin bugünkü kimliğiyle ortaya çıkışına zemin hazırlamıştır?
 - a. Anglo-Saksonlar
 - b. Normanlar
 - c. Britonlar
 - d. Romalılar
 - e. Franklar
2. Aşağıdakilerden hangisi İngiliz sömürgeciliğinin aşamaları arasında **yer almaz**?
 - a. Ümit Burnu'nun keşfi
 - b. 1763 Paris Antlaşması'na kadar olan genişleme dönemi
 - c. XIX. yüzyılın ortalarına kadar gelen ilhak ve yerleşme süreci
 - d. I. Dünya Savaşı'na kadar olan modern emperyalizm
 - e. 1945'e kadar gelen tutunma dönemi
3. İngilizlerin büyük bir sömürge imparatorluğu kurup, uzun süre yaşatabilmelerini sağlayan temel faktör nedir?
 - a. Güçlü bir bürokrasiye sahip olmaları
 - b. Kuvvetli bir kara ordusuna sahip olmaları
 - c. Krallık idaresinin üstün vasıfları
 - d. Mükemmel bir donanmaya sahip olmaları
 - e. İngiliz ırkının üstün özellikleri
4. İngiliz sömürgeciliğinin en önemli kurumlarından biri olan ticarî yapı aşağıdakilerden hangisidir?
 - a. India Office Library and Records
 - b. Doğu Hindistan Şirketi
 - c. Indian Civil Service
 - d. Public Record Office
 - e. Foreign Office
5. İngiliz sömürge imparatorluğunun en önemli bölgesi aşağıdakilerden hangisiydi?
 - a. Yeni Zelanda
 - b. Avustralya
 - c. Hindistan
 - d. Kanada
 - e. Çin
6. Çin limanlarının dış ticarete açılabilmesi için İngilizlerin giriştiği savaş aşağıdakilerden hangisidir?
 - a. Afyon Savaşları
 - b. Kırım Savaşı
 - c. I. Dünya Savaşı
 - d. Yediyıl Savaşları
 - e. Haçlı Seferleri
7. Sudan'da İngiliz hâkimiyetine karşı direnen Müslüman lider kimdir?
 - a. Mehdi Muhammed
 - b. Urabi Paşa
 - c. Gandi
 - d. Muhammed İkbal
 - e. Şeyh Senusi
8. İngilizlerin sömürge hâkimiyetine karşı en önemli tehdit olarak gördükleri İslamî kurum aşağıdakilerden hangisidir?
 - a. Şeyhülislamlık
 - b. Ayetullahlık
 - c. Padişahlık
 - d. Hilafet
 - e. Tasavvuf
9. İngilizler Hilafet kurumunun kimlerin elinde olmasına yönelik politikalar geliştirmişlerdir?
 - a. Araplar
 - b. Hintliler
 - c. Boşnaklar
 - d. Türkistanlılar
 - e. Afrikalı Müslümanlar
10. Afrika kıtasında bağımsız olan ilk İngiliz sömürgesi aşağıdakilerden hangisidir?
 - a. Gana
 - b. Sudan
 - c. Nijerya
 - d. Gambiya
 - e. Kamerun

Okuma Parçası

Sömürgecilik ve Misyonerlik

Roma İmparatorluğunun dağılıp sürecinde Hristiyanlığın yayılma potansiyelinin yavaşlaması da söz konusu olmuştur. Öte yandan doğudan yükselmekte olan İslam dinî Hristiyan inancına bir alternatif olduğu kadar Hristiyan topraklar için de bir tehdit ihtiva edecektir. Nitekim MS. IX. yüzyıla gelindiğinde Hristiyan topraklarının neredeyse yarısı Müslümanların eline geçmiş, böylece Hristiyanlığın yayılma alanı olarak sadece Kuzey Avrupa ile Rusya açık kalmıştı. XIV. yüzyılın ortalarına kadar adı geçen bu bölgelerin halklarının Hristiyanlaştırılabilmesi mümkün oldu. Ancak bu sırada Bizans İmparatorluğu'nun yıkılıp sürecini yaşaması Hristiyanlığın bir kez daha zaafa düşmesine ve uzak denizlerin keşfedildiği XVI. yüzyıla kadar pek canlılık gösterememesine yol açtı.

İlk olarak İspanya, Portekiz ve Fransa'nın yeni ele geçirdiği deniz aşırı Amerika ve Uzak Doğu topraklarına Hristiyan misyonerler de gitti ve buralarda kurulan merkezlerle sömürgeci güçlerin desteğinde Güney Amerika, Antiller ve Filipinler Hristiyanlaştırılırken Japonya, Çin ve Hindistan gibi ülkelerde de faaliyetler başlatıldı. XIX. yüzyıla gelindiğinde adı geçen Katolik ülkelerin uluslararası sömürge siyasetinde üstünlüğü Protestan ülkelere kaptırmasıyla Hristiyan misyonerliğinde Katoliklerin özellikle Cizvitlerin yerini Protestan misyonerler almaya başladılar.

Protestan misyonerlerinin faaliyetleri daha çok yeni gidilen ülkelerde okul ve sağlık kuruluşları gibi insanî faaliyetler amaçlı sivil kuruluşlar şeklinde teşkilatlanarak yürütülüyordu. Tabiatıyla Osmanlı toprakları da bu tür bir faaliyet alanının yoğunlaştığı yerler arasında idi. Bununla birlikte Osmanlı Devleti'nin başlangıçta kararlılıkla takip ettiği uygulama neticesinde Osmanlı topraklarındaki ilk misyonerlik çalışmalarının Müslümanlara yönelik değil Katolik ve Ortodoks Hristiyanları Protestanlığa kazanma yönünde olduğu görülür. Bunun en büyük sebepleri arasında Osmanlı Devleti'nde Müslümanların irtidat (dinden çıkma) etmelerine yönelik faaliyetlere getirilen kısıtlamalar yer almaktadır. Bununla birlikte Osmanlı mülkünde Protestan misyonerler ilk defa 1815 yılında Mısır'da faaliyete başlamışlardır. Anadolu'da ise 1820'de İzmir'e gelen üç Amerikalı misyoner ile başlamıştır. Bu dönemde daha çok Amerika merkezli misyonerlerin Osmanlı topraklarına ilgi göstermeleri dikkat çeker. Ancak faaliyetlerin yoğunlaşması ve yaygınlaşması Tanzimat sonrasında başlayan hürriyet ve eşitlik arayışları atmosferinde olmuş ve bu durum misyonerlik çalışmalarının Osmanlı topraklarında da aslı hedeflerine yönelmelerine zemin açmıştır denilebilir. Nitekim Protestanların, İstanbul'da ilk kiliselerini 1846'da açmaları da bunun sonucudur. Protestanlar, 1850'de

de hukukî statüye kavuştular ve ayrı bir millet olarak tanınma imtiyazı elde ettiler. Aynı şekilde özellikle İngiltere'nin müdahalesi ile Osmanlı Devleti'nde irtidat edenlerin idam ile cezalandırmaları hükmü de kaldırıldı. 1856 Islahat Fermanı ise bu alanda hareket imkânını daha da genişletti ve bir misyonerin deyişiyle "Türkiye Müslümanları arasında yaygın çalışma yapmanın yolunu açtı." (Richler, J. A., History of Protestant Missions in the Near East, New York 1990 s. 171-172). XIX. yüzyılın ikinci yarısında sayıları seksene ulaşan Protestan misyoner teşkilatları arasında yapılan faaliyet paylaşımları dağılımında Osmanlı toprakları genelde Amerika misyonerlerine bırakıldı. Bu yüzyılın sonuna gelindiğinde Anadolu'da misyonerlerce açılmış toplam 447 okul (17556 öğrenci) bulunmaktaydı. Bu sayı tüm Osmanlı topraklarındaki toplam okul sayısının üçte biri kadardır. (Kocabaşoğlu, U., Anadolu'daki Amerika, İstanbul 2000, s.157).

Misyonerlerin faaliyet alanı olarak seçtikleri başka sektörler arasında yayıncılık ve sağlık kuruluşları da göze çarpmaktadır. Ancak nihai bir değerlendirmede bütün bu faaliyetlerin ve insanî yatırımların siyasi ve ticarî hedeflere yönelik olduğu görülecektir. Nitekim misyonerlerin bizzat kendi hatıraları ve yayınları bu amaçları teyit etmektedir.

Buna göre, misyonerler uluslararası ilişkilerin savaş ve barış gibi kategorik çizgilerle ayrıldığı dönemlerde farklı dinden ve farklı milletlerden olan kişilerin normal şartlar altında güvenlik içinde uzun süre ikamet edemeyeceği yabancı topraklarda dinî ve insanî çalışmalar görüntüsü altında bu imkânı elde etmişler, hatta yerli halkla teması kolaylaştıran imkânlarla faaliyetlerde bulunmuşlardır. Bunun neticesinde bir taraftan yerli halkın dinî, dili, kültürü ve ihtiyaçları tanıyıp ona göre stratejiler tespit edilirken, eğitim yoluyla da insanların hayat, düşünce, adet ve alışkanlıklarını değiştirmeye çalışılmış, böylece kendi siyasal ve ekonomik sistemlerine ekleme süreci başlatılmıştır. Basit bir örnekleme gerekirse Batının 'hayatı kolaylaştıran' sanayi mamulleri ilk defa misyonerler vasıtasıyla dünyaya tanıtılmış ve kabul ettirilmiştir. Mesela, silah ve ağır sanayi ürünlerinden başka gaz lambası, fotoğraf makinesi, dikiş makinesi, süt makinesi, merdaneli çamaşır makinesi, tulumba gibi günlük kullanımda büyük kolaylıklar sağlayan ürünler misyonerler vasıtasıyla başka coğrafyalarda takdim edilmiş, bunun neticesinde yüz binleri aşan satış bağlantıları gerçekleştirilmiştir. Zaman içinde yalnız dikiş makineleri üreticisi bir firmanın Osmanlı topraklarında 200'e yakın bayisinin açılmış olması işin bu boyutunu açıkça göstermektedir.

Misyonerlik faaliyetlerinin coğrafi keşifler ve deniz aşırı sömürgecilik faaliyetleri ile paralel geliştiği hatırlanırsa bunun

daha başlangıçtan itibaren “masum dini faaliyetler” cümlesine dâhil olmadığı görülecektir. Misyonerlik aynı zamanda ‘Oryantalizm,’ “Doğu Bilimi” denilen ve Doğudaki hedef ülkelerin tarih, kültür, din, dil, gelenek vb. yönlerinin araştırılarak uygun politikalar bulunmasını gaye edinen bir araştırma alanının da gelişmesinde birinci amildir. Bu ikisi beraberce sömürgeciliğin icra kolları olarak bizzat ilgili coğrafyalarda üs vazifesinde bulunmuşlar ve sömürgecilik siyasetinin en fonksiyonel kurumlarını teşkil etmişlerdir. Zaten misyonerlik tarihi incelendiği zaman fark edileceği üzere misyonerlerin en başarısız oldukları alanın Hristiyanlığı yayma olduğu buna mukabil ekonomik ve siyasal stratejilerin uygulanmasında ve sömürgeci ülkelerin hayat tarzları ve bunlara uygun tüketim mamüllerinin sömürge ülkelere aktarılmasında ise çok daha başarılı göründükleri anlaşılabacaktır.

Kendimizi Sınavalım Yanıt Anahtarı

1. a	Yanıtınız yanlış ise “İngiltere’nin Ortaya Çıkışı ve Gelişmesi” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
2. a	Yanıtınız yanlış ise “İngiliz Sömürgeciliği’nin Doğuşu ve Aşamaları” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
3. d	Yanıtınız yanlış ise “İngiliz Sömürgeciliği’nin Doğuşu ve Aşamaları” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
4. b	Yanıtınız yanlış ise “İngiliz Sömürgeciliği’nin Doğuşu ve Aşamaları” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
5. c	Yanıtınız yanlış ise “İngiliz Sömürgeciliği’nin Doğuşu ve Aşamaları” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
6. a	Yanıtınız yanlış ise “İngiliz Sömürgeciliği’nin Doğuşu ve Aşamaları” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
7. a	Yanıtınız yanlış ise “İngiliz Sömürgeciliği ve İslam Âlemi” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
8. d	Yanıtınız yanlış ise “İngiliz Sömürgeciliği ve İslam Âlemi” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
9. a	Yanıtınız yanlış ise “İngiliz Sömürgeciliği ve İslam Âlemi” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
10. a	Yanıtınız yanlış ise “İngiliz Sömürgeciliğinin Doğuşu ve Aşamaları” konusunu yeniden gözden geçiriniz.

Sıra Sizde Yanıt Anahtarı

Sıra Sizde 1

Sömürge idaresi hâkim olduğu bölgelerde büyük siyasî istikrarsızlıklara yol açtığı gibi ekonomik çöküntüye, açlık, sefalet, sosyal problemlere de yol açmıştır. Bunlardan daha önemli bir tahribat alanı ise sömürge idarelerinin yerli halkın dil, kültür, din ve yaşam tarzı üzerinde meydana getirdikleri değişikliklerdir. İngiliz sömürgeciliği, bağımsızlığını elde eden ülkelerden ayrılırken bıraktığı siyasal ve ideolojik mirasla bu ülkelerin millî birlik oluşturma potansiyellerini büyük ölçüde devre dışı bırakmış ve mesela Güney Asya ve Orta Doğu'da olduğu gibi uzun vadede çözülemeyecek pek çok siyasî, dinî, etnik problemi terk ederek nüfuzunun devamını amaçlamıştır.

Sıra Sizde 2

Sömürgelemler İngiliz İmparatorluğu'nun malî, ticarî ve iktisadî açıdan can damarı mesabesindeydi. Bir yandan ham madde kaynağı, diğer yandan pazar özelliği taşıyorlardı. Sömürgelemlerin katkısı sayesinde İngilizler, XVIII. yüzyılda dünyanın en büyük ekonomik gücüne sahip olmuşlar, sanayi devrimini gerçekleştirebilmişlerdir. Sömürgelemlerin ekonomik açıdan önemi XX. yüzyılda daha iyi anlaşılmıştır. Çünkü sömürgelemlerin kaybindan sonra İngiltere büyük ekonomik sıkıntılara girmiştir.

Yararlanılan ve Başvurulabilecek Kaynaklar

- Cain, P.J.A. -Hopkins, G. (1993-1994), **British Imperialism: 1688-1914**, London.
- Daniel, N. (1966), **İslam, Europe and Empire**, Edinburgh.
- Encyclopedia of Western Colonialism Since 1450** (2007), (Edt. B. Thomas), ABD.
- Ferro, M. (2011), **Sömürgecilik Tarihi: Fetihlerden Bağımsızlık Hareketlerine Kadar, 13.-20. yüzyıl**, (Çev. M. Cedden), İstanbul.
- Luraghi, R. (2000), **Sömürgecilik Tarihi**, İstanbul.
- Magdoff, H. (2006), **Sömürgecilikten Günümüze Emperyalizm**, İstanbul.
- Mitchell, T.(2001), **Mısır'ın Sömürgeleştirilmesi**, (Çev. Z. Altok), İstanbul.
- Özcan, A. (1997), **Pan-İslamizm Osmanlı Devleti Hindistan Müslümanları ve İngiltere (1877-. 1924)**, Ankara.
- Özcan, A. (1998), "İngiltere'de Hilafet Tartışmaları (1873-1909)", **İslam Araştırmaları Dergisi**, sayı.2, İstanbul
- Özcan, A. (2000), "İngiltere", **DİA**, XXII.
- Robinson, R.- Gallagher, J. (1992), **Africa and the Victorians**, London.
- Said, Edward, W. (2004), **Kültür ve Emperyalizm**, İstanbul.
- Said, Edward, W. (1999), **Şarkiyatçılık**, İstanbul.
- Taylor, A. J. P. (1957), **Struggle for Mastery in Europe**, Oxford.

5

Amaçlarımız

Bu üniteyi tamamladıktan sonra;

- Avrupa'da güç dengelerinin değişme sürecini açıklayabilecek,
- Almanya ve İtalya'nın ulusal birliklerini kurma ve Belçika'nın bağımsızlığını kazanma sürecini açıklayabilecek,
- Almanya, İtalya ve Belçika'nın sömürgecilik yarışına girişlerini özetleyebilecek,
- Almanya, İtalya ve Belçika'nın sömürgecilik faaliyetlerini açıklayabilecek bilgi ve becerilere sahip olabileceksiniz.

Anahtar Kavramlar

- Sömürgecilik
- İtalya
- Almanya
- Belçika
- Afrika
- Uzak Doğu
- Çin
- Japonya

İçindekiler

Sömürgecilik Tarihi
(Avrupa-Amerika)

Diğer Sömürgeci Ülkeler
(Almanya, İtalya, Belçika)

- AVRUPA SİYASETİNE YENİ SÖMÜRGEÇİ GÜÇLERİN KATILMASI
- AVRUPA'DA YENİ SÖMÜRGEÇİ DEVLETLER VE FAALİYETLERİ

Diğer Sömürgeci Ülkeler (Almanya, İtalya, Belçika)

AVRUPA SİYASETİNE YENİ SÖMÜRGEÇİ GÜÇLERİN KATILMASI

Önceki bölümlerde görüldüğü gibi XVI. ve XVII. yüzyıllarda İspanya, Portekiz, Hollanda, Fransa ve İngiltere dünyanın pek çok bölgesinde çok büyük sömürgeler kazandılar. XVIII. yüzyıldan itibaren İspanya ve Portekiz, sömürgelerinin bir kısmını dolayısıyla da güçlerini kaybetmeye başladı. Buna paralel olarak İngiltere de Kuzey Amerika'daki kolonilerine bağımsızlık vermek zorunda kaldı. Fransız İhtilali'nden sonra Avrupa'da yapılan koalisyon savaşlarında Fransa'nın sömürge imparatorluğu da küçüldü. XVIII. yüzyılın ikinci yarısında İngiltere'de başlayan birinci Sanayi İnkılabı 1800'lerden sonra diğer Avrupa ülkelerine de yayıldı. Bu bağlamda Fransa, Almanya, Belçika, Hollanda, İtalya ve Amerika Birleşik Devletleri hızla sanayileşti. Bu ülkelere daha sonra Japonya ve Rusya da dâhil oldu.

XIX. yüzyılda hızlanan sanayileşme ile buhar makinesinin kara ve deniz araçlarında kullanılması üzerine XVI. yüzyıldaki birinci ticaret atılımına benzer şekilde ikinci ticaret devrimi yaşandı. Bu süreçte sanayileşen ülkeler, üretim için ham madde, üretilen ürünler için de pazar ve yatırım sahaları aramaya başladılar. Ayrıca sanayileşen bu ülkelerde sömürge sahibi olmak büyük devlet olmanın olmazsa olmaz bir sonucu olarak algılandı. Almanya ve İtalya da ulusal birliklerini tamamlamaları ve Avrupa güçler dengesinde kendilerine yer bulmaları üzerine sömürgecilik politikalarına yöneldiler. Böylece sömürgecilik alanında Avrupa'da bloklaşmalara ve dünya savaşlarına sebep olacak yeni bir dönem başladı.

Almanya'nın Ulusal Birliğini Kurması

Çıkış sebebi din ve Avrupa kıtasıyla sınırlı olan Otuz yıl Savaşları (1618-1648), “modern öncesi son savaş” idi. Ardından yapılan Westfalya (Westphalia) Antlaşması (1648) Avrupa'da ulus devletlerin doğuşuna zemin hazırladı. Avrupa kıtasının dışında sömürge sahalarına da yayılan Yediyıl Savaşları'nda (1755-1763) Portekiz, İspanya, İngiltere, Hollanda, Avusturya ve Rusya arasında farklı ittifaklar yapıldı. Bu savaşlara küçük bir ülke olan Prusya da katıldı. Prusya, ardından Yediyıl Savaşları'nda Fransa, Avusturya ve Rusya'nın ortak ordularını püskürtmeyi başardı.

Fransız İhtilali akabinde 25 yıl süren 7 koalisyon savaşı Viyana Kongresi (1815) ile sona erdi. Bu kongrede alınan kararlarla Avrupa'da siyasî, coğrafi dengeler ve sınırlar korundu. Avusturya'nın etkisiyle Almanya parçalanmış olarak bırakıldı. Avusturya, esasen bir Alman devleti olmakla beraber geleneksel bir imparatorluk yapısına sahipti. Bu nedenle de Alman ulusal birliğini kurmak isteyen Alman ulusçuları Avusturya yerine Prusya etrafında toplanmaya başladı. Prusya'nın Alman ulusal birliğini kurabilmesi için Fransa ve

Avusturya'yı durdurması gerekiyordu. Ayrıca Prusya 1806'da yıkılan Kutsal Roma Germen İmparatorluğu'nun bıraktığı boşluğu doldurmak amacıyla Viyana Kongresi'nde kurulan Germen Konfederasyonu içerisinde sayıları 38'i bulan Alman prensliklerini de birleştirmek durumundaydı.

Prusya, 1818 yılında çıkardığı bir kanunla ülke içindeki iç gümrükleri kaldırarak ekonomik birliğini tesis etti. Ardından 1819-1836 yılları arasında Avusturya ve Bohemya hariç tüm Alman devletleri Alman Gümrük Birliği'ne katıldı. 1849 yılında da Alman Parlamentosu Prusya kralı IV. Friedrich Wilhelm'e Alman imparatorluk tacını sundu. Prusya kralının Avusturya'dan çekinmesi gibi gerekçelerle bu teklifi kabul etmemesi üzerine Alman ulusal birliğinin kurulması bir süre daha gecikti.

Alman ulusal birliğinin kurulmasında Prusya Başbakanı Prens Otto von Bismarck (1815-1898) birinci derecede etkili oldu. Bismarck, bu amaçla ilk olarak 1 Şubat 1864'te Danimarka'ya savaş ilan etti. Bu savaşın sonunda 30 Ekim 1864'te yapılan Viyana Antlaşması'yla Danimarka, Schleswig, Holstein ve Lauenburg dükalıklarını Prusya ve Avusturya'ya bıraktı. Böylece Bismarck hem ülkesinin sınırlarını genişletme imkânı buldu hem de diğer Alman devletleri üzerinde nüfuzunu artırdı. Ancak Danimarka'dan alınan bu dükalıklar yüzünden Prusya ve Avusturya'nın arası açıldı. 1866 yılında çıkan savaşı Prusya kazanmasına rağmen Bismarck, bir Alman devleti olan Avusturya'nın onur ve itibarını daha fazla kırmamak için Viyana'yı işgal etmedi. 23 Ağustos 1866'da yapılan Prag Antlaşması'yla Germen Konfederasyonu kaldırılarak Avusturya dışarıda kalmak üzere Almanya yeniden örgütlendi. Bu yeni yapıya göre; biri Main Nehri'nin kuzeyinde Prusya'nın başkanlığında diğeri de güneyinde iki Alman konfederasyonu kuruldu. Ayrıca Avusturya, Schleswig ve Holstein'i Prusya'ya, Venedik'i ise İtalya'ya bıraktı. Böylece Avusturya'nın Alman devletleri üzerinde yüzyıllardır süren üstünlük ve nüfuzu kırıldı. Bu antlaşmanın gereği olarak Kuzey Almanya Konfederasyonu ve konfederasyon temsilcilerinden oluşan bir Millet Meclisi kuruldu. Bu hükûmetin başı da Prusya kralı oldu. 1867'de de Kuzey Almanya için bir anayasa hazırlandı.

Ardından Prusya ve Fransa arasında çıkan ve 1 Eylül 1870 yılında Sedan'da yapılan meydan savaşının ikinci günü III. Napolyon, 80 bin kişilik kuvvetiyle Prusya'ya esir düştü. Fransız Meclisi 4 Eylül'de Napolyon'u tahtan indirerek Fransa'da üçüncü cumhuriyeti ilan etti. 10 Mayıs 1871 yılında yapılan antlaşmayla Fransa, Alsace-Lorraine bölgesini Almanya'ya bıraktı. Böylece Bismarck, Fransa'nın Avrupa'daki üstünlüğüne son vererek Alman ulusal birliğinin kurulmasına karşı çıkan en büyük engeli de aşmış oldu. Nitekim 18 Ocak 1871 tarihinde Prusya ordularının Paris kuşatması devam ederken Bavyera Kralı II. Ludwig büyük bir törenle bütün Alman prenslikleri adına Alman imparatorluk tacını Prusya kralı I. Wilhelm'e takdim etti. Böylece Alman ulusal birliği resmen kuruldu. 14 Nisan 1871'de Alman imparatorluk meclisinin yeni imparatorluk meclisini ilan etmesiyle hukuki süreç tamamlandı. İmparatorluğun başı olan Prusya kralı, devletin birliğinin temsilcisi olarak iç ve dış politikaların yürütücüsüydü.

Görüldüğü gibi Almanya Başbakanı Bismarck'ın yürüttüğü askerî ve diplomatik faaliyetlerin sonucu olarak 1871 yılında Prusya önderliğinde Almanya İmparatorluğu kurulmuş oldu. Böylece Viyana Kongresi'yle (1815) tesis edilen Avrupa güçler dengesi ve siyasi haritası değişti. Almanya, Avrupa güç dengeleri üzerinde olduğu gibi dünya politikaları üzerinde de önemli bir aktör oldu.

SIRA SİZDE

Almanya ulusal birliğini nasıl kurdu?

K İ T A P

Almanya'nın birliğini sağlama süreci hakkında bkz., Fulbrook, M., *Almanya'nın Kısa Tarihi*, İstanbul, 2011.

İtalya'nın Ulusal Birliğini Kurması

Fransız İhtilali (1789) akabinde yapılan koalisyon savaşları sırasında III. Napolyon tarafından İtalyan Krallığı kurulmak suretiyle İtalyan ulusal birliği yönünde ilk teşebbüs yapılmıştı. Koalisyon savaşları sonunda yapılan Viyana Kongresi'nde (1815) ise İtalya, Piemonte (Sardunya) Krallığı, Toskana, Modena, Parma Dukalıkları, Luqas Prenslığı, Kilise Devleti ve Napoli (iki Sicilya) Krallığı olarak eskiden olduğu gibi küçük devletlere ayrıldı ve mevcut durum korundu. Gerek İtalyan ulusçularının gerekse halkın ortak talebi yabancıların İtalyan devletleri üzerindeki nüfuzunu kırmak ve İtalyan ulusal birliğini sağlamaktı. İşte bu ortak hedef İtalyan ulusal birliğinin kurulmasında en önemli itici güç oldu. 1820 ve 1830 yıllarındaki isyanlar Rus ordularının yardımıyla Avusturya tarafından bastırıldı. 1848'de yeniden başlayan olaylar Avusturya başbakanı Metternich'in başbakanlıktan ayrılmasının ardından hızlandı. Piemonte Kralı Şarl Alberto 4 Mart 1848'te anayasa ilan etti. 1848 ve 1849 yıllarında İtalyanlar, Avusturya'ya karşı giriştikleri savaşları kaybettiler. Bu tarihten sonra İtalyan birliğinin kurulması amacıyla izlenen politika, Avrupa'nın büyük devletlerinin yardımının da alınması düşüncesi üzerine bina edildi.

1852 yılında Piemonte Kralı II. Victor Emmanuel tarafından başbakan atanan Camille Basso de Cavour (1810-1861) bu yeni politikanın gereği olarak Avusturya'ya karşı başta Fransa olmak üzere diğer Avrupa ülkelerinin desteğini almaya çalıştı. Öte yandan III. Napolyon, imparator olduktan sonra Avrupa haritasının yeniden ulus esasına dayalı olarak çizilmesi düşüncesini savunuyordu. Ayrıca Pan-Cermanizm ve Pan-Slavizm'e karşı Latin ulusları arasında bir birlik kurmak niyetindeydi. Bu planı gerçekleştirmek için de İtalya'nın kuzeyine hâkim olan Avusturya'yı buradan çıkarmak ve kendi sınırlarından uzaklaştırmak istiyordu. Görüldüğü gibi Piemonte başbakanı Kont Cavour ile Fransız İmparatoru III. Napolyon'un politikaları örtüşüyordu.

Kırım Savaşı (1853-1856) Piemonte'ye Avrupa siyasetinde kendine yer bulma fırsatını doğurdu. 1855 yılında Fransa, İngiltere ve Osmanlı Devleti ile müttefiklik antlaşması imzaladı ve 15 bin kişilik bir kuvvetle müttefiklerinin yanında savaşa katıldı. Savaş sonunda yapılan Paris Kongresi'nde (1856), Piemonte Başbakanı Kont Cavour, İtalyan ulusal birliğinin temini meselesini Avrupa siyasetinin gündemine soktu. 26 Nisan 1859 tarihinde başlayan Avusturya-İtalya savaşına Fransa da İtalya'nın yanında katıldı. Kuzey İtalya'da devam eden savaşta Avusturya ordusu yenilgiye uğradı. Avusturya, Lombardiya ve Venedik'i boşalttı. Toskana, Parma ve Modana'daki Habsburg soyundan hükümdarlar görevlerinden uzaklaştırıldı. Avusturya'nın barış isteği kabul edildi ve 10 Kasım 1859 yılında Zürih Barış Antlaşması yapıldı. Bu antlaşmayla Lombardiya İtalya'ya, Venedik ise Avusturya'ya bırakıldı. Böylece İtalya biraz daha büyümekle beraber yine de bölünmüş olarak kalıyordu. Antlaşmanın üzerinden fazla zaman geçmeden Toskana, Parma ve Bologna gibi küçük İtalyan devletleri ile Papa'ya bağlı bazı bölgelerin halkı da kendi istekleriyle Piemonte'ye katıldı. Böylece Venedik ve Roma dışındaki bütün Kuzey ve Orta İtalya'da birlik sağlandı.

Fransa, daha önce yaptığı yardıma mukabil İtalya'nın vermeyi vaat ettiği Nice ve Savoie'yi talep etti. 24 Mart 1860 tarihinde yapılan Torino Antlaşması'yla bu durum onaylandı. Fransa da İtalya'nın Kuzey ve Orta İtalya'daki ilhaklarını tanıdı. Nisan 1860'da Sicilya'da İspanyol soyundan gelen krala karşı bir ayaklanma başladı. Kuzey İtalya gönüllülerinin de katılımıyla Mayıs 1860'da İspanya'nın Sicilya'da ardından da Napoli'deki egemenliğine son verildi. Böylece iki Sicilya krallığı da İtalyan birliğine dâhil edildi. Bu gelişmeler neticesinde Venedik ve Roma hariç Kuzey ve Güney İtalya birleştirildi. Bunun üzerine de 18 Şubat 1861 yılında Torino'da İtalyan Parlamentosu açıldı. Bundan yaklaşık bir ay sonra 17 Mart'ta da Viktor Emmanuel İtalya kralı ilan edildi.

İtalya Krallığı kurulmuş ancak birliğe Venedik ve Roma katılmamıştı. Dolayısıyla İtalyan politikacılarının yeni gündemi Venedik ve Roma'nın da birliğe dâhil olması oldu.

İtalya, Prusya-Avusturya savaşında Prusya'nın yanında yer aldı. 3 Ekim 1866'da Avusturya ile Prusya arasında yapılan Viyana Antlaşması'yla Venedik ve civar topraklar İtalya'ya bırakıldı. Böylece İtalyan birliği dışında yalnızca Papa'nın hâkimiyetindeki Roma kaldı. İtalyanlar buranın da birliğe katılmasını ve başkent olmasını istiyordu. Ancak hem Papa hem de III. Napolyon bu isteğe karşıydı. Fransa, tahmin edilenin de ötesinde büyüyen ve güçlenen İtalya'nın varlığından rahatsızdı. Üstelik Katolikliğin koruyuculuğu politikasını yürüten Fransa için Roma'nın da İtalyan birliğine katılması önemli bir itibar kaybı olacaktı. Bu nedenle Fransa, İtalya'yı iç işleriyle uğraştırmak amacıyla bir miktar askerini Roma'ya gönderdi.

Nihayet Fransa'nın Prusya ile devam eden Sedan Savaşı yüzünden askerlerini Roma'dan çekmesi ve bu savaşta yenilmesi üzerine İtalyanlar 20 Eylül 1870 tarihinde Roma'yı işgal ederek başkent yaptılar. Böylece İtalyan ulusal birliği sağlanmış oldu. İtalyan Birliği'nin kurulması, Viyana Kongresi (1815) ile çizilen Avrupa siyasî haritasını ve güçler dengesini değiştirdi. Avrupa ve Akdeniz'in stratejik bir noktasında önemli bir güç olarak ortaya çıkan İtalya, büyük devletlerle birlikte hem Avrupa hem de dünya politikaları bakımından önemli roller üstlenmeye başladı.

SIRA SİZDE

2

İtalya ulusal birliğini nasıl kurdu?

K İ T A P

İtalyan birliği hakkında bkz., Savelli, A., İtalya Tarihi, İstanbul, 1940.

Belçika'nın Bağımsızlığını Kazanması

Bugünkü Belçika ve Hollanda'nın büyük kısmı XV. yüzyılın başlarında Bourgogne Dukalığı'na bağlı idi. Daha sonra Avusturya'nın Habsburg hanedanının hâkimiyetine geçtiler. Avusturya İmparatoru V. Kari, bu toprakları İspanya Kralı ve koyu bir Protestan düşmanı olan oğlu II. Philip'e bıraktı. II. Philip'in idaresine karşı başlayan ayaklanmalardan sonra 1648 yılında Hollanda Cumhuriyeti kuruldu. Belçika'nın büyük bir kısmı Hollanda'nın, güney toprakları ise İspanya'nın hâkimiyetinde kaldı. Belçika toprakları 1713'teki Utrecht Antlaşması'yla Avusturya'ya, Fransız İhtilali sonrası koalisyon savaşları sırasında da 1797 Campoformio Antlaşması'yla Fransa'ya katıldı. Ancak koalisyon savaşları sonunda Viyana Kongresi'nde (1815) Belçika ve Hollanda birleştirilerek Nederland Devleti kuruldu.

Nederland Devleti, 1815 ile 1830 yılları arasında kuzeyde Hollanda (Dutch), güneyde ise Belçika (Belgian) vilayetlerinden müteşekkildi. Ancak Belçikalılar nüfus bakımından Hollandalılardan daha fazlaydı. Üstelik Hollandalılar Protestan, Belçikalılar Katolik idi. Bu mezhep farklılığının yanısıra Belçikalıların çoğunluğu Fransızcaya akraba bir dili konuşuyordu. Öyle ki güney vilayetleri yani Belçikalılar, Kral I. William'in din, dil ve ekonomi politikaları yüzünden bu birliktelikten rahatsızdı. 25 Ağustos 1830'da başlayan olaylar 7 Şubat 1831 tarihinde Belçika'nın bağımsızlığını ilanıya neticelendi. Avrupa'nın büyük güçleri de 20 Temmuz 1831 tarihinde Belçika'nın bağımsızlığını tanıdılar. Belçika'nın bağımsızlığını tanımayan Hollanda da Nisan 1839'da yapılan Londra Antlaşması'yla bunu kabul etmek zorunda kaldı.

Görüldüğü üzere Westfalya Barış Anlaşması ile başlayan ve Fransız İhtilali ile perçinlenen ulusçuluk akımı aynı ulusa ait olanların tek bir devlet kurmasını temin ederken farklı aidiyetler barındıran imparatorluklar için ise yıkım oldu. Bu durum bazı güçlerin yeni bir birlik oluşturması, bazılarının ise çözülmesi demekti. Nitekim Almanya ve İtalya ulusal birliklerini kurdu, Belçika da bağımsızlığını kazandı. Avusturya ve Osmanlı Devleti gibi geleneksel çok uluslu devletler ise güç ve toprak kaybetti.

Belçika bağımsızlığını nasıl kazandı?

SIRA SİZDE

Şekil 5.1

Armaoğlu, F., XIX. Yüzyıl Siyasî Tarihi (1789-1914), Ankara, 1997; Stephen, J. L., Avrupa Tarihinden Kesitler (1789-1980), (Çev. S. Aktur), Ankara, 1982.

K İ T A P

AVRUPA'DA YENİ SÖMÜRGEÇİ DEVLETLER VE FAALİYETLERİ

XIX. yüzyılın başından itibaren Avrupa'da mutlakiyetçi yönetimlerin yıkılması veya gevşetilmesi paralel olarak ulusçuluk akımı güçlenmiş ve yeni bağımsız devletler kurulmaya başlanmıştır. Bu devletlerden özellikle İtalya ve Almanya'nın siyasî birliklerini kurmaları üzerine XIX. ve XX. yüzyılda hem Avrupa'da hem de Dünya'da güç dengeleri değişti. Buna bağlı olarak da Avrupa ve Dünya coğrafyası üzerinde doğrudan veya dolaylı şekilde sömürgecilik mücadelesi hızlandı. Bu anlamda Avrupa'nın sömürgeci güçleri Afrika, Asya, Uzak Doğu ve Dünya'nın diğer bölgelerini sömürmek için mücadele ettiler.

Afrika'nın İç Kesimleri ve Yeni Sömürge Sahalarının Keşfi

XVI. yüzyılda Avrupalılar, para ve altın hırsıyla harekete geçmişlerdi. Keşif ve bilimsel merak ikinci planda kalmıştı. Amerika'nın keşfi de bu bağlamda kıtanın yerlileri ve uygarlıkları için bir yıkım oldu. Avrupa'nın sömürgeci güçleri başlangıçta Afrika kıtasının sadece

kıyı kesimlerinde sömürgeler elde etmişti. XIX. yüzyılda hükümetler, istila ve yağma noktasındaki çabalarına paralel olarak dünyayı keşfetme ve yeni kültürleri tanıma merakına da destek oldular. Avrupa sömürgeci güçlerinin Afrika kıtasının iç kesimlerine de girmesi bazı seyyahların Afrika'da nehirlerin kaynaklarını keşfetmelerinden sonra mümkün oldu. İlk çağlardan itibaren gezginlerin Afrika kıtasında en çok merak ettikleri hususların başında Nil Nehri'nin kaynağının bulunması geliyordu.

Afrika kıtasının iç kesimlerinin keşfi İskoçyalı bir misyoner olan David Livingstone tarafından yapıldı (1842). Livingstone bu gezileri sırasında 1851 yılında Zambezi Nehri'ni (Zambia ile Zimbabwe arasında) buldu ve nehri takiben Afrika'nın daha da iç kesimlerine giderek Viktoria Şelalesi'ne ulaştı. Livingstone, bu gezilerine 1863 yılına kadar devam ederek Afrika içlerinde o tarihe kadar bilinmeyen pek çok yer hakkında notlar tuttu. Nil'in kaynağını aramaya devam eden Livingstone, 1873 yılında ölümüne kadar yaptığı gezilerde Kongo Nehri'nin iç kesimleri ile Tanganyika Gölü'nü de (Tanzanya ve Zaire arasında) buldu. Böylece Hint Okyanusu'na ulaştı ve Afrika kıtası baştan aşağı geçilmiş oldu. 1873-1874 yılları arasında Fransız seyyah Pierra Brazza da Kongo Nehri'nin kollarını buldu. Burada bulunan mahallî kabilelerle yaptığı birtakım antlaşmalarla, Fransa toprağı kadar bir araziye, Fransa'ya ilhak ettiğini ilan etti. Ayrıca burada kendi adını taşıyan Brazaville şehrini kurdu.

Livingstone'dan sonra Hanri Morton Stanley, 1874 ile 1877 yılları arasında Afrika'nın içlerine doğru yaptığı gezilerle Nil'in diğer bazı kaynakları ile Kongo Nehri'nin birçok kolunu keşfetti. Kongo'nun ve Afrika'nın iç kesimlerine giden bu su yolu hakkındaki keşifler Belçika kralı II. Leopold'un ilgisini çekti. Stanley, 1879 ile 1894 yılları arasında da gezilerini sürdürdü. Bu gezileri sırasında Sudan topraklarına ulaşarak buralarda pek çok yerin İngiliz sömürgesi olmasını temin etti. Afrika'nın iç kesimlerinin bilinmesi ve dünyaya açılmasına zemin hazırlayan bir diğer seyyah da eski bir İngiliz subayı olan Verney Lovett Cameron idi. Cameron, Livingstone ile buluşmaya gitmiş ancak onun öldüğünü öğrenince gezisini bitirmeyip bu seyahate devam etmiş, bu seyahatinde Tanganyika Gölü'nün haritasını çizmiş, Afrika'yı baştanbaşa geçmişti. Afrika'ya giden diğer iki seyyah ise İtalyan Carlo Piaggia ve Giovanni Miani oldu. Hatıralarını kaleme alan bu seyyahlardan Miani "şehirler kuran, bir dine, bir krala ve yasalara sahip, tarımla uğraşan, çalışkan, dansı ve müziği seven, madeni çıkarıp işleyen ve pek çok meziyetleri bulunan bu insanlara vahşi denemeyeceğini" yazdı. Ölünceye kadar da Afrika topraklarında bir dost olarak dolaştı.

Görüldüğü gibi Afrika'nın kıyı kesimleri çok eski zamanlardan beri bilinmekle beraber iç kesimleri XIX. yüzyıla kadar özellikle Avrupalılar tarafından bilinmiyordu. Yukarıda sıraladığımız bu gezginlerin seyahatleri sonunda Afrika'nın iç kesimleri de sömürgeci Avrupa güçleri tarafından öğrenilmiş oldu. Bu bilgi ve raporlar da ham madde ve pazar ihtiyacı duyan sanayileşmiş sömürgeci güçlerin iştahını kabarttı. Dolayısıyla sömürgecilik yarışı ve paylaşım mücadelesi etkin bir şekilde Afrika kıtası üzerinde yoğunlaştı. Avrupa sömürgeci güçlerinin henüz sömürgeleştirmedikleri diğer bir saha ise Uzak Doğu'da Çin ve Japonya'nın da içinde bulunduğu saha idi. Dolayısıyla bu süreçte burada da sömürgecilik faaliyetleri ve yarışı hızla devam etti.

SIRA SİZDE

Afrika kıtasının iç kesimlerinin ve yeni sömürge sahalarının nasıl keşfedildiğini izah ediniz.

Belçika'nın Sömürgecilik Faaliyetleri

Afrika kıtasının iç kesimlerinin keşfine yönelik Avrupalı gezginler tarafından yapılan seyahatlerden özellikle Kongo'nun araştırılması konusuyla Belçika kralı II. Leopold yakından ilgilendi. Stanley'in makalelerini okuyan II. Leopold, 1876 yılında Brüksel'de sözde

insanî ve bilimsel kaygılarla uluslararası bir coğrafya konferansı tertip etti. Leopold'un hedefi Kongo Nehri boyunca inceleme yaptırmak ve dayanak mevkileri tesis etmektir. Uluslararası Afrika Derneği vasıtasıyla Stanley ikinci kez seyahate çıktı. Bu sefer Afrika kıtasının iç kesimlerine doğru ilerledikçe nehir boyunca yol ve küçük kaleler yaptı. 1883 yılında da Uluslararası Afrika Derneği buradaki hâkimiyetinin bir işareti olarak adını Uluslararası Kongo Derneği olarak değiştirdi.

Bu cemiyet vasıtasıyla da Belçika ve Kongo arasında doğal bir bağ kuruldu. İngiltere başlangıçta Stanley'in gezilerini desteklememiş ve bir maceracı olarak görmüştü. Ancak Belçika'nın Kongo'da ön plana çıkması üzerine Portekiz'in Kongo üzerindeki sömürgecilik iddialarını destekleyerek 1884 yılında Portekiz ile bir antlaşma yaptı. Bu antlaşmaya göre İngiltere, Portekiz'in Kongo kıyılarındaki tarihî haklarını tanıyacak, buna mukabil Kongo Nehri'nin ağzı da İngiliz nüfuzuna bırakılacaktı. Bu antlaşmaya Belçika, Fransa ve Almanya karşı çıktı. Böylece Afrika'nın paylaşılması Avrupa devletleri arasında uluslararası bir sorun hâlini aldı. Almanya Başbakanı Bismarck'ın konunun milletlerarası bir konferansta müzakere teklifi Fransa'nın desteğiyle kabul gördü. Bunun üzerine 15 Kasım 1884 tarihinde konusu Afrika olan Berlin Afrika Konferansı toplandı. 26 Şubat 1885 tarihinde de Berlin Genel Senedi veya Kongo Senedi denilen 37 maddeden oluşan antlaşma imzalandı.

Bu antlaşmayla Afrika kıtasının sömürgeci güçler tarafından paylaşım ilkeleri belirlendi. Bu tarihe kadar kıyıda bir tesis kuran ülke fiilen işgal etmediği iç kesimler üzerinde de hak iddia ediyordu. Bu tarihten sonra fiili olarak işgal edilmeyen topraklar üzerinde hak iddiasında bulunulmayacaktı. Herhangi bir kıyı bölgesini işgal eden bir ülke burada otorite ve güvenlikten de sorumlu olacaktı. Herhangi bir toprağı işgal edecek devlet bu durumdan diğer devletleri de haberdar edecekti. Ayrıca Kongo ve Nijer nehirleri üzerinde seyr ü sefer (trafik) serbest bırakıldı ve Afrika'da esir ticareti yasaklandı. Asıl tartışma konusu olan Kongo'nun büyük bir devlet yerine küçük bir devlet olan Belçika'nın elinde kalmasına hiçbir devlet itiraz etmedi. Uluslararası Kongo Derneği'nin bağımsız Kongo Devleti olması kararlaştırıldı. Kongo Devleti'nin başına da Belçika kralı II. Leopold'un geçmesi uygun görüldü. Nisan 1885'te de Belçika Parlamentosu bu yeni devletin ismini Bağımsız Kongo Devleti (Congo Free State) olarak isimlendirdi ve II. Leopold'u kral ilan etti.

Temel olarak bilinen sömürge ülkelerinden farklı olarak II. Leopold'un şahsî mülkü olan bu yeni ülkede doğal olarak bal mumu, kahve, meyveler, fil dişi, mineraller, hurma yağı ve özellikle kauçuk elde etme hakkı II. Leopold'a aitti. Öyle ki yerli halk yerlerinden edilme, zorla çalıştırılma (angarya) ve vergilendirme gibi çok zor şartlarla yüz yüze geldi. Özellikle gayriinsanî şartlarda yapılan kauçuk, II. Leopold'un şirketinin kendini idamesi için büyük bir ekonomik öneme sahipti. Kongo halkının statüsü ve yaşam şartları kölelikten daha kötü durumdaydı. Tahminlere göre mahallî nüfusun %66'sı kralın şahsî mülkü konumundaki Kongo'da uygulanan ağır şartlar yüzünden öldü. Halka yapılan baskıların çok ileri boyutlara ulaşması üzerine kralın idaresine karşı isyanlar ve uluslararası bir tepki oluştu. Bunun üzerine II. Leopold da "kendisine ait olan" bu sömürgeyi bir vasiyetnameyle 1908 yılında Belçika Devleti'nin idaresine bıraktı. Bundan sonra Belçika'nın buradaki sömürgecilik faaliyetleri daha kabul edilebilir bir yapıya tedrici olarak getirildi. Tarım, sağlık ve eğitim konusunda bazı gelişmeler oldu. Ancak büyük kalabalık halk kitleleri tarım ve maden sahalarında çalıştırılıyor ve her türlü politik uyanışları engelleniyordu. Burada faaliyetini sürdüren Belçika Genel Şirketi ve bunun bir yan kuruluşu olan Yukarı Katanga Maden Birliği zaman içinde çok güçlendi ve hükûmet politikalarını da etkiler konuma geldi.

Belçika, 1914 yılından önce sadece Kongo'yu sömürgeleştirebilmişti. Kongo, 1960 yılına kadar Belçika sömürgesi olarak kaldı. I. Dünya Savaşı sırasında Belçika sömürge birlikleri, Doğu Afrika'da Alman sömürgelerinin büyük kısmını işgal etti. Savaş sonunda Belçika, işgal ettiği Alman sömürge topraklarını Kongo Nehri'nin ağız kısmını elinde tutan Portekiz ile değiştirmek istedi. Ancak bu plan gerçekleşmedi. İngiliz ve Belçikalı temsilcilerin yaptıkları görüşmeler sonunda 30 Mayıs 1919 tarihinde Orts Milner Antlaşması yapıldı. Buna göre Almanya'nın Doğu Afrika'daki Tanzanya denilen Rwanda, Burundi ve Tanzanyika topraklarından ilk ikisi Belçika'nın diğer kısımları ise İngiltere'nin payına düştü. Belçika, Kongo sömürgesine sınır olan bu sömürgeleri 1962 yılına kadar dolaylı bir yönetim olan manda şeklinde idare etti.

SIRA SİZDE

Belçika'nın sömürgecilik faaliyetlerini izah ediniz.

Almanya'nın Sömürgecilik Faaliyetleri

1871 yılında ulusal birliğini kuran Almanya, diğer sömürgeci ülkeler gibi, gelişen sanayisi için ham madde ve pazara ihtiyaç duydu. Bu nedenle ulusal birliğinin tamamlanmasından sonra sömürgecilik için pek çok lobi grubu oluşturuldu. Ardından 1882 yılında Alman Sömürge Birimi (German Colonial Association) kuruldu.

Almanya Başbakanı Bismarck, sömürgecilik faaliyetleri için hazırlık olmak üzere 1883-1884 yıllarında Afrika'da Gine Körfezi'ne bir kruvazör gönderdi ve Kamerun kıyı şeridinde araştırmalar yaptırdı. Bazı Alman tüccarlar da çok önceden Güney Batı Afrika (Namibya) bölgesine gelmişti. Hatta bu tüccarlardan Lüderitz, 1883 yılında buranın yerli halkı olan Bantularla bir antlaşma yaparak bunların üzerinde bir çeşit imtiyaz tesis etmişti. Afrika'nın paylaşılması gündemiyle toplanan Berlin Konferansı'nda (1884) Avrupa'nın sömürgeci güçleri özellikle Afrika'nın fiilî olarak işgali ve sömürgeleştirilmesinin meşruiyetini kabul ettiler. Almanya imtiyaz şirketlerini Togo, Kamerun, Güney Batı Afrika (Namibya) ve Tanganyika'ya gönderdi. Almanya'nın Afrika kıtasındaki sömürgecilik faaliyetleri de Güney Batı Afrika, Batı Afrika ve Doğu Afrika olmak üzere üç bölgede yoğunlaştı.

Afrika'da Alman sömürge faaliyetlerini yürütmek üzere Alman Güney-Batı Afrika Şirketi (German South-West Africa Company) kuruldu ve 1890'lı yıllara kadar idarî kontrolü üstlendiler. Almanya, sömürgelerindeki acımasız uygulamaları yüzünden kötü bir şöhrete sahipti. Mesela Güney Batı Afrika'da 1904 yılındaki isyan acımasız şekilde bastırılmış, yaklaşık 5 bin kişi öldürülmüş, Almanlar kurbanlarını sadece kurşunla değil, aynı zamanda binlercesini de su kuyularını zehirlemek, zorla çalışma kamplarında tutmak ve kurbanları üzerinde tıbbî deneyler ve araştırmalar yapmak suretiyle de öldürmüştü. I. Dünya Savaşı'nda Almanya'nın yenilmesi üzerine Güney Batı Afrika'da bulunan Alman sömürgelerinden Namibya, İngiltere tarafından ilhak edildi.

1884 yılından sonra Almanya, Gine Körfezi'nin sahil şeridini ve Kamerun topraklarını da ilhak ederek sömürge sahasını genişletti. Batı Afrika'da bulunan Togo sahasını kendi nüfuz bölgesi olarak ilan etti. I. Dünya Savaşı'nda Almanya'nın yenilmesi üzerine Batı Afrika'da bulunan Alman sömürgelerinden Togo, Fransa'ya verildi. Kamerun ise Fransız Kamerun'u ve İngiliz Kamerun'u olarak iki kısma ayrılarak sömürgeci güçler tarafından paylaşıldı.

Almanya, Doğu Afrika'da ise bugün Tanzanya denilen (Burundi, Rwanda ve Tanganyika) topraklarını ilhak etti (1885). Böylece Zengibar Sultanlığı ve Tanzanya kıyılarını ele geçirerek Doğu Alman Afrikası adı verilen Alman sömürgesi kuruldu. Aynı tarihte Tanzanya'da (Tanganyika) Alman Doğu Afrika Şirketi (German East Africa Company) faaliyete başladı. Güney Batı Afrika'da olduğu gibi Doğu Afrika'da da Alman sömürgeciliğine karşı 1889, 1893 ve 1907 yıllarında başarısız ayaklanmalar oldu. Almanya'nın Doğu Afrika'daki sömürgesi Tanzanya, I. Dünya Savaşı'ndan sonra İngiltere ve Belçika arasında paylaşıldı.

Almanya, Afrika sömürgelerindeki ayaklanmaları şiddetle bastırıp ekonomik ve askerî hâkimiyeti sağladıktan sonra kendi idarî yapısını tesis edebildi. Almanya'nın, sömürgelerinde doğrudan veya dolaylı olarak icra ettiği idare şekli sömürgeci sömürgeye bazı farklılıklar da gösterebiliyordu. Almanya, sömürgelerinde misyoner derneklerini yoğun olarak teşvik etti.

Almanya bir yandan da Pasifik'te sömürgecilik faaliyetlerini sürdürdü. Yeni Gine'nin kuzeydoğusu, Bismarck Takımadası ve Solomon Adaları'nın bir kısmı 1899 yılında resmen Alman idaresine bağlandı. Pasifik'teki diğer pek çok ada da Almanya'nın Yeni Gine sömürgesine katıldı. 1914 yılında Avustralya'nın yerel kuvvetleri Alman Yeni Ginesi'ni işgal etti. Almanya'nın bu sömürgesi Birleşmiş Milletler tarafından Avustralya mandasına verilene kadar askerî bir idare ile yönetildi.

Almanya'nın Afrika kıtası ve Pasifik dışında sömürgecilik yarışını sürdürdüğü diğer bir saha da Uzak Doğu idi. Uzak Doğu'da Çin üzerindeki sömürgecilik yarışına Avrupa ve Amerika dışından katılacak bir diğer ülke de Japonya oldu. Japonya, zengin bir ülke olmadığı için Avrupalı sömürgeciler tarafından sömürgeleştirilmedi. Ancak silah satışları üzerine Japonya'da, feodal güçler yerine merkezi idare güçlendi. Güçlenen bu krallık da sömürgecilerin yolunu takip etti. Japonya, önce Kore Yarımadası'nı, ardından da Batılılar gibi teçhiz edilmiş ve eğitilmiş ordularıyla Çin ordusunu yenerek Mançurya'yı ele geçirdi. 1895 yılında Shimonoseki Antlaşması'yla Çin, Avrupa sömürgecilerine tanıdığı tüm imtiyazları Japonya'ya da verdi. Ayrıca çok ağır bir tazminat ödemeyi kabul etti. Bu gelişme üzerine Rus ve Fransız bankaları çok yüksek faizlerle tazminatın ödenebilmesi için Çin'e borç para verdiler. İngiltere ve Almanya da zorla borç para vererek sözde yardımlarını kabul ettirdiler. Bu borç para ve faizler, gümrük vergileri, tuz tekeli geliri ve Mavi Nehir vadisinden alınan vergilerin alacaklılara aktarılması suretiyle ödenecekti. Artık Çin kendini savunacak durumda değildi. Bu hengâmede Almanya da bir imtiyaz alabilmek için Tsing-tao'yu topa tutarak işgal etti.

Ardından da Fransa, İngiltere, Rusya ve Amerika sömürgecilik faaliyetlerine ve işgallerine hız verdiler. Başta Almanya olmak üzere bu sömürgeci güçlerin Çin'deki yağma faaliyetleri yüzünden yabancı düşmanlığı hızla yayıldı. 1900 yılında sömürgeci hükûmetlere karşı başlayan isyan pek çok masum Avrupalının da ölümüyle sonuçlandı. Sömürgeciler de ayaklanmayı bastırmak için daha şiddetli ve acı verici politikalar izlediler. Yapılan antlaşmayla Çin'in 1940 yılında tamamlanacak 1,5 milyon Frank değerinde bir tazminat ödemesine karar verildi. Ayrıca denize açılan gümrük kapıları ve belediyelerin aldığı vergiler, sömürgecilerin denetimine geçti. Almanya, artık Avrupa güç dengesinde ve uluslararası siyasette olduğu gibi sömürgecilik yarışında da büyük bir güç konumundaydı.

I. Dünya Savaşı başlayınca Afrika sömürge halklarından Almanya'nın menfaatlerini savunmak ve çeşitli cephelerde savaşmak üzere asker toplandı. Japonya da Ağustos 1914'te Pasifik'te üstünlük sağlamak için Almanya'ya karşı savaşa girdi. Japon birlikleri Almanya'nın kontrolünde olan Çin'in Jiaozhou bölgesini işgal etti. Japonya ve Çin arasında 25 Mayıs 1914'te yapılan antlaşmayla resmî olarak Almanya'nın Qingdao'daki hissesi Japonya'ya verildi.

Yukarıda görüldüğü gibi Bismarck'ın tesis ettiği Almanya, I. Dünya Savaşı'nı kaybetmesi üzerine mevcut topraklarının bir kısmını komşularına ve tüm sömürgelerini rakiplerine devretmek zorunda kaldı. Öyle ki Almanya Afrika'da bulunan sömürgelerinden Togo'yu Fransa'ya; Kamerun'u Fransa ve İngiltere'ye; Tanzanya'yı İngiltere ve Belçika'ya; Namibya'yı da İngiltere'ye bıraktı. Pasifik'te bulunan Yeni Gine'yi Avustralya; Çin'deki diğer sömürge yerlerini ve Pasifik'te bulunan Bismarck Takımadaları ile diğer adalarını da Japonya ele geçirdi.

Almanya'nın sömürgecilik faaliyetlerini izah ediniz.

SIRA SİZDE

İtalya'nın Sömürgecilik Faaliyetleri

İtalya da Almanya gibi ulusal birliğini kurduktan sonra sömürgecilik faaliyetlerine girişti. 1880 yılında Amerika Birleşik Devletleri ile diğer sömürgeci Avrupa ülkelerinin dâhil olduğu Fas Sultanlığı ile ticareti olan 13 ülke Madrid Konvansiyonu adlı bir antlaşma yaptı. Buna göre Fas Sultanlığı sık sık meydana gelen karışıklık ve kabile olayları yüzünden rahatsız olan yabancı uyrukluları etkin şekilde koruyacaktı. Ayrıca bu ülkelere “en fazla kayırılan ülke” statüsünde muamele edecekti. Bütün bu gelişmelere paralel olarak İspanya, Portekiz, İngiltere, Fransa, Almanya ve İtalya da fiili olarak Fas Sultanlığı üzerinde sömürgecilik mücadelesine girişti. Bu bağlamda 1900 yılı Aralık ayında İtalya ve Fransa arasında yapılan bir antlaşmayla İtalya, Fransa lehine Fas Sultanlığı üzerindeki mücadelesinden vazgeçti. Buna mukabil Fransa da İtalya'nın Trablusgarp üzerindeki emellerine onay verdi.

İtalya bir yandan Trablusgarp üzerindeki emellerini devam ettirirken diğer yandan da Doğu Afrika'da başlamış olduğu sömürgecilik faaliyetlerine hız verdi. Orta Afrika, Hindistan ve Uzak Doğu yolu üzerinde bulunan Kızıldeniz'in Fransız kontrolüne geçmesinden endişelenen İngiltere, kendisi için tehlike olarak görmediği İtalya'nın 1885 yılında Kızıldeniz kıyısındaki Massava'yı işgalini savaş gemileriyle destekledi. Bu işgal İtalya'nın Eritre sömürgeciliğinin başlangıcı oldu. Eritre, Etiyopya'nın hak iddialarına rağmen Osmanlı toprağıydı. Nitekim Osmanlı Devleti, 1555'te Portekiz ile giriştiği mücadelesinin bir parçası olarak Eritre'de, tarihi liman şehirleri Massava ve Savakin ile Tigre bölgesinde Habeş Eyaleti'ni kurmuştu.

1889 yılında Etiyopya İmparatoru Menelik, İtalya ile bir antlaşma imzalayarak İtalya'nın işgal etmiş olduğu toprakların İtalya'ya ait olduğunu kabul etti. Etiyopya ayrıca diğer devletlerle olan ilişkilerini İtalya üzerinden gerçekleştirecekti. Bu da Etiyopya'nın İtalya'nın himayesine girmesi anlamına geliyordu. 1891 yılında İngiltere de İtalya ile yaptığı anlaşmayla İtalya'nın Etiyopya üzerindeki nüfuzunu kabul etti.

Ancak Menelik daha sonra 1893'de antlaşmayı iptal etmek isteyince İtalya, Etiyopya'ya savaş açtı. İtalyan birlikleri 1894'te ağır bir yenilgiye uğradı. 26 Ekim 1896 yılında İtalya ve Etiyopya arasında yapılan Addis Ababa Antlaşması'yla İtalya, Etiyopya'nın bağımsızlığını tanıdı ve daha önce işgal etmiş olduğu Massava (Eritre) ile yetinmek zorunda kaldı.

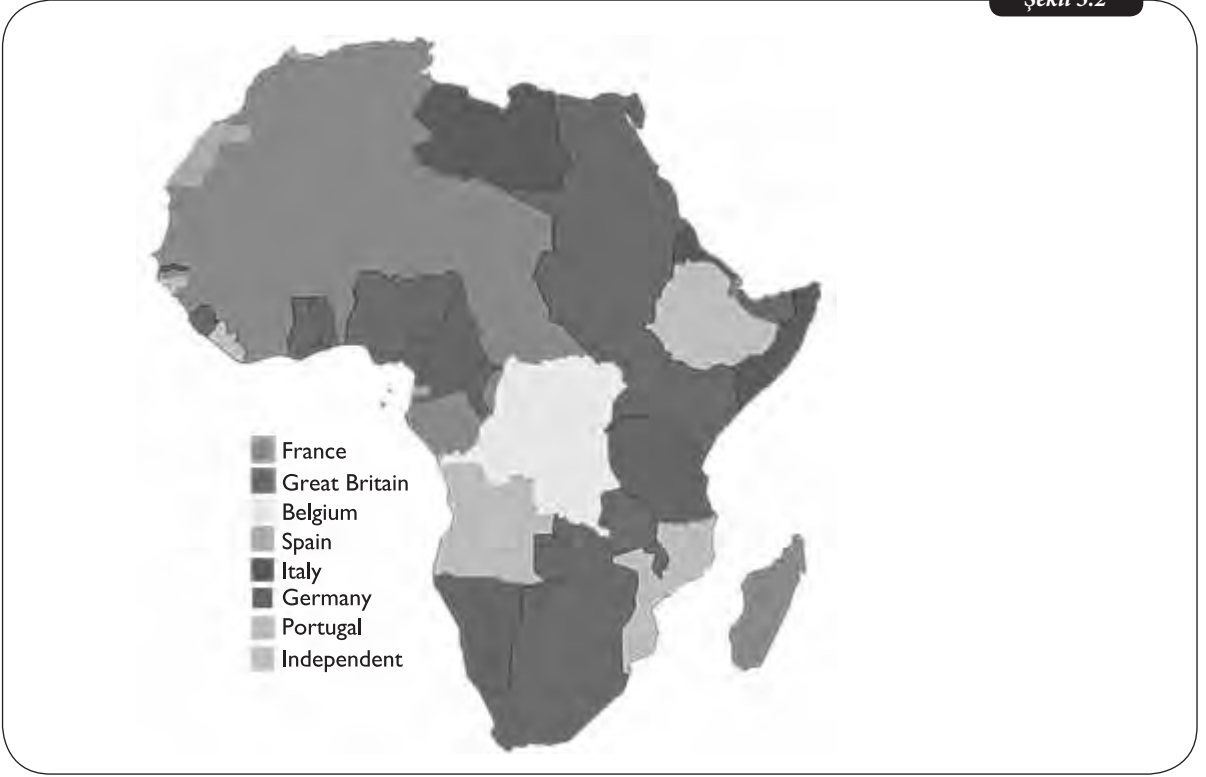
İtalya böylece Balkanlar, Adriyatik ve Ege kıyılarındaki emellerine ulaşamadığı gibi Etiyopya'da da ağır bir yenilgi almış ve sadece Eritre ile yetinmek durumunda kalmıştı. 1908 yılında Avusturya'nın Bosna-Hersek'i işgali üzerine hayal kırıklığına uğrayan İtalya, bu kez Rusya ile 24 Ekim 1909 yılında Racconigi Antlaşması'nı yaptı. Buna göre Boğazların Rus gemilerine açılmasına karşılık Rusya, İtalya'nın Trablusgarp'ı işgaline onay verecekti. Bu durum İngiltere tarafından da memnuniyetle karşılandı. Böylece İtalya, Trablusgarp'ın işgali hususunda İngiltere, Fransa ve Rusya'nın desteğini almış oldu. 19 Aralık 1909'da da İtalya, Avusturya ile Balkanlarda, Adriyatik'te ve Ege kıyılarında mevcut durumun muhafazası yönünde antlaştı.

Kuzey Afrika'da Fransa, Tunus, Cezayir ve Fas'ı; İngiltere Mısır'ı işgal etmişti. İtalya da bu durumu dengelemek adına, Trablusgarp'ı sömürgeleştirmeye çalıştı. Bu süreçte pek çok İtalyan şirketi burada faaliyetlere girişti. Ardından da 29 Eylül 1911'de Osmanlı Devleti'ne bir ultimatom verdi ve Libya topraklarını işgal etti.

Osmanlı Devleti bunu uluslararası hukuka aykırı bularak reddetti. İtalya, ardından Osmanlı Devleti'ne ait Oniki Ada'yı işgal etti. Bu arada başlayan Balkan Savaşları yüzünden Osmanlı Devleti pek çok hayati mesele ile karşı karşıya kalmıştı. Bu yüzden Almanya'nın da telkinleriyle 18 Ekim 1912 tarihinde yapılan Uşi (Ouchy) Antlaşması'yla Trablusgarp'ın yanı sıra Oniki Ada'yı da geçici de olsa İtalya'ya bırakmak zorunda kaldı.

Afrika kıtasında sömürgeci güçlerin hedefi olan diğer bir saha da Somali bölgesi idi. 1887 yılında İngiliz Somalisi kuruldu. 1888'de İngiltere ve Fransa Somali'deki sınırlarını belirlediler. 1892 yılında ise Cibuti, Fransız Somalisi'nin merkezi oldu. Bu gelişmeler yaşanırken İtalya da İngiliz Somalisi'ne sınır olan Somali'nin Osmanlı Devleti'nin kontrolündeki Afrika boynuzunu ele geçirmek üzere harekete geçti. 1880'lerin sonlarından itibaren İtalya, Somali'de artan bir şekilde arazileri antlaşma, satın alma veya doğrudan el koyma yoluyla ele geçirmeyi sürdürdü. 1892 yılında da Zengibar Sultanlığı, 25 yıl için bazı önemli yerleri İtalyanlara bıraktı. Böylece Somali toprakları İngiliz, Fransız, İtalyan ve Etiyopya nüfuz bölgeleri olarak bölümlere ayrıldı. İtalyan Somalisi de bir vali tarafından idare edildi. İtalya, 1914'e gelindiğinde Afrika Kıtası'nda Eritre, Trablusgarp ve Somali'de sömürgele elde etmişti. Sömürgeci güçlerin sömürgecilik yarışı Almanya ve İtalya'nın ulusal birliklerini kurmaları ve Avrupa'da güçler dengesinin değişmesine paralel olarak 1870-1960 yılları arasında yoğunlaştı. Bu süreçte gizli ve açık yapılan antlaşmalar, bloklaşmaları ve iki dünya savaşını doğurdu.

Şekil 5.2

İtalya'nın sömürgecilik faaliyetlerini izah ediniz.

SIRA SİZDE

7

1923'te İtalya'da Benito Mussolini (1883-1945) Roma İmparatorluğu'nun haşmetine yeniden kavuşma ihtirasına kapıldı. 1934 yılında Trablusgarp adı Libya olarak değiştirildi. Bu isim bölgeye Roma İmparatoru Diocletion (M. S. 245-316) tarafından, bu tarihten, yaklaşık 1600 yıl önce verilmişti.

DİKKAT

Uçarol, R., Siyasî Tarih, İstanbul, 1985; Kavas, A., Geçmişten Günümüze Afrika, İstanbul, 2005.

K İ T A P

Özet

Avrupa'da güç dengelerinin değişme sürecini açıklamak.

Çıkış sebebi din ve Avrupa kıtasıyla sınırlı olan 30 Yıl Savaşları (1618-1648), “modern öncesi son savaş” idi. Bu savaş sonrası yapılan Westfalya Antlaşması (1648) Avrupa'da ulus devletlerin doğuşuna zemin hazırladı. Avrupa kıtasının dışında sömürge sahalarına da yayılan Yedi Yıl Savaşları (1755-1763), yayıldığı alan ve etkisi bakımından ilk dünya savaşı niteliğindedir. Bu savaşlar sırasında Portekiz, İspanya, İngiltere, Hollanda, Avusturya ve Rusya arasında farklı ittifaklar yapıldı. Yediyıl Savaşları'na küçük bir ülke olan Prusya da katıldı. Fransız İhtilali (1789) akabinde 25 yıl süren 7 koalisyon savaşı Viyana Kongresi (1815) ile sona erdi. Bu kongrede alınan kararlarla Avrupa'da siyasî ve coğrafi olarak dengeler ve sınırlar korundu. Westfalya barışı ile başlayan ve Fransız İhtilali ile perçinlenen ulusçuluk akımı, Almanya ve İtalya'nın birliklerini kurması ve güçlenmesini, Belçika'nın da bağımsızlığını temin etti. Avusturya ve Osmanlı Devleti gibi geleneksel çok uluslu devletler güç kaybetti. Bu süreçte ulusal birliklerini kuran Almanya ve İtalya'nın Avrupa siyasetine yeni zinde güçler olarak katılması, Avrupa siyasî güçler dengesinde ve dünya ölçeğinde önemli değişikliklere sebep oldu.

Almanya ve İtalya'nın ulusal birliklerini kurma ve Belçika'nın bağımsızlığını kazanma sürecini açıklamak.

XIX. yüzyılın başından itibaren Avrupa'da mutlakiyetçi yönetimlerin yıkılması veya gevşetilmesine paralel olarak ulusçuluk akımı güçlenmiş ve yeni bağımsız devletler kurulmaya başlamıştı. Viyana Kongresi'nde (1815), 1806'da yıkılan Kutsal Roma Germen İmparatorluğu'nun bıraktığı boşluğu doldurmak amacıyla sayıları 38'i bulan Alman prensliklerinden oluşan Germen Konfederasyonu kuruldu. Koalisyon savaşları sırasında III. Napolyon'un kurduğu İtalyan Krallığı da eskiden olduğu gibi küçük devletlere ayrıldı ve mevcut durum korundu. Belçika toprakları ise 1713'te Avusturya'ya, 1797'de de Fransa'ya katıldı. Ancak Viyana Kongresi'nde Belçika ve Hollanda birleştirilerek Nederland Devleti kuruldu. Üç devlet için durum bu şekilde iken ulusçuluk akımının etkisiyle Prusya Devleti etrafında Almanya İmparatorluğu (1871) ve Piemonte Devleti etrafında İtalya Krallığı (1870) ulusal birliklerini tamamladılar. Belçika ise Hollanda'ya karşı bağımsızlık mücadelesini kazandı (1839). Görüldüğü gibi farklı adlarla bağımsız veya başka bir ülkenin egemenliği altında varlığını sürdüren aynı ulusa mensup topluluklar ve devletler için ulusçuluk, büyüme, güçlenme ve bağımsızlık; farklı etnik grupların din ve sair birleştirici unsurlarla ayakta tuttuğu geleneksel imparatorluklar için ise yıkım demektir.

Almanya, İtalya ve Belçika'nın sömürgecilik yarışına girişlerini özetlemek.

Bir yandan sanayileşen diğer yandan da siyasi birliklerini kuran İtalya ve Almanya ile Belçika'nın bağımsızlığını kazanması üzerine XIX. ve XX. yüzyılda hem Avrupa'da hem de dünyada güç dengeleri değişti. Buna bağlı olarak da Avrupa ve dünya coğrafyası üzerinde doğrudan veya dolaylı şekilde sömürgecilik mücadelesi hızlandı. Sömürge sahibi olmak Avrupada büyük bir devlet olmanın da göstergesiydi. Sömürgeci devletler, istila ve yağma noktasındaki çabalarına paralel olarak dünyayı keşfetme ve yeni kültürleri tanıma merakına da destek oldular. Bu yüzyılda yoğunlaşan seyahatler üzerine nehirlerin kaynakları, dolayısıyla tüm Afrika bilinir oldu. Seyahat raporları da sanayileşen, ham madde ve pazara ihtiyaç duyan Avrupa'nın eski ve yeni zinde güçlerinin iştahını kabarttı. Dolayısıyla sömürgecilik yarışı ve paylaşım mücadelesi etkin bir şekilde Almanya, İtalya ve Belçika'nın da katılımıyla Afrika kıtası üzerinde yoğunlaştı. Ayrıca Uzak Doğu'da, Çin ve Japonya'nın da içinde bulunduğu saha ile dünyanın her tarafında sömürgecilik faaliyetleri ve yarışı hızla devam etti. Bu yeni güçlerin katılımıyla hızlanan sömürgecilik yarışı da sömürgeci ülkeler arasındaki bloklaşmalara ve iki dünya savaşına sebep oldu.

Almanya, İtalya ve Belçika'nın sömürgecilik faaliyetlerini açıklamak.

Ulusal birliğini kuran Almanya ve İtalya ile bağımsızlığını kazanan Belçika, diğer sömürgeci ülkeler gibi, gelişen sanayileri için ham madde ve pazara ihtiyaç duydu. Almanya, Afrika'da, Çin'de ve Pasifik'te sömürgeler elde etti. Sömürgelerinde yerli halklara kötü muamelesiyle ünlendi. Almanya, I. Dünya Savaşı'nı kaybetmesi üzerine mevcut topraklarının bir kısmını komşularına ve tüm sömürgelerini de rakiplerine devretmek zorunda kaldı. Öyle ki Almanya Afrika'da bulunan sömürgelerinden Togo'yu Fransa'ya; Kamerun'u Fransa ve İngiltere'ye; Tanzanya'yı İngiltere ve Belçika'ya; Namibya'yı da İngiltere'ye bıraktı. Pasifik'te bulunan Yeni Gine'yi Avustralya, Çin'deki sömürge yerlerini ve Pasifik'te bulunan Bismarck Takımadaları ile diğer adalarını da Japonya ele geçirdi. İtalya ise ulusal birliğini kurduktan sonra yoğun olarak Osmanlı egemenliğindeki topraklar üzerinde sömürgecilik faaliyetlerini sürdürdü. İtalya, Afrika'da Eritre, Trablusgarp ve Somali'de sömürgeler kazandı. Belçika ise 1914 yılından önce sadece Kongo'yu sömürgeleştirebilmişti. I. Dünya Savaşı sırasında Belçika sömürge birlikleri Doğu Afrika'da Alman sömürgelerinin büyük kısmını işgal etti. Savaş sonunda İngiliz ve Belçika temsilcilerinin yaptıkları görüşmeler sonunda Almanya'nın Doğu Afrika'daki Tanzanya denilen Rwanda, Burundi ve Tanzanyika topraklarından ilk ikisi Belçika'nın diğer kısımları ise İngiltere'nin payına düştü. Belçika'nın, Kongo'da halka uyguladığı gayriinsanî muamelesini de tarih kaydetti.

Kendimizi Sınavalım

1. Alman ulusal birliği aşağıdaki Alman prensliklerinden hangisi etrafında gerçekleşti?
 - a. Prusya
 - b. Holstein
 - c. Germen Konfederasyonu
 - d. Bavyera
 - e. Schleswig
2. İtalyan ulusal birliği aşağıdaki İtalyan prensliklerinden hangisi etrafında gerçekleşti?
 - a. Roma Kilise Devleti
 - b. Piemonte
 - c. Toskana
 - d. Parma
 - e. Napoli
3. Belçika, bağımsızlığını aşağıdaki ülkelerin hangisinden almıştır?
 - a. İngiltere
 - b. Fransa
 - c. Hollanda
 - d. Portekiz
 - e. İspanya
4. Aşağıdakilerden hangisi ulusculuk düşüncesinin olumsuz sonuçlarından biridir?
 - a. Almanya ve İtalya'nın ulusal birliklerini kurması
 - b. Belçika'nın bağımsızlığını kazanması
 - c. Aynı ulusa ait olanların bir devlet kurması
 - d. Avusturya gibi imparatorlukların çözülmesi
 - e. Her bir ulusun kendi egemenliğini kurması
5. Avrupada Almanya ve İtalya'nın ulusal birliklerini kurmaları Avrupa ve dünya siyaseti açısından ne anlam ifade etti?
 - a. Avrupada ve dünyada denge siyaseti hakim oldu.
 - b. Almanya ve İtalya Avrupada tek söz sahibi oldular.
 - c. Afrika'da sömürgecilik önemini yitirdi.
 - d. Avrupa ve dünya siyasetinde herhangi bir değişiklik olmadı.
 - e. Sömürgecilik yarışı hızlandı ve bloklaşmalar başladı.
6. Afrika'nın iç kesimlerinin keşfi ve sömürgeleştirilmesini temin eden etkenlerden ilki aşağıdakilerden hangisidir?
 - a. Avrupalı seyyahların ırmakların kaynaklarını bulmak için yaptıkları keşifler
 - b. Almanya'nın ulusal birliğini kurması ve sanayileşmesi
 - c. İtalya'nın ulusal birliğini kurması ve sanayileşmesi
 - d. Belçika'nın bağımsızlığını kazanması
 - e. Alman tüccarların Alman hükümetine yaptıkları baskılar
7. Aşağıdakilerden hangisi Belçika'nın sömürgelerinden biridir?
 - a. Kamerun
 - b. Kongo
 - c. Trablusgarp
 - d. Cezayir
 - e. Mısır
8. Aşağıdakilerden hangisi Almanya'nın sömürgelerinden biridir?
 - a. Eritre
 - b. Etiyopya
 - c. Kamerun
 - d. Fas
 - e. Somali
9. Aşağıdakilerden hangisi İtalya'nın sömürgelerinden biridir?
 - a. Kamerun
 - b. Tunus
 - c. Fas
 - d. Eritre
 - e. Mısır
10. Aşağıdakilerden hangisi 1914 yılına gelindiğinde Afrika kıtasında henüz **sömürgeleştirilememiş** ülkelerden biridir?
 - a. Fas
 - b. Madagaskar
 - c. Mısır
 - d. Güney Afrika Cumhuriyeti
 - e. Etiyopya

Kendimizi Sınavalım Yanıt Anahtarı

1. a Yanıtınız yanlış ise “Almanya’nın Ulusal Birliğini Kurması” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
2. b Yanıtınız yanlış ise “İtalya’nın Ulusal Birliğini Kurması” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
3. c Yanıtınız yanlış ise “Belçika’nın Bağımsızlığını Kazanması” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
4. d Yanıtınız yanlış ise “Belçika’nın Bağımsızlığını Kazanması” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
5. e Yanıtınız yanlış ise “Avrupa Siyasetine Yeni Sömürgeci Güçlerin Katılması” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
6. a Yanıtınız yanlış ise “Afrika’nın İç Kesimleri ve Yeni Sömürge Sahalarının Keşfi” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
7. b Yanıtınız yanlış ise “Belçika’nın Sömürgecilik Faaliyetleri” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
8. c Yanıtınız yanlış ise “Almanya’nın Sömürgecilik Faaliyetleri” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
9. d Yanıtınız yanlış ise “İtalya’nın Sömürgecilik Faaliyetleri” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
10. e Yanıtınız yanlış ise “İtalya’nın Sömürgecilik Faaliyetleri” konusunu yeniden gözden geçiriniz.

Sıra Sizde Yanıt Anahtarı

Sıra Sizde 1

XIX. yüzyılın başından itibaren Avrupa’da mutlakiyetçi yönetimlerin yıkılması veya gevşetilmesine paralel olarak ulusçuluk akımı güçlenmiş ve yeni bağımsız devletler kurulmaya başlamıştı. Viyana Kongresi’nde (1815), 1806’da yıkılan Kutsal Roma Germen İmparatorluğu’nun bıraktığı boşluğu doldurmak amacıyla sayıları 38’i bulan Alman prensliklerinden oluşan Germen Konfederasyonu kuruldu. Ulusçuluk akımının etkisiyle Prusya Devleti etrafında özellikle Avusturya ve Fransa’ya karşı kazanılan savaşların ardından 1871 yılında Almanya ulusal birliğini tamamladı.

Sıra Sizde 2

Fransız İhtilali akabinde 25 yıl süren Koalisyon Savaşları sırasında III. Napolyon’un kurduğu İtalyan Krallığı, Viyana Kongresi’nde (1815) alınan kararlarla Piemonte (Sardunya) Krallığı, Toskana, Modena, Parma Dukalıkları, Luças Prensligi, Kilise Devleti ve Napoli (iki Sicilya) krallığı olarak eskiden olduğu gibi küçük devletlere ayrıldı ve mevcut durum korundu. İtalya Krallığı, Piemonte Devleti öncülüğünde özellikle Avusturya ve İspanya’ya karşı yürüttüğü mücadeleden 1870 yılında ulusal birliğini tamamladı.

Sıra Sizde 3

Belçika toprakları 1713’teki Utrecht Antlaşması’yla Avusturya’ya, Fransız İhtilali sonrası koalisyon savaşları sırasında da 1797’deki Campoformio Antlaşması’yla Fransa’ya katıldı. Ancak koalisyon savaşları sonunda Viyana Kongresi’nde (1815) Belçika ve Hollanda birleştirilerek Nederland Devleti kuruldu. Belçika, Hollanda’ya karşı yürüttüğü bağımsızlık mücadelesini 1839 yılında kazandı.

Sıra Sizde 4

Afrika’nın iç kesimleri XIX. yüzyıla kadar özellikle Avrupalılar tarafından iyi bilinmiyordu. Sömürgeci devletler, istila ve yağma noktasındaki çabalarına paralel olarak dünyayı keşfetme ve yeni kültürleri tanıma merakına da destek oldular. Bu yüzyılda yoğunlaşan seyahatler üzerine nehirlerin kaynakları, dolayısıyla tüm Afrika bilinir oldu. Gezinlerin seyahat raporları da sanayileşen, ham madde ve pazar ihtiyacı duyan Avrupa’nın eski ve yeni zinde güçlerinin iştahını kabarttı. Dolayısıyla sömürgecilik yarışı ve paylaşım mücadelesi etkin bir şekilde Almanya, İtalya ve Belçika’nın da katılımıyla Afrika kıtası üzerinde yoğunlaştı.

Sıra Sizde 5

15 Kasım 1884 tarihinde konusu Afrika olan Berlin Afrika Konferansı'nda Afrika kıtasının nasıl paylaşılacağına dair ilkeler belirlendi. 26 Şubat 1885 tarihinde de Uluslararası Kongo Derneği'nin bağımsız Kongo Devleti olması ve başına da Belçika kralı II. Leopold'un geçmesi kararlaştırıldı. Kralın bu şahsi sömürgesinde halka yapılan işkencelerin çok ileri boyutlara ulaşması üzerine isyanlar ve uluslararası bir tepki oluştu. II. Leopold da "kendisine ait olan" bu sömürgeyi bir vasiyetnameyle 1908 yılında Belçika Devleti'nin idaresine bıraktı. I. Dünya Savaşı'ndan sonra Almanya'nın Doğu Afrika'daki Tanzanya denilen Rwanda, Burundi ve Tanzanya topraklarından ilk ikisi Belçika'nın diğer kısımları ise İngiltere'nin payına düştü.

Sıra Sizde 6

Ulusal birliğini kuran Almanya, Afrika'da, Çin'de ve Pasifik'te sömürgeler elde etti. Sömürgelerinde yerli halklara kötü muamelesiyle ünlendi. Almanya, I. Dünya Savaşı'nı kaybetmesi üzerine mevcut topraklarının bir kısmını komşularına ve tüm sömürgelerini de rakiplerine devretmek zorunda kaldı. Öyle ki Almanya Afrika'da bulunan sömürgelerinden Togo'yu Fransa'ya; Kamerun'u Fransa ve İngiltere'ye; Tanzanya'yı İngiltere ve Belçika'ya; Namibya'yı da İngiltere'ye bıraktı. Pasifik'te bulunan Yeni Gine'yi Avustralya; Çin'deki sömürge yerlerini ve Pasifik'te bulunan Bismarck Takımadaları ile diğer adalarını da Japonya ele geçirdi.

Sıra Sizde 7

İtalya, ulusal birliğini tamamladıktan sonra Avrupa'da yeni bir güç olarak gelişen sanayisi için ham madde ve pazar arayışına, dolayısıyla sömürgecilik faaliyetlerine girişti. İtalya, yoğun olarak Osmanlı egemenliğindeki topraklar üzerinde sömürgecilik faaliyetlerini sürdürdü. Öyle ki İtalya, büyük kısmı Osmanlı toprağı olan, Afrika kıtasında Eritre, Trablusgarp ve Somali'de sömürgeler kazandı.

Yararlanılan ve Başvurulabilecek Kaynaklar

- Bismarck, O. Von (1991), **Düşünceler ve Hatıralar**, (Çev. N. Akipek), İstanbul.
- Fahir, F. (1997), **XIX. Yüzyıl Siyasî Tarihi (1789-1914)**, Ankara.
- Gökkaya, A. K. -Yeşilbursa., C. C. (2013), **Yeni ve Yakın Çağ Tarihi**, Ankara.
- Kavas, A. (2005), **Geçmişten Günümüze Afrika**, İstanbul.
- Lacosta, Y. (2008), **Büyük Oyunu Anlamak-Jeopolitik; Bugünün Uzun Tarihi**, İstanbul.
- Luraghi, R. (1975), **Sömürgecilik Tarihi**, (Çev. H. İnal), Ankara.
- Sombart, W. (2008), **Burjuva-Modern Ekonomi Dönemine Ait İnsanın Ahlaki ve Entelektüel Tarihine Katkı**, (Çev. O. Adanır), Ankara.
- Stephen, J. L. (1982), **Avrupa Tarihinden Kesitler (1789-1980)**, (Çev. S. Aktur), Ankara.
- Uçarol, R. (1985), **Siyasî Tarih**, İstanbul.
- Wiesner, M. – Hanks, E. (2009), **Erken Modern Dönemde Avrupa 1450-1789**, (Çev. H. Çalışkan), İstanbul.

6

Amaçlarımız

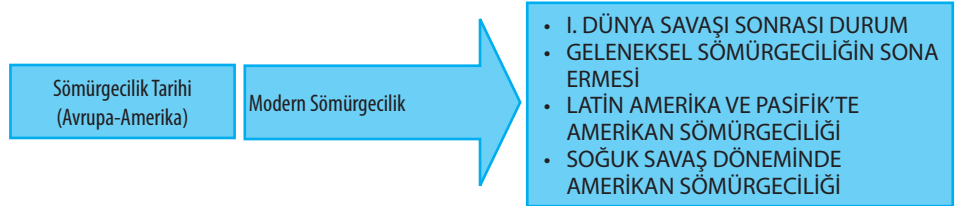
Bu üniteyi tamamladıktan sonra;

- Dünya Savaşı sonrasında sömürgeciliğin geldiği aşamayı tartışabilecek,
- Geleneksel sömürgeciliğin düşüş sürecini açıklayabilecek,
- Amerikan emperyalizminin Latin Amerika ve Pasifik'teki uygulamalarını tartışabilecek,
- Soğuk Savaş dönemindeki emperyalist politikaların gelişme sürecini açıklayabilecek bilgi ve becerilere sahip olabileceksiniz.

Anahtar Kavramlar

- Sömürgecilik
- Emperyalizm
- Amerika
- Soğuk Savaş
- Sovyetler Birliği

İçindekiler

Modern Sömürgecilik

I. DÜNYA SAVAŞI SONRASI DURUM

XX. yüzyılın hemen başında büyük güçler arasındaki rekabetin sömürgeler ve yeni pazarlar adına sıcak çatışmaya dönüşmesi, tarihin en tahrip edici savaşılarından birine neden oldu. Ortaya çıkan tahribatı tamir edebilmek adına Dünya Savaşı sonrasında “demokratik ve özgür milletler düşüncesi” kendisine geniş bir taraftar kitlesi buldu. Liberal fikirlere dayanan bu düşünceler, Amerikan Başkanı Wilson’un 14 prensibiyle somut bir anlam kazandı. Wilson, otoriter yönetimlerin, aristokratların, emperyalizmin veya ekonomik milliyetçilik doktrinlerinin dünyayı tarihte benzeri görülmemiş bir felaketin eşiğine getirdiğini söylüyor, savaş sonrası için self-determinasyon (kendi geleceğini tayin etme hakkı), şeffaflık, silahsızlanma ve serbest ticarete dayalı bir sistem öneriyordu. Fakat ilerleyen süreçte yaşanan gelişmeler, Wilson’un öne sürdüğü sistemin hayata geçirilmesini neredeyse imkânsız kıldı.

Savaşı kaybeden Almanya’ya yönelik ağır yaptırımlar içeren Versay Antlaşması buna rağmen galiplerden Fransızlar başta olmak üzere neredeyse kimseyi memnun etmedi. Nitekim Alman toplumunun anlaşma şartlarına yönelik sert tepkisi kısa bir süre sonra Alman siyasetinde “nasyonal sosyalizm” düşüncesinin yükselmesinde etkili oldu. Anlaşma bir yönüyle de Rus, Bolşevik tehdidinin önlenmesi adına galip devletler arasında sağlanmış bir mutabakat niteliğindeydi. Diğer taraftan 1917’de savaştan ayrılan ve gizli anlaşmaları ifşa eden Rusya, emperyalizme bir başka deyişle savaşın galiplerine karşı âdetâ psikolojik bir hamle başlatmıştı.

Savaş sonrasında Avrupa ve Osmanlı coğrafyasına egemen olan galip ülkelerin söz konusu bölgelerde çizdiği yeni sınırlar gelecek açısından pek çok önemli soruna kaynaklık etti. Bu süreçte ortaya çıkan yeni devletler Wilson’un öngördüğü nüfus yapılarına sahip olmadığı gibi mesela Yugoslavya’nın bünyesinde Sırp, Hırvatlar, Slovenler, Boşnaklar gibi etnik ve dinî anlamda birbirinden farklı birçok millet bulunmaktaydı. Aynı şekilde Çekoslovakya ve diğer bazı devletlerin çok milletli yapıları Avrupa’da tesis edilmesi amaçlanan sistemin yürümesinin önünde büyük bir engel teşkil etti. Savaş sonrasında ortaya çıkan devletlerin sahip oldukları karmaşık yapı, savaşın hemen ardından başlamak kaydıyla bu milletlerin kendi aralarında yaşadıkları çatışmaların temelini teşkil ederken aynı zamanda onları istilaya açık hâle getirdi. Özellikle Avrupa’nın doğusunda ve Balkan coğrafyasında günümüze kadar süregelen çatışmalarda söz konusu bölgenin parçalanmış etnik ve kültürel yapısı başat rol oynamıştır.

Savaştan sonraki 10 yıl boyunca Milletler Cemiyeti öncülüğündeki “özgür ve demokratik dünya projesi”nin etkisiyle emperyalizm sorunu bir süre için ertelenmiş oldu. Fakat

Almanya, Japonya, Rusya ve İtalya gibi ülkelerde baş gösteren diktatör rejimlerin etkisiyle dünya yeni bir sömürgeci rekabete sahne olmaya başladı. 1931'de Çin'e saldırarak Uzak Doğu'da imparatorluk düşüncesini yeniden alevlendiren Japonya'nın yanı sıra, Avrupa'nın merkezinde gerçekleştirdiği ağır sanayi hamlesiyle Versay'ın rövanşını almaya hazırlanan Nazi Almanyası ve Habeşistan'a saldırarak geleneksel sömürgeciliği yeniden başlatan Mussolini idaresindeki faşist İtalya'nın izlediği politikalar yeni bir emperyalist çatışmanın habercisi niteliğindedir. Öte yandan mevcut sömürgelerini elde tutmaya çalışan İngiltere ve Fransa'nın çabalarına bir de Rusya'nın emelleri eklenince dünya bir kez daha kendisini sömürgecilik sarmalında bulmuş oldu.

Bolşevik Rusya daha savaş devam ederken emperyalizm karşıtı görünen bir söylemle ortaya çıkmıştı. Sonraki yıllara damgasını vuran bir mücadelenin temelini oluşturacak bu söylem, bir süre sonra yerini farklı kutupların çatışmasına bıraktı. Savaş sonrasında emperyalist yarıştan çekildiği düşünülen Rusya, Stalin idaresinde yoğun propaganda faaliyetleriyle yeni türden bir emperyalist tutumla geri döndü. Başta Avrupa'nın doğusu olmak üzere Asya ve Pasifik'e kadar etki alanlarını genişletmeyi hedefleyen Rusya ile önderliğini Amerika'nın üstlendiği liberal batı arasında yaşanan sosyal, ekonomik ve siyasi çatışma, "Soğuk Savaş" olarak adlandırılan iki kutuplu dünyanın en önemli olgusudur. Nitekim Amerika'nın Kore, Vietnam ve diğer müdahaleleri, Sovyetlerin Afganistan sınırlarına kadar yayılması veya Boğazlar üzerindeki düşünceleri bu politikaların dışa yansımından başka bir şey değildi.

1941 yılı içerisinde Japonların Pearl Harbor'a düzenlediği intihar saldırıları, Amerika'nın kendi içine kapandığı günlerin de sonu oldu. İlerleyen süreçte istikrar ve güven için küresel müdahalelerin gerekliliğine inanan Amerikalılar yalnızca finansal değil askerî operasyonlarla da dünya üzerinde egemen güç hâline geldi. Savaş esnasında Kuzey Afrika, İtalya ve Fransa'da varlık gösteren Amerikan birlikleri 1943'te giriştikleri Uzak Doğu macerasını Japonya'ya atom bombası atarak nihayete erdirdiler.

SIRA SİZDE

I. Dünya Savaşı sonrasındaki gelişmelerin geleceğe etkisi nasıl olmuştur?

K İ T A P

Uçarol, R., *Siyasî Tarih*, İstanbul, 1985.

GELENEKSEL SÖMÜRGEÇİLİĞİN SONA ERMESİ

Batı yayılmacılığı XX. yüzyılın hemen başında ekonomik ve siyasi olarak zirve noktasına ulaşmış bulunuyordu. Neredeyse bütün büyük Avrupa devletleri sömürgecilikle bir şekilde bağlantılıydı. İngiltere, Fransa gibi imparatorluklar zenginliklerini bu yolla katlayarak artırmışlardı. Antiemperyalist bir düşüncenin ürünü olan Amerika bile kendi içindeki problemleri çözdükten sonra, yalnızca şirketler bazında gerçekleştirdiği uluslararası ticarî faaliyetleri bir adım daha öteye taşıma gayretindeydi. Yüzyılın hemen başında dünyanın önde gelen güçleri arasında Afrika'nın paylaşılması üzerine yapılan çatışmalar, Çin-Japon Savaşı, İspanyol-Amerikan Savaşı, Boer Savaşı ve Rus-Japon Savaşı gibi mücadeleler, geleneksel sömürgecilikten farklı olarak kapitalist olguyla yakından bağlantılı yeni bir tür emperyalizmin gelişmekte olduğunun bir göstergesiydi. Öte yandan XX. yüzyılın başında küresel emperyalist devletler arasındaki rekabet iki dünya savaşının yaşanmasına neden olmuştu. Bu iki savaş sonucunda Sovyetlerin de emperyalist bir güç olarak belirmesi Amerika'nın başını çektiği kapitalist sisteme yönelik bir meydan okuma niteliğindedir. Bu dönemde ortaya çıkan Almanya, Japonya, İtalya gibi ülkeler başta İngiliz hegemonyası olmak üzere geleneksel sömürgeci güçlere karşı büyük bir mücadeleye girişmişti. Giderek yoğunlaşan pazar elde etme çabası, Alman üretim sisteminin son derece güçlü bir altya-

pıyla devreye girmesi ve Amerika'nın etki alanlarını genişletmek üzere harekete geçmesi, geleneksel imparatorlukların aleyhine olmak kaydıyla emperyalist yarışa yeniden ivme kazandırmıştı.

XX. yüzyılın başına gelindiğinde Afrika'nın tamamının sömürgeleştirilmesi gerçekleştirilmiş fakat Çin ve Japonya'yı hâkimiyeti altına almaya çalışan Batılılar beklenmedik bir direnişle karşılaşmıştı. Öte yandan her ne kadar 1885 Berlin Konferansı ile Afrika sömürgelerinin kurumsallaşması ve belirli bir hukuka dayandırılması üzerinde sömürgeci devletler arasında bir uzlaşma sağlanmış ise de bir süre sonra ortaya çıkan ulusçu hareketler ve iktidarı ele geçirme gayretleri bu uzlaşmanın kısa sürmesine neden oldu. Nihayet I. Dünya Savaşı Avrupa sömürgeciliğine ciddi bir darbe indirdiyse de iki büyük sömürgeci imparatorluk İngiltere ve Fransa büyük savaştan yine de kârlı çıkabilmişti. Özellikle İngiltere, Arap coğrafyasında oluşturduğu nüfuz alanlarıyla petrol kaynakları üzerinde önemli bir kontrol sağlamış oldu. 1936 yılında İtalya'nın Habeşistan'a yönelik operasyonu Avrupa sömürgeciliğinin son başarılı hamlesiydi. Bundan sonraki süreçte Avrupa merkezli sömürgecilik dramatik şekilde düşüşe geçti.

I. Dünya Savaşı'ndan sonra Arap coğrafyasındaki petrol bölgelerinin neredeyse tamamını ele geçiren İngiltere, yüzyılın ortalarına kadar bölgedeki üstünlüğünü devam ettirdi. Fakat savaş sırasında ekonomik açıdan yıpranan İngiliz İmparatorluğu, denizasıırı coğrafyalardaki üstünlüğü koruyabilecek kaynaklardan mahrumdu ve halk arasında savaş karşıtlığı had safhaya ulaşmıştı. Bu durumda İngiltere; Uzak Doğu, Akdeniz ve Afrika'da güç kaybetmeye başladı. İngiliz şirketler büyük savaş sonrasında giderek artan bir şekilde yerel ayaklanmalar, Bolşevik propaganda ve Amerikan rekabetiyle karşı karşıya kaldı ve yalnızca petrol bölgeleri değil denizasıırı diğer sömürgelerin idaresi de her geçen gün zorlaştı. Amerikan şirketlerinin petrol bölgelerinden pay alma çabaları, İngilizleri kontrolü elde tutmak için çeşitli tedbirler almaya sevk ettiyse de bunda pek bir başarı elde edilemedi. Böylelikle İngiltere'nin Orta Doğu petroleri üzerindeki tekeli kırılmış oldu. Yüzyılın hemen başında petrol üzerine alevlenen rekabet ve buna eşlik eden siyasî hareketler 1945 sonrasında yaşanacak olayların habercisi niteliğindeydi.

İngiltere'nin düşüşü II. Dünya Savaşı sonrasında devam etti. Savaşın getirdiği ağır maliyetlerin altında ezilen İngiltere daha ciddi önlemler almaya yöneldi. Denizasıırı coğrafyalardaki sömürgelerin elde tutulması hiç şüphesiz en önemli gider kalemlerinden biriydi ve bu ağır yükten kurtulmak zorunda olan İngilizler, önce Hindistan arkasından Burma, Sri Lanka gibi önemli sömürgelerden çekilmek zorunda kaldı.

I. Dünya Savaşı'ndan sonra yoğunlaşan ulusçuluk hareketleri geleneksel sömürgeciliğin düşüşe geçmesinde son derece etkili oldu. Bu tarihlerden itibaren sömürülen halklar arasındaki ulus bilinci giderek artmaya başladı. Uzun süredir Afrika ve Uzak Doğu halkları arasında yayılan bu duygular, Asya'da 1905 yılında Japonya'nın Ruslara karşı kazandığı zaferle doruk noktasına ulaştı. Arap coğrafyasında ise birlik düşünceleri giderek daha da güçlü hareketler hâline geldi. Bu durum karşısında İngiltere, hâkimiyeti altında bulunan milletlere daha fazla direnemedi.

1920'lerde ciddi problemlerle yüzleşmek zorunda kalan geleneksel sömürgeci yapılar özellikle 1929 Kriziyle ekonomik açıdan derin bir darbe almış oldu. Dünyada baş gösteren ekonomik krizle birlikte başta İngiltere olmak üzere Fransa ve diğer sömürge imparatorlukları finansal bir darboğazın eşiğine geldi. Ekonomik çöküntüye bir de giderek artan dış rekabet eklenince durum içinden çıkılmaz bir hâl aldı. Krizi takip eden II. Dünya Savaşı, zaten iyi durumda olmayan Avrupa ekonomilerini daha ağır maliyetlerin altına soktu ve savaş sonrasında Avrupa imparatorluklarının sömürgeler üzerindeki etkisi yok olmaya yüz tuttu. II. Dünya Savaşı öncesinde hâlâ kayda değer bir görünüm arz eden İngiliz ekonomisi, Amerika ve Almanya gibi ülkelerle rekabet edebilecek düzeydeyken

savaş boyunca yapılan aşırı harcamalar ve mali kriz İngiltere'nin denizaşırı coğrafyalarda bulunan sömürgelerinden kademeli olarak ayrılmasıyla sonuçlandı.

Ulusal mücadele hareketlerinin giderek ivme kazanması Avrupa merkezli sömürge imparatorluklarının dağılmasında ciddi bir etken oldu. Uzak sömürgelerde bağımsızlık ya da özerklik gibi taleplerle yola çıkan her ayaklanma, sömürgeci imparatorlukların dominyonlarına daha fazla taviz vermesiyle sonuçlandı. Keza sömürgeciler için daha geniş halk kitlelerini memnun etmektense zaten uzunca bir süredir iş birliği içinde oldukları yerli seçkinlerin taleplerini karşılamak hem daha kolay hem daha az maliyetliydi. Fakat olağanüstü çabalar yeterli olmadığı gibi kısa süre içerisinde Hindistan, Fas, Tunus, Malezya, Kenya, Cezayir gibi kadim sömürgelerde şiddet içeren bağımsızlık yanlısı ayaklanmalar çıktı. Ayaklanmalar söz konusu yerlerde iç çatışmaları da beraberinde getirdi. Sömürgeci devletler, bu şartlar altında içerde bazı grupları desteklemek kaydıyla kontrolü devam ettirme gayretine girdilerse de bunu pek fazla sürdüremediler. Yine de Avrupalıların taraf olduğu bu iç çatışmalar sürmekte olan sömürgeci yapının kırılmasının önünde ciddi bir engel oldu.

II. Dünya Savaşı'nın nihayete ermesiyle birlikte Avrupa merkezli sömürge düzeninin sarsılma dönemi tamamlandı ve bundan sonraki dönemde sömürgelerin bağımsızlık süreci başladı. 1946-47'de Suriye ve Lübnan bağımsızlığını elde ederken bağımsızlık hareketleri 1954'ten itibaren daha da hız kazandı. Fransa, Belçika, Hollanda ve Portekiz sömürgeleri bir bir bağımsızlıklarını ilan ettiler. 1960'lardan itibaren İngiltere'nin geleneksel sömürge sisteminin merkezinde yer aldığı günler artık geride kalmıştı. 1946'da Hindistan'a bağımsızlık garantisi verilmesinin ardından, Batı Afrika'da da yeni bir dönem başladı. Afrika'da iktidarların yerli aşiret liderlerinden, Batı tarzı eğitim almış seçkinlerin eline geçmesi hedeflendi. Zaten ekonomik açıdan sömürgelerin maliyetini üstlenmekte zorlanan İngiltere'de 1959'da işbaşına gelen hükûmetin ilk işi Afrika'dan çekilme kararı almak oldu. Böylelikle Nijerya, Togo, Benin 1960 itibarıyla bağımsız birer devlet olarak ortaya çıktı. Onları 1961'de Tanzanya, Uganda ve Kenya takip etti. Nihayet 1964'te Malavi ve Zambiya bağımsız Afrikalı devletler arasında yerini aldı. Fakat birçok yeni Afrika ülkesinin kâğıt üzerindeki bir anayasa, bir bayrak ve bir para biriminden başka vatandaşlarına sunabileceği herhangi bir imkânı yoktu. Afrikalı liderler az gelişmişliği doğrudan Avrupalıların yapmış olduğu sömürgecilikle ilişkilendirdiler ve Batı'dan gelen program önerilerini reddettiler. Fakat ilerleyen süreçte diktatörlükler ve askeri darbeler arasında sıkışan Afrika toplumları gelişme noktasında aşama kaydedemedi.

1929 Krizi, Fransız İmparatorluğu için de bir dönüm noktası teşkil etti. Özellikle Fransız ticaretini elinde bulunduran özel sektörün içine düştüğü mali sıkıntı, sömürgeleriyle olan ticarî ilişkilerinin zayıflamasına neden oldu. Sömürgeleri idare etmenin bedelinin daha da artması Fransa kamuoyunda sömürgecilik karşıtı düşüncelerin şiddetlenmesine zemin oluşturdu. Malî krizin giderek derinleşmesiyle dominyonlardaki kontrol giderek azaldı ve bu durumda Fransa sömürgelerdeki özgürlükçü hareketlerle baş edemez duruma geldi. Nihayet De Gaulle dönemiyle birlikte Fransa, yüzyılın ortalarına gelindiğinde geleneksel sömürge politikalarından vazgeçmek zorunda kaldı.

II. Dünya Savaşı sonrasında Amerika'nın küresel aktörlüğe soyunması, Avrupa merkezli sömürge imparatorluklarının sonunu hızlandıran diğer önemli gelişmedir. Amerika'nın uzunca bir süredir Güney Amerika'da sürdürdüğü emperyalist uygulamalarını küresel bir boyuta taşıma arzusu, Batı sömürgeciliğinin temsil kabiliyetinin Avrupa'dan Amerika'ya geçmesi noktasında bir başlangıç oldu. 1956'da yaşanan Süveyş Krizi'nde, İsrail'le iş birliği yapan İngiltere ve Fransa'nın, Sovyetler karşısında başarısız olması ve krizin ancak Amerika'nın araya girmesiyle aşılması geleneksel sömürge imparatorluklarının sonunu işaret ettiği gibi Amerika'nın dünya üzerindeki etkisini giderek artırdığının da

bir göstergesi niteliğindedir. Kriz esnasında 3 devletin Süveyş Kanalı'nın Nasır tarafından millileştirilmesine karşı çıkmasına rağmen Sovyetler karşısında tutunamayışı aynı zamanda Sovyetlerin de küresel bir güç olarak ortaya çıkışının bir işareti olarak algılanabilir. Dünya bu dönemde bir tarafını Amerika, diğer tarafını Rusya'nın oluşturduğu iki kutuplu bir çatışma ortamının başlamasına şahit olurken geleneksel sömürge imparatorlukları son bulmakta, milliyetçi hareketler de giderek tırmanmaktaydı. Bu süreçler âdeta birbirine bağımlı ve paralel olarak ilerledi. İngiltere ve Fransa'nın Süveyş Krizi sırasında kaybettikleri prestij ve bu kriz esnasında ortaya çıkan zafiyetleri, dominyonlardaki özgürlükçü hareketlere cesaret verdi.

İngiliz İmparatorluğu'yla özdeşleşen eski sömürgeci yapının son bulmasıyla birlikte sömürgecilik tarihsel açıdan yeni bir döneme ve forma kavuşmuştur. Amerika'nın başını çektiği yeni tip sömürgeciliğin önceliği ekonomik çıkarlardan ziyade stratejik üstünlüğü elde etmeye yönelikti. Yeni dönemde geleneksel uygulamalardan farklı olarak, siyasî kontrolü ele geçirmek öncelikli hedef olarak belirlenmişti. Ticaret ve kâr bunun doğal sonucu olarak zaten ortaya çıkacak bir süreçti.

Geleneksel sömürgeciliğin sona ermesinde etkili olan sebepler nelerdir?

SIRA SİZDE

Magdoff, H., Sömürgecilikten Günümüze Emperyalizm, (Çev. E. Usta), İstanbul, 2006.

K İ T A P

LATİN AMERİKA VE PASİFİK'TE AMERİKAN SÖMÜRGEÇİLİĞİ

ABD merkezli sömürgeci politikaların ve yayılcılığın ilk uygulamaya konulduğu yer Latin Amerika coğrafyası olmuştur. Amerika'nın, bölgede gerçekleştirdiği operasyonlar bir bakıma geleneksel sömürge yöntemlerinden izler taşıyordu. Kongrenin 1898'de Havai Adası'nın ilhak edildiğine dair kararı, Guam ve Samoa gibi yerlerin işgal edilmesi doğrudan eski sömürge yöntemlerini hatırlatır niteliktedir. Aynı zamanda sömürgecilik karşıtı görünmekten geri kalmayan Amerika, bu dönemde İspanyol karşıtlığı üzerinden bölge milletleri arasında prim yapmaya özen gösteriyordu. 1823'te ABD Başkanı Monroe'nin ilan ettiği doktrin ile kıtanın geneline yapılacak herhangi bir müdahaleyi düşmanca olarak nitelendireceğine dair Avrupalıları uyaran ABD'nin, Latin Amerika üzerindeki etkisi bu tarihten itibaren âdeta kurumsallaşmaya başladı.

Monroe Doktrini ile Latin Amerikalıların hamiliğini ilan eden ABD, İspanyol egemenliğinin sona ermesinin ardından, güneydeki etkisini artırdı. 1898 İspanyol-Amerikan Savaşı neticesinde İspanyol sömürgelerinin birçoğunu ele geçiren Amerika aynı zamanda küresel bir aktör olarak dünya siyaset sahnesine de hızlı bir giriş yaptı. Savaş sonrasında yapılan Paris Anlaşması'yla İspanya; Guam, Porto Riko ve Filipinleri Amerika'ya bırakmış, ayrıca Küba Amerikan kontrolüne girmişti. Sonraki dönemde Santo Domingo, Nikaragua, Haiti, Panama gibi yerlerde gerçekleştirdiği operasyonlarla Amerika bölgenin tek hâkim gücü hâline geldi.

1902'deki Venezuela Krizi, Latin Amerika üzerindeki ABD hegemonyasını sağlamlaştırdı. Kriz esnasında Başkan Theodore Roosevelt'in Latin Amerika'ya yönelik Avrupa kuşatmasına karşı tavrını açıkça ortaya koyması Güney Amerika halkları arasında önemli bir etki yaratmıştı. Latin Amerikalılar, Monroe Doktrini çerçevesinde gerçekleşen bu meydan okumayı kendilerine yönelik bir destek olarak algıladı. Ancak güneydeki halkların gözden kaçırdığı nokta, bu tavrın Amerikan ekonomik çıkarlarının meşrulaştırılmasına doğrudan hizmet ettiği gerçeğiydi.

XX. yüzyılın başına gelindiğinde Başkan Wilson'un Meksika Devrimi'ne müdahil olması, ne denli etkin olmaya çalıştığıнын bir göstergesiydi. I. Dünya Savaşı sırasında Latin

Amerika üzerindeki ABD etkisi artmaya devam etti. Bu dönemde İngiltere'nin aleyhine genişleyen bölgedeki Amerikan ticaret hacmi daha önce hiç olmadığı bir düzeye ulaşarak toplamda %32'lik bir paya ulaştı. Bölge ülkeleri artık sermayelerini Londra ve Paris'ten daha çok New York bankalarında değerlendiriyordu.

Roosevelt, Wilson ve arkasından Hoover'in başkanlıkları döneminde sürdürülen kuşatıcı politikaların temel hedefini kıtanın dış müdahalelerden arındırılmasına yönelik çabalar teşkil etti.

1930'larda ABD "İyi Komşu Politikası" olarak adlandırılan ve Latin Amerika ülkelerinin iç işlerine müdahaleyi asgariye indiren bir dizi uygulamanın altına imza attı. Bu süreçte ABD, Latin Amerika ülkelerinin iç işlerine saygıyı esas alan dış müdahalelere kapalı, devletlerin eşitliğine dayalı bir Pan-Amerikan sistemi tesis etme çabalarını yoğunlaştırdı ve 1938 yılında ilan edilen Lima Bildirgesi ile bu amaca büyük oranda ulaşılmış oldu.

ABD, XX. yüzyılın başına kadar güneyindeki ülkeler hariç dünyanın diğer bölgeleriyle sınırlı ilişkiler geliştirmiş ve Çin, Kore, Japonya, Endonezya gibi Asya ülkeleri yalnızca bazı ürünlerin ithal edildiği bölgeler olarak kalmıştı.

Amerika'nın deniz aşırı bölgelere yönelik emperyalist faaliyetlerinin ilk adımları Pasifik'e yönelikti. Her ne kadar Havai, Filipinler veya Çin gibi uzak merkezlerde ticarî faaliyetler sürdürmekteyse de Avrupa ticaretine odaklanmış Amerikalı tüccar-yatırımcıların ekonomik faaliyetleri Pasifik'te hedeflenen askerî ve stratejik üstünlüğü ele geçirmekte yeterli değildi. Dolayısıyla Pasifik veya diğer uzak bölgelerdeki stratejik üstünlüğün ele geçirilmesi sürecine Amerikan askerî gücünün önderlik ettiği söylenebilir.

Pasifik'i kontrol etme iddiasında olan Amerika'nın ilk önemli durağı olan Filipinler, yayılmacı politikaları tecrübe etmesi açısından bir okul, aynı zamanda Amerikan tarzı sömürgeciliğin mahiyetini anlamak bakımından da bir örnek niteliğindedir. Amerika bölgeye demokrasi ihraç etmek üzere gittiğini iddia etmiş, neticede bu söylem hem ABD hem de Filipin halkı için Amerikan varlığının gerekliliğine bir dayanak teşkil etmiştir. İlhanın hemen ardından öncelikle bölgede Amerikan kurumlarının tesis edildiği görülmektedir. Amerikalı yetkililerin birçoğu danışmanlık ve eğitim hizmetlerini bizzat üstlenmiş durumdaydı ve ulaşılacak istenen hedef kitle yerli elitlerdi. Seçkinlerin eğitilmesiyle birlikte içerde iş birliğine müsait bir kesim oluşturulacak ve onların üzerinden sistemin devamı sağlanabilecekti. Uygulamalar öylesine başarılı oldu ki 1946'daki bağımsızlık anına gelindiğinde başkanlık rejimi, güçler ayrılığı prensibi, iki partili sistemi ve özel mülkiyete verdiği önemle Filipinler âdeta Amerika'yı taklit ediyordu. Aslında ortaya çıkan demokratik Filipin, yerli elitlerle Amerika arasında kurulmuş bir düzenin ya da sistemin dışı yansımasıydı. Fakat yalnızca sınıf mücadelesinin durulmasını sağlayan demokrasi Filipinlere ekonomik büyümeyi getirmede gibi gelir dağılımındaki eşitsizliğin giderilmesine de katkı sağlamadı. Öte yandan bölgeden ayrılmasına rağmen arkada bıraktığı ekonomik ve askerî kurumlarla Amerika, Filipinleri âdeta kendisine mecbur bırakmış, yeni iktidar sistemin devam ettirilebilmesi için ona müracaat etmek durumunda kalmıştı.

Filipinler, Amerikan emperyalizminin uzak bir bölgedeki ilk uygulama alanıydı. Bundan sonraki uygulamaların neredeyse tamamı Filipinler tecrübesine benzedi. Siyasal kontrolü elde etmek adına öncelikle yerli bir elit oluşturmaya yönelik adımlar atılıyor, böylelikle elitler üzerinden bölgenin sosyo-kültürel yapısının tamamına hâkim olduktan sonra Amerika'ya düşman olmayacak bir sistemin inşası tamamlanmış oluyordu.

Raimondo L., Sömürgecilik Tarihi, (Çev. H. İnal), Ankara, 1975.

K İ T A P

SOĞUK SAVAŞ DÖNEMİNDE AMERİKAN SÖMÜRGEÇİLİĞİ

Amerika'nın dünya üzerindeki stratejik üstünlüğü ele geçirmeye yönelik çabaları, II. Dünya Savaşı'ndan sonra hız kazandı. Etkin bir savunma stratejisi ve komünizme karşı mücadele temeline oturtulan bu çabaların asıl gayesi hâkimiyet alanı kıta Amerikası ile sınırlı olmayan Asya'nın doğu kıyılarına ve Orta Doğu'ya kadar uzanan âdeta bir imparatorluk inşa etmektir. Bu yayılcı politikanın esasını hiç şüphesiz hedeflenen coğrafyalarda bulunan bazı devlet veya devletçiklerle komünizm karşıtlığı çerçevesinde iş birliği yapmak oluştuyordu. Kore veya Vietnam'da olduğu gibi daha sonraki dönemlerde gerçekleştirilen Körfez Harekâtı'nın temelinde yatan neden, Amerika tarafından sözde Sovyetlere karşı kurulmaya çalışılan stratejik kontrol mekanizmasına yönelik dış müdahaleler yahut eksen kaymalarıdır.

II. Dünya Savaşı'nın ardından başlayan geleneksel sömürgecilik tasfiye süreci, Avrupa'nın çekildiği bölgelerde Amerikan hegemonyasının tesis edilmesiyle birlikte tamamlanmıştır. Bu dönemde doğrudan işgal yoluna giden geleneksel sömürge imparatorluklarının aksine Amerika, hedeflediği coğrafyaları ekonomik, siyasi veya askerî baskı araçlarıyla kontrol altına almayı tercih etmiştir. ABD'nin tesis etmeye çalıştığı sistem geleneksel sömürge imparatorluklarının aleyhine ilerleyen bir süreçti. Savaş sonrasında eski sömürgelerin bir bir bağımsızlıklarını ilan etmeleri Amerika açısından bir fırsat niteliğindedir. Bununla birlikte dünyadaki siyasi yapıyı istediği yönde değiştirmeye koyulan Amerika, bağımsızlığını elde eden ülkelerle yakın işbirliği içerisine giriyor, takındığı himayeci ve müdahaleci tavırla onları kendi kontrol mekanizması içinde tutmasını biliyordu.

II. Dünya Savaşı'ndan sonraki dönemde geleneksel sömürge imparatorlukları hızla gerilerken diğer yandan fikrî temelini komünist ideoloji üzerine inşa etmiş Sovyetler Birliği dünya siyaset sahnesindeki yerini aldı. Bolşevik Devrimi'nden bu yana antiemperyalist bir söylem geliştiren Rusya'nın 1930'lardan itibaren ortaya çıkan emperyalist tutumu karşısında kendilerini demokratik ve özgürlükçü olarak nitelendiren kesimlerin tepkisi gecikmedi. 1939 yılında gerçekleştirdiği Alman-Sovyet Paktı ile Doğu Avrupa'yı Almanya ile paylaşan Sovyetler, ilerleyen süreçte Polonya'nın doğusunu, Estonya, Letonya ve Litvanya'yı kontrol altına aldı. 1939-40 yılları arasında gerçekleşen Fin-Rus Savaşı'yla birlikte sınırlarına Finlandiya'yı da dâhil eden Sovyetler, siyasi ve kültürel etki alanlarını Arnavutluk, Bulgaristan, Macaristan, Romanya ve Polonya'ya kadar genişletmeyi başardı. 1940'ların sonuna doğru Almanya'nın doğusunda Sovyet Rusya güdümünde bir bölge ortaya çıktığı gibi Çekoslovakya'da komünist darbe sonucunda iktidar el değiştirmişti.

Rusya gibi komünist idare altında olan Çin, 1949 yılında kendi anakarasının tamamında kontrolü ele geçirmişti. Müslüman Türk unsurların yaşadığı Asya'nın orta kısmında yer alan Doğu Türkistan topraklarında 1933'te ve 1944'te ilan edilen cumhuriyet de 1949 yılında yıkılmıştır. Bu bölgede yaşayan Müslüman Türklerin, Çin yönetimine karşı verdiği mücadele günümüzde de devam etmektedir.

Bu dönemden itibaren Güneydoğu Asya coğrafyasında sahip olduğu gücü artırma çabasına giren Çin hükûmeti, Tibet'i ele geçirmek için askerî güç kullandı. Eski sömürge imparatorluklarının askerî veya ekonomik yöntemler kullanmalarının aksine iki komünist imparatorluk, bunlardan ziyade yerel komünist partilerin iktidara gelmesine destek veriyor, böylece kültürel ve ekonomik değişim programlarını devreye sokma fırsatı elde edebiliyordu.

Sovyetlerin başını çektiği komünist bloka karşı cephenin önderliğini üstlenen Amerika ise II. Dünya Savaşı'ndan yeni süper güç olarak çıkmıştı. Savaştan sonra Amerika,

dünya üzerinde ekonomik açıdan stratejik öneme sahip bölgelerin kontrolünü ele geçirmek için yeni bir planı devreye soktu. “Büyük Bölge” projesi olarak bilinen bu projeyle birlikte dünyanın doğudan batıya kontrolü için gerekli olan noktalar tek tek tespit edildi. Hegemonyanın kontrolünü temin etmek için belirlenen bölgeler yarı kürenin batı kısmı, İngiliz İmparatorluğu’nun eski hâkimiyet alanları ve Uzak Doğu’ydu. Geleneksel imparatorlukların çöküşü ve Uzak Doğu’da Japonya’nın durdurulması, ordunun eşlik ettiği Amerikan yatırımcılarına yeni pazarlara girebilme şansı verdi. “Büyük Bölge” projesinin en can alıcı noktası Orta Doğu’ydu. Bölgedeki zengin petrol rezervleri 1950’lerden itibaren Amerika’nın doğrudan ya da dolaylı olarak çeşitli müdahalelerine sahne oldu.

Sovyetlerin giderek artan gücü ve savaş sonrasındaki toprak kazanımları “Büyük Bölge” projesinin hayata geçirilmesi noktasında Amerika’yı yeni bir sorunla baş başa bıraktı. Süveyş Krizi esnasında, petrol bölgesi olan Arap coğrafyasının Sovyetler tarafına kaymasından endişe ederek Batılı müttefiklerine rağmen Nasır’la, dolayısıyla Sovyetlerle aynı doğrultuda tavır koyan Amerika, bu istisnaya rağmen ilerleyen süreçte politikalarının neredeyse tamamını komünist dünya ile çatışma üzerine biçimlendirdi. Avrupa, Kore, Vietnam ve Çin üzerindeki komünist tehdidi algılamakta gecikmeyen ve buralara müdahale eğilimine giren Amerika, Arap coğrafyasında da Sovyetler lehine oluşacak bir yapılanmanın önüne geçmek için büyük çaba sarf etti. Bu çabanın önemli bir kısmını Sovyet yayılmacılığı karşısında alınması düşünülen askerî önlemler teşkil etmektedir. XX. yüzyıla damgasını vuran iki kutuplu bir mücadele dönemi olarak tarihe geçen Soğuk Savaş sürecinin Amerikan iç ve dış politikasına farklı yansımaları oldu. Zaman zaman sertlik yanlısı tutumla kendini gösteren sol karşıtı bir politikayla içerdeki muhalefet bastırılmış, böylece daha etkin bir dış politika izleyebilmenin önündeki önemli bir engel aşılmış oldu. Dışa karşı geliştirilen söylem ise Amerika’nın özgürlüklerin ve demokrasinin yegâne koruyucusu olduğuna yöneltti. Böylelikle dünyanın neresinde olursa olsun bunun için mücadele edeceğini söyleyen Amerika, komünizme karşı oluşturulmaya çalışılan etki alanı dâhilinde Sovyetlere karşı gelişen bütün hareketlere destek vereceğini açıkça ilan ediyordu.

Amerika II. Dünya Savaşı’ndan dünyanın en geniş üs ağına sahip devleti olarak çıktı. Savaştan sonra denizasırlı coğrafyalarda 100’den fazla ülkede 2 bin’den fazla üsde, 30 binin üzerinde Amerikan askeri bulunuyordu. Amerikan üslerinin büyük bir kısmı art arda gelen II. Dünya, Kore, Vietnam ve Körfez Savaşları sırasında oluşmuştu.

Hedeflerin elde edilmesinde ABD’nin askerî gücü ve her türlü ekonomik operasyon birer araç olarak kullanılıyordu. Truman Doktrini, Marshall Planı ve Uzak Doğu ülkelere verilen ekonomik ve siyasî destek doğrudan etki alanının genişletilmesiyle ilgiliydi. Bir yandan Pasifik’teki üstünlüğü ele geçirmeye çalışan Amerika, diğer yandan Orta Doğu petrolleri üzerinde kontrol sağlamak ve eksen kaymalarını önleyebilmek adına Arap dünyasıyla ilişkilerini sıcak tutmaya çalışıyordu.

ABD’nin takip ettiği diğer bir yöntem ise bazı devletleri Birleşmiş Milletler, NATO, SEATO ve Bağdat Paktı gibi çeşitli uluslararası örgütler etrafında toplamak oldu. Sovyetler Birliği’nin dağılması ve dolayısıyla Soğuk Savaş’ın sona ermesiyle birlikte Amerikan emperyalizmi için yeni bir meşruiyet alanı oluşturmak gerekli hâle geldi. Yeni dönemde gerçekleştirilen operasyonlar küresel bir hukuka dayandırılmak zorundaydı ve Birleşmiş Milletler, NATO gibi kurumlar Amerikan politikalarına rahatlıkla aracılık edebilecek donanımına sahipti. İdarenin dost iktidarların elinde olmasını sağlamak adına her türlü operasyon ve dış müdahale araçları kullanılıyordu. Bu tür operasyonlara seçim yoluyla işbaşına gelmiş iktidarların müdahaleler sonucunda değiştirilmesi dâhildi. Guatemala, Brezilya, Kongo, Dominik Cumhuriyeti, Endonezya, Şili ve bazı Orta Doğu ülkelerinde yapılan operasyonlar ve darbeler bu amaca yönelikti.

Soğuk Savaş'ın hız kazanmasıyla birlikte Amerika, Filipinler tecrübesini dünyanın başka yerlerine aktarma işine öncelik verdi. Amerika'nın yeni dönemdeki stratejilerinin temel dayanak noktasını yine demokratik bir söylem ve komünizm karşıtlığı teşkil ediyordu. Diğer bir tabirle Amerikan emperyalizmi her zaman güçlü bir idealizm ile süslenmeye çalışılmıştı. Dünya üzerindeki müdahaleler gerçekleştirilirken Amerika, kendisine karşı geliştirilen hemen her söylemi komünizm çatısı altında değerlendirdi, verilen mücadeleyi ise demokrasi mücadelesi olarak sundu. Oysaki gerçekleştirilen ekonomik, askerî ve siyasî müdahaleler, komünist yayılmasını önlemekten ziyade Amerika'nın dünya üzerinde hâkimiyeti elde etme çabasıyla yakından ilintiliydi. Amerikan dış politikası genel itibarıyla kapitalist sermayenin etkisi altındaydı ve dışa yönelik müdahalelerin temelinde bu gerçek yatıyordu. Nitekim komünizmi kontrol altına almak için gerçekleştirilen Vietnam müdahalesi sırasında yaşanan vahşet, maksadını aşan bu operasyonun yalnızca komünizm karşıtlığından kaynaklanmadığının göstergesiydi. Uzun süredir kapitalizmin açığa çıkardığı dürtülerle İngiliz İmparatorluğu'ndan arta kalan boşluğu doldurma gayretinde olan bir devletin Üçüncü dünya ülkelerine yönelik gerçekleştirdiği müdahaleleri yalnızca Soğuk Savaşla izah etmek mümkün değildi. Amerika'nın sahip olduğu askerî potansiyel yalnızca komünizme karşı verilen mücadelesinin değil küresel ekonomik sömür sistemlerinin yerleştirilmesine yönelik "özgür bir ticaret dünyası" oluşturma projesinin de en önemli sacayaklarından biriydi.

Vietnam operasyonları sırasında dünya kamuoyunda ön plana çıkarılan düşünce geçmişte olduğu gibi sırf demokrasi ve özgürlük için oraya gidildiği idi. Çin'i kuşatmak ve Pasifik'i denetleyebilmek adına Vietnam'ın kontrolünün şart olduğunun farkında olan Amerikan hükûmetleri Vietnam konusunda bir devamlılık sergilediler. 1950'lerin ortalarında Amerika, Vietnam'ı önce ikiye böldü, ardından güneyde kendi güdümü altındaki bir iktidarın iş başına gelmesini sağladı. 1960'lara gelindiğinde ise Amerikan askerleri Vietnam'ın güneyinde kontrolü tamamen ele geçirmişti. Fakat uzun süren çatışmalarda son derece geniş askerî imkânlarla sahip Amerikan askerleri gerilla savaşına karşı bir varlık gösteremeyerek Vietnam'dan çekilmek zorunda kaldı. Vietnam'da alınan yenilgi, âdeta bir kâbus gibi Amerika'nın üzerine çöktü. Amerika'nın 1950'lerden itibaren dünya para sistemi üzerindeki kontrolü de ciddi oranda sarsıldı. Yenilginin arkasından uzunca bir süre Amerikan ordusunun operasyon kabiliyeti sorgulandı fakat operasyonlar aralıksız devam etti.

Amerikan emperyal sisteminin tesis edilmesi için hiç şüphesiz siyasî organizasyonların yanı sıra ekonomik iş birliği araçlarının geliştirilmesine de ihtiyaç vardı. Bretton Woods Anlaşması bunun için ilk ve en önemli adımlardan biri oldu. Anlaşmanın amacı, Amerika'nın hedeflediği ekonomik kontrol mekanizmasını tüm dünyada hâkim kılmaktı. Dünyadaki uluslararası para sistemini yeniden tesis eden anlaşmaya Doğu Bloku ülkelerinin katılmayışı, düzenlemelerin aslında Sovyet sistemine karşı hayata geçirildiğinin bir göstergesidir. Anlaşmayla dünya üzerindeki para sistemi Amerikan dolarına endekslendiği gibi Dünya Bankası, Uluslararası Para Fonu (IMF) gibi ABD'nin uluslararası ekonomiyi kontrol edebilmesine aracılık edebilecek kuruluşlar ortaya çıktı. ABD, bu kuruluşlar aracılığıyla uluslararası piyasalara müdahale edebildiği gibi bunlar sayesinde sağladığı kredilerle sermaye sahiplerinin gelişmesine öncülük ediyor, işbirlikçilerinin iktidarını güçlendiriyordu. Doların dünya üzerindeki hâkim pozisyonunun etkisiyle uluslararası borç mekanizması ABD'nin mali genişlemesine büyük katkı sağlamıştı. Dünya Bankası ve IMF gibi kuruluşlardan borç alan ülkelerin borç yükleri giderek daha da fazlalaşmış ve ABD'ye olan bağımlılıkları da bu oranda artmıştır.

Soğuk Savaş'ın ilk dönemlerinde komünizme karşı mücadelede ön plana çıkan diğer bir Amerikan politikası, Truman Doktrini'dir. II. Dünya Savaşı'ndan tükenmiş hâlde çıkan

Avrupa, Amerikan sisteminin tesisi açısından kritik bir önem arz ediyordu. Avrupa'nın yeniden ayağa kalkabilmesi için vakit kaybetmeden bir program hazırlandı. Komünizmin yayılmacı etkisini Amerika'nın güvenliği ve çıkarları için tehdit olarak gören ve istila tehlikesi altında olan bütün toplumlara yardım yapılmasını öngören Başkan Truman, Sovyetlerin Akdeniz'e doğru ilerlemesini durdurabilmek adına bu coğrafyadaki iki devlet olan Türkiye ve Yunanistan'a yardım kararı aldı. Bunu daha sonrasında 16 Avrupa ülkesine yönelik olarak devreye sokulan Marshall yardımı takip etti. Bu çabalar Avrupa ülkelerinin yeniden yapılandırılmasına yönelik gözüксе de gerçekte Amerikan çıkarlarının devamını tesis etmeye yönelik ekonomik bir tedbirden ibaretti.

Kore ve Vietnam tecrübelerinden sonra yalnızca Amerikan şirketlerinin deniz aşırı yerlerdeki kontrolü elde etmede yeterli olmadığını gören Amerika, Uzak Doğu'da farklı bir politika uygulama yoluna gitti ve Asya ülkelerinin kendi yerli yatırımcılarına destek vermeye başladı. Böyle bir politika Amerikan şirketlerinin aleyhine olmasına rağmen, stratejik ortak elde etmenin bazı şirketlerin çıkarlarından daha önemli olduğunu düşünen hükümet, ilerleyen dönemlerde bu çabalarını artırmıştır. Bu yöndeki girişimler bir dizi propaganda faaliyetini de beraberinde getirdi. Avrupa'nın batıyı temsil etme döneminin sona ermesi ve Amerika'nın bayrağı teslim almasının ardından, yeni süper güç algısının bütün dünyaya kabul ettirilmesi şarttı. Yalnızca askerî ve siyasî güç kullanarak toplumları kontrol altına almanın sürdürülebilir bir durum olmadığını fark eden Amerikan yönetimleri, sömürü düzenini kurumsallaştırmak adına hedef kitleleri etkilemeye yönelik bir dizi sosyal, siyasal, kültürel vb. politikayı devreye soktu.

Bu sürecin doğal bir sonucu olarak siyasal ve ekonomik emperyalizmi kültürel bir emperyalizm dalgası izledi. İnsanların köksüzleştirilmesi temeline dayanan kültürel emperyalizm, geleneksel bağlarının zayıflatılmasını ve dolayısıyla parçalanmış bir toplum modeli hedefler. Hedef kitlelerin değer, davranış, gelenek ve kimliklerinin emperyalist çıkarlar doğrultusunda düzenlenmesiyle tesis edilen bu yapı, sömürü düzeninin devam ettirilmesi için vazgeçilmez bir unsurdur. Kültürel emperyalizmle millî kimlikler yok edilmeye çalışılırken diğer yandan dışardan gönderilen kültürel kodların etkilerinin artırılması hedeflenir. Amerika kültürel etkileşimin hayata geçirilmesi aşamasında medyayı, iletişim araçlarını ve içerideki kurumlarla yapılan ittifakları ön plana çıkarmıştır. Bu süreçte başat rol, kitle iletişim araçlarına düşüyordu. Amerika'nın siyasal kontrol sisteminin ayrılmaz bir parçası olan kitle iletişim araçları aynı zamanda Amerikan sermayesinin zenginliğinin temel kaynaklarından birini teşkil eder.

Televizyon uzunca bir süre kültür emperyalizminin en aktif araçlarından biri oldu. Bu tür araçlar sayesinde yapılabilen zihinsel yönlendirme sonucunda ortaya çıkan pasif birey, öngörülen düzenin devamı açısından büyük önem arz etmiştir. Bu süreçte özellikle çocuklar ve gençler hedef alındı. Mesela çizgi film sektöründe üst sıralarda yer alan paylaşma ve yardımlaşma ilkelerinden yoksun bencil çizgi film kahramanları çocukların zihin yapılarını etkilemiş, diğer taraftan medya aracılığıyla yapılan reklamlar sayesinde tüketim çılgınlığına sürüklenen insanlar aynı zamanda vicdanî duygu ve duyarlılıklarını da kaybetmeye sevk edilmiştir. İnsanların iradelerinin yönlendirilmesi sistemin devamı için vazgeçilmez unsurlardan biridir. Bunun için reklam sektörünün yanı sıra okullar, bankalar, alışveriş merkezleri ve diğer araçlarla insanlar üzerindeki tüketim baskısı artırılmaya çalışılmış ve insan beyninin dizginlenmesi ve yönlendirilmesi hedeflenmiştir.

Amerikan yayılmacılığına öncülük eden bir diğer kurum, Hollywood olarak bilinen Amerikan film sektörü, "Amerikan rüyası" denilen büyü bir memleket algısının oluşmasına büyük katkı sağladı. Diğer yandan sinemanın bir propaganda aracı olarak son derece etkin olduğunun anlaşılması, Üçüncü dünya ülkelerini hedef alan sayısız filmin çekilmesine yol açtı. Bu filmlerin öne çıkan teması, insanlığın Amerika'ya ihtiyacı oldu-

guydu. Aynı zamanda Amerikan yaşam tarzını, geleneklerini ve insan ilişkilerini ayrıntılı olarak seyirciyle buluşturan bu filmler sayesinde hedef coğrafyalarda gerçekleştirilmek istenen değişim çok daha hızlı ve etkili şekilde hayata geçirilebildi. Neticede piyasa değerlerinin, insanî unsurların yerini almasıyla birlikte bencilce bir yaşam tarzı ve tüketim temeline dayanan bir dünya görüşü toplumlara egemen oldu. Bu süreçte şüphesiz amaç hiçbir zaman salt bir demokrasi isteğinden ibaret değildi. Zira zaman içerisinde diktatörlüklere dahi koşulsuz destek verilmiş, İran'daki Şah rejimi, Arjantin'deki diktatör rejimler, Endonezya'daki Suharto rejimi veya Orta Doğu'daki kimi rejimler "uyumlu" oldukları için devam edebilmişlerdir.

Soğuk Savaş'ın ve Amerikan egemenliğinin kaçınılmaz bir sonucu olarak ortaya çıkan dev askerî yatırımlar ve gelişen silah sanayiinin yeni pazarlar bulma ihtiyacı dünyadaki silahlanma oranını ölçsüz bir şekilde artırdı. Özellikle II. Dünya Savaşı'ndan sonra ABD silah sanayii öylesine bir sektör hâline geldi ki dünyanın çeşitli yerlerinde yapay krizler oluşturmak ve arkasından silah satmaya yönelik pazarlar oluşturmak silah tacirlerinin sık başvurduğu bir politika haline geldi.

Diğer taraftan Sovyetlere karşı alınan askerî ve ekonomik tedbirler Amerikan hazinesi için de ağır bir yükü. Bu yük 1970'lerin ortalarında derin bir malî krize dönüştü ve savaş sonrasında Bretton Woods Anlaşmasıyla tesis edilen para düzenlemelerini ve ekonomik işleyişi alt üst etti. Bunun üzerine Başkan Nixon yönetiminde finans ve petrol piyasalarını ele geçirme yönünde önemli adımlar atıldı. New York bankalarından dünyaya yayılan kredilerle birlikte, Amerika küresel finansın merkezi olma noktasında büyük aşamalar kaydetti. Böylelikle dünya üzerindeki ekonomik sistem içerisinde üretim sektörünün önemi arka planda kalırken finans sektörü başat rolü üstlenmiş bulunuyordu. Amerikan bankalarının devletleri kredilerle destekleyerek borçlandırması, söz konusu ülkelerin ekonomilerine etkili bir müdahale fırsatını da doğurmuş oldu. Doğrudan ya da dolaylı müdahalelerin yanı sıra spekülâtif banka ve borsa hareketlerine de maruz kalan borçlu ülkeler, giderek yoğunlaşan bir şekilde Amerikan politikalarına boyun eğmek durumunda kaldı. ABD dışındaki faaliyetlerini hızla arttıran malî sermaye, finansal müdahalelerle dünyanın çeşitli yerlerindeki malî yapılarla rahatlıkla oynayabiliyor, kurlarda istediği hareketleri gerçekleştirebiliyordu. Bu yolla özellikle Endonezya, Tayland ve diğer birçok ülkedeki yerli sermayenin gelişmesi önlenirdi.

Diğer yandan Amerika'nın Orta Doğu'daki hâkimiyeti 1989'da Sovyetlerin dağılma sürecinin başladığı döneme kadar sınırlı kaldı. 1979 İran Devrimi, Vietnam Savaşı'ndan bu yana Amerika'nın yaşamış olduğu en büyük mahcubiyetlerden biri olarak tarihe geçti. Fakat önce Doğu Avrupâdaki Sovyet uydularının, arkasından Sovyetlerin çöküşü Amerika'nın bölgedeki önünü açtı.

Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla Amerika'nın küresel yayılmacı politikalarının sona ereceği düşünölmüşü zira uzunca bir süredir gerçekleştirilen operasyonların neredeyse tamamı komünizm karşıtlığıyla izah edilmişti. Fakat kısa süre sonra gelişmeler böyle olmadı ve Amerika son yarım yüzyılda gerçekleştirdiği müdahalelerin belki de en genişlerini Sovyetlerin dağılmasından sonra gerçekleştirmişti. Bu dönemde Orta Doğu, Kafkasya, Afrika ve Balkanlar'da yapılan yeni planlamalarla Amerika Sovyetlerden arta kalan bölgeleri kontrol altına almayı hedefledi. Bu süreçte Afganistan ve Irak'taki işgaller, Türkistan coğrafyasında inşa edilmeye çalışılan yeni üsler Amerikan yayılmacılığının tüm hızıyla devam ettiğinin göstergeleridir.

1990'lı yıllarla birlikte ABD, Orta Doğu ve Hazar petrollerinin kontrolünü ele geçirmek suretiyle denetim ağını daha da genişletme yoluna gitti. Sovyetlerin dağılmasının hemen ertesinde yaşanan 1991 Körfez Savaşı ABD'nin bölgedeki yayılmacı politikalarının devamı niteliğindeydi. Bu defa siyasî meşruiyet aracı olarak tehdidin adı değişmiş, ko-

münizm yerine başta Müslüman ülkeler olmak üzere “terörizm ve terörist devletler” yeni tehdit kaynağı olarak sunulmuştu. Nitekim 2003’te gerçekleştirilen Irak işgalini Amerika, Saddam Hüseyin’in kitle imha silahlarına sahip olduğunu iddia ederek gerçekleştirmişti. Gerçekleştirilen operasyonlarla Amerikan şirketlerinin Orta Doğu petrollerinden aldığı payın %10’dan %72’ye çıkması elde edilen neticenin önemini ortaya koymaktadır. Diğer yandan Amerikan çıkarlarının tesisi adına gerçekleştirilen operasyonlarda siviller büyük bir bedel ödemiş, yalnızca ilk Körfez Savaşı sırasında, 500 bin civarında çocuk ölmüştü.

Günümüzde Arap Baharı olarak nitelendirilen gelişmelerde de aynı mekanizma işlenmekte, bir taraftan Orta Doğu halkları iç savaşlarla birbirlerine düşürülürken diğer taraftan da yapılan müdahalelerle enerji kaynakları ve stratejik konumları hâkimiyet altına alma süreci tamamlanmaktadır.

SIRA SİZDE

4

Soğuk Savaş ve Amerikan emperyalizmi arasındaki ilişki nasıldır?

K İ T A P

Harvey, H., Yeni Emperyalizm, (Çev. H. Güldü), İstanbul, 2004.

Özet

Dünya Savaşı sonrasında sömürgeciliğin geldiği aşamayı tartışmak.

I. Dünya Savaşı'nın ardından ortaya çıkan tablo sömürgecilik tarihi açısından bir dönüm noktası niteliğindedir. Savaşın İtilaf Devletleri'nin lehine sona ermesinde önemli bir etken olan Amerika'nın savaş sonrasındaki pozisyonu yeni dünya düzenini derinden etkilemiştir. Bu süreçte Amerikan Başkanı Wilson tarafından ortaya atılan devletlerarası sisteme yönelik prensipler dünya haritasını âdeta yeniden şekillendirecektir. Savaşın ertesinde self determinasyon esasına dayanarak ortaya çıkan yeni sınırlar yeni bir dünya savaşının altyapısını hazırlamıştır. Savaş sonuna doğru Rusya'da patlak veren devrim neticesinde iktidara gelen Bolşevizm, sömürgeciliğin geleceği adına önemli bir gelişmedir. Soğuk Savaşa giden yolda kapitalizm ile komünizm arasında yaşanan savaş modern sömürgeciliğin tesis edilmesinde en büyük etkiye sahiptir.

Geleneksel sömürgeciliğin düşüş sürecini açıklamak.

Avrupa merkezli yayılmacı politikalar neticesinde ortaya çıkan İngiltere, Fransa gibi geleneksel sömürge imparatorlukları XX. yüzyılın başından itibaren gerilemeye yüz tutmuştur. Bunda milliyetçi akımların yanı sıra Amerika, Komünist Rusya, Çin, Japonya gibi yeni rejim ve devletlerin sömürgecilik yarışına dâhil olması etkilidir. Özellikle Amerika'nın küresel bir hegemonya tesis etmek üzerine şekillenen politikaları geleneksel sömürgeci devletlerin rekabet düzeyini olumsuz etkilemiştir. Bu dönemde uzunca bir süredir deniz aşırı coğrafyalarda geniş bir hâkimiyet alanı oluşturmuş İngiliz İmparatorluğu'nun hızla güç kaybettiği anlaşılmaktadır. Diğer yandan Fransa İmparatorluğu da benzer şekilde eski hâkimiyet alanlarını yitirmeye başlamıştır. Böylelikle 1950'ler, geleneksel sömürgeciliğin sonunu işaret ederken aynı zamanda Amerika'nın öncülük ettiği yeni tarz bir sömürgecilik anlayışının da başladığına işaret eder.

Amerikan emperyalizminin Latin Amerika ve Pasifik'teki uygulamalarını tartışmak.

Amerikan sömürgeciliğinin ilk uygulama alanı Latin Amerika'dır. Geleneksel sömürgeci yöntemlerle kontrol altına alınan Havai, Guam, Samoa bölgeleri Amerika'nın sömürgecilik konusundaki ilk tecrübe-leridir. Latin Amerika'daki sömürgeciliğin kurumsallaşmasında Monroe Doktrini belirleyici rol oynamıştır. Böylelikle bölgedeki İspanyol hâkimiyeti son bulurken yeni bir hegemon güç olarak Amerika kontrolü ele geçirmiştir. Bundan sonraki süreçte Santo Domingo, Nikaragua, Haiti, Panama gibi yerler hızla sisteme dâhil edilmiş, Amerika bölgedeki hemen her konuya müdahil olmuştur. Amerikan sömürgeciliğinin Latin Amerika'dan sonraki hedefi Pasifik coğrafyasında yer alan stratejik bölgelerdir. Filipinler bu noktada en önemli üs olarak ortaya çıkmış, burada uygulanan politikalar diğer stratejik yerlerin ele geçirilmesinde âdeta bir örnek teşkil etmiştir.

Soğuk Savaş dönemindeki emperyalist politikaların gelişme sürecini açıklamak.

II. Dünya Savaşı'nın sona ermesinin ardından Amerikan sömürgeciliği hız kazanmıştır. Soğuk Savaş diye adlandırılan dönemde komünizm ile mücadele temeline oturtulan yayılmacı politikalar Amerika'yı, etki alanları Asya'dan Orta Doğu'ya uzanan küresel bir imparatorluk hâline dönüştürmüştür. Böylelikle geleneksel imparatorlukların çekildiği yerlerde Amerikan hegemonyası tesis edilmiştir. Bu süreçte Amerika'nın potansiyel bir tehdit olarak canlı tutmaya çalıştığı Sovyetler Birliği tehlikesi, dolayısıyla komünizm ile çatışır görünme stratejisi Amerikan kapitalist sisteminin başarıyla tesis edilmesinde önemli rol oynamıştır. Her ne kadar Vietnam'da veya Körfez'de zaman zaman sıkıntılar yaşamış olsa da Amerika, dünya üzerinde kurmuş olduğu yaygın hâkimiyet ağıyla nüfuzunu ve uluslararası etkinliğini günümüze kadar devam ettirmeyi başarmıştır.

Kendimizi Sınavalım

1. Aşağıdakilerden hangisi Wilson'un kurmayı düşündüğü sistemin esaslarından biri **sayılamaz**?
 - a. Silahsızlanma
 - b. Self-determinasyon
 - c. Şeffaflık
 - d. Dış müdahale
 - e. Serbest Ticaret
2. Hangisi Amerika'yı daha aktif bir dış politikaya sevk eden nedenlerden biri **değildir**?
 - a. Pearl Harbor Baskını
 - b. Sovyetlerin yayılmacı politikaları
 - c. 1929 Dünya Ekonomik Krizi
 - d. Nasyonal Sosyalist rejimlerden gelen tehdit
 - e. Bağımsızlık savaşının kazanılması
3. Aşağıdakilerden hangisi Afrika'da bir Avrupa ülkesi tarafından sömürgeleştirilen son toprak parçasıdır?
 - a. Kenya
 - b. Trablusgarp
 - c. Habeşistan
 - d. Cezayir
 - e. Mısır
4. İngiltere'nin sömürgelerini terk etmesinde en etkili sebep aşağıdakilerden hangisidir?
 - a. Kamuoyundaki savaş karşıtlığı
 - b. Ekonomik yetersizlik
 - c. Sömürgelerin uzak mesafelerde olması
 - d. Uluslararası rekabetin artması
 - e. Sovyetlerin ortaya çıkması
5. Aşağıdakilerden hangisi Avrupa merkezli sömürgeciliğin gerilemesinin nedenlerinden biri **değildir**?
 - a. Milliyetçi ayaklanmalar
 - b. Finansal zorluklar
 - c. Amerika'nın yayılmacı politikaları
 - d. Antiemperyalist hareketler
 - e. İngiltere'deki iktidar değişiklikleri
6. Aşağıdakilerin hangisinde 1956 Süveyş Krizi'nde işbirliği yapan ülkeler doğru verilmiştir?
 - a. İngiltere-Amerika-Fransa
 - b. Amerika-İspanya-Portekiz
 - c. İngiltere-Fransa-İsrail
 - d. Amerika-Mısır-Fransa
 - e. Fransa-İsrail-Amerika
7. Amerikan sömürgeciliğinin ilk uygulama alanı neresidir?
 - a. Latin Amerika
 - b. Mısır
 - c. Çin
 - d. Kenya
 - e. Filipinler
8. Aşağıdakilerden hangisinde Soğuk Savaş döneminin iki karşıt düşüncesi bir arada verilmiştir?
 - a. Liberalizm-Faşizm
 - b. Komünizm-Terörizm
 - c. Anarşizm-Emperyalizm
 - d. Kapitalizm-Komünizm
 - e. Sosyalizm-Faşizm
9. Aşağıdakilerden hangisi Avrupa'nın ekonomik olarak yeniden yapılandırılmasıyla ilgilidir?
 - a. Marshall Yardımı
 - b. Bağdat Paktı
 - c. NATO
 - d. Milletler Cemiyeti
 - e. SEATO
10. Aşağıdakilerden hangisi Amerikan para sisteminin dünya üzerinde egemenlik kurmasına aracılık etmiştir?
 - a. Versay Anlaşması
 - b. Latin Amerika'nın ele geçirilmesi
 - c. Bretton Woods Anlaşması
 - d. Körfez Savaşı
 - e. İspanyol-Amerikan Savaşı

Kendimizi Sınavalım Yanıt Anahtarı

1. d Yanıtınız yanlış ise "I. Dünya Savaşı Sonrası Durum" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
2. e Yanıtınız yanlış ise "I. Dünya Savaşı Sonrası Durum" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
3. c Yanıtınız yanlış ise "Geleneksel Sömürgeciliğin Sona Ermesi" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
4. b Yanıtınız yanlış ise "Geleneksel Sömürgeciliğin Sona Ermesi" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
5. e Yanıtınız yanlış ise "Geleneksel Sömürgeciliğin Sona Ermesi" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
6. c Yanıtınız yanlış ise "Geleneksel Sömürgeciliğin Sona Ermesi" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
7. a Yanıtınız yanlış ise "Latin Amerika ve Pasifik'te Amerikan Sömürgeciliği" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
8. d Yanıtınız yanlış ise "Soğuk Savaş Döneminde Amerikan Sömürgeciliği" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
9. a Yanıtınız yanlış ise "Soğuk Savaş Döneminde Amerikan Sömürgeciliği" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
10. c Yanıtınız yanlış ise "Soğuk Savaş Döneminde Amerikan Sömürgeciliği" konusunu yeniden gözden geçiriniz.

Sıra Sizde Yanıt Anahtarı

Sıra Sizde 1

Savaşta galip çıkan ülkelerin anlaşmalar neticesinde çizdiği yeni sınırlar gelecek açısından önemli sorun kaynağı oldu. İngiliz emperyalizminin düşüşe geçmesiyle onun boşalttığı yerlere Amerika ve komünist Rusya gibi yeni taliplerin çıkması, öte yandan Japonya ve İtalya gibi ülkelerde baş gösteren diktatör rejimlerin de etkisiyle dünya yeni bir emperyalist rekabete ev sahipliği yapmaya başladı. 1931'de Çin'e saldırarak imparatorluk düşüncesini yeniden alevlendiren Japonya'nın yanı sıra, eski sömürgelerini elde tutmaya çalışan İngiltere ve Fransa'nın çabalarına bir de farklı ülkelerin emperyalist emelleri eklenince dünya bir kez daha kendisini sömürgeci zihniyetin sarmalında bulmuş oldu.

Sıra Sizde 2

Almanya, Japonya, Amerika, Sovyet Rusya gibi ülkelerin İngiliz hegemonyasına alternatif olarak ortaya çıkmaları geleneksel sömürgeciliğin tasfiyesini başlatan temel nedendir. I. Dünya Savaşı sırasında ekonomik açıdan yıpranan İngiliz İmparatorluğu'nun, deniz aşırı coğrafyalardaki üstünlüğü koruyabilecek kaynaklardan mahrum olması Pasifik'te olduğu kadar Akdeniz ve Afrika'da güç kaybetmesine yol açtı. Amerikan şirketlerinin petrol bölgelerinden pay alma çabaları, İngilizleri kontrolü elde tutmak için çeşitli tedbirler almaya sevk ettiyse de bunda pek bir başarı elde edilemedi. Deniz aşırı coğrafyalardaki sömürgelerin elde tutulması önemli bir finansal güç gerektiriyordu ve bu ağır yükten kurtulmak zorunda olan İngilizler önce Hindistan gibi önemli sömürgelerden çekilmek durumunda kaldı. Uzun süredir Afrika ve Uzak Doğu halkları arasında yayılan milliyetçi duygular Arap coğrafyasına sirayet etmiş ve milliyetçilik aynı zamanda antiemperyalist bir söylem geliştirmiştir. Yeni durum karşısında başta İngiltere olmak üzere eski sömürgeci devletler hâkimiyeti altında bulunan ülkelere planlı bir şekilde çekilme kararı almışlardı. II. Dünya Savaşı sonrasında Amerika'nın etkin bir şekilde küresel bir aktör olması, Avrupa merkezli sömürge imparatorluklarının sonunu hızlandıran diğer önemli gelişme olmuştur.

Sıra Sizde 3

ABD'nin, Latin Amerika'da uygulamaya koyduğu politikalar geleneksel sömürge yöntemlerinden izler taşıyordu. Hawaii Adası'nın ilhak edilişi, Guam ve Samoa gibi yerlerin işgal edilmesi eski sömürgeciliğe ait yöntemlerdi. 1823'teki Monroe Doktrini ile kıtanın geneline yapılacak herhangi bir müdahaleyi düşmanca olarak nitelendireceğine dair Avrupalıları uyaran ABD'nin Latin Amerika üzerindeki etkisi bu tarihten

itibaren kurumsallaşmaya başladı. 1898 İspanyol-Amerikan Savaşı neticesinde İspanyol sömürgelerinin birçoğunu ele geçiren ABD bununla birlikte Latin Amerika'daki etkinliğini daha da artırmış oldu. 1930'larda ABD "İyi Komşu Politikası" olarak adlandırılan ve Latin Amerika ülkelerinin iç işlerine müdahaleyi asgariye indiren bir dizi uygulamanın altına imza attı. Bu süreçte Amerika bir Pan-Amerikan sistemi tesis etme çabalarını yoğunlaştırdı ve 1938 yılında ilan edilen Lima Bildirgesi ile bu amaca büyük oranda ulaşılmış oldu.

Sıra Sizde 4

Avrupa'nın doğusu, Asya ve Pasifik'e kadar etki alanlarını genişletmeyi hedefleyen Sovyet Rusya ve Amerika arasında yaşanan sosyal, ekonomik ve siyasî çatışma, "Soğuk Savaş" olarak adlandırılan iki kutuplu dönemin en önemli olgusudur. Amerika ve Sovyet Rusya'nın başını çektiği bu çatışma, uzunca bir süre tarafların dünyanın çeşitli yerlerinde sürdürdükleri emperyalist politikalar için ciddi bir kılıf oldu. Nitekim Amerika'nın Kore, Vietnam ve dünyanın daha birçok bölgesinde sergilediği müdahaleci tavır, Sovyetlerin Afganistan sınırlarına kadar yayılması veya Boğazlar üzerindeki düşünceleri emperyalist politikaların dışa yansımından başka bir şey değildi. Fakat Amerika, kapitalist ve emperyalist bir düşüncenin harekete geçirdiği politikalara yüksek bir idealizm yüklemiş ve bunu komünizme karşı bir mücadele, demokrasinin tesis edilmesine yönelik operasyonlar zinciri olarak göstermeye çalışmıştır. Bir başka deyişle Soğuk Savaş, Amerikan emperyalizmine iyi bir kılıf hazırlamıştır.

Yararlanılan ve Başvurulabilecek Kaynaklar

- Encyclopedia of Western Colonialism Since 1450** (2007), (Edt. B. Thomas), ABD.
- Eriş, M. (1978), **Amerikan/Rus Emperyalizmi**, İstanbul.
- Ferro, M. (2011), **Sömürgecilik Tarihi: Fetihlerden Bağımsızlık Hareketlerine Kadar, 13.-20. Yüzyıl**. (Çev. M. Cedden), İstanbul.
- Foster, J. B. (2005), **Emperyalizmin Yeniden Keşfi**, (Çev. Ç. Çidamlı), İstanbul.
- Harvey, D. (2004), **Yeni Emperyalizm**, (Çev. H. Güldü), İstanbul.
- Lacosta, Y. (2008), **Büyük Oyunu Anlamak-Jeopolitik; Bugünün Uzun Tarihi**, İstanbul.
- Luraghi, R. (1975), **Sömürgecilik Tarihi**, (Çev. H. İnal), Ankara.
- Magdoff, H. (2006), **Sömürgecilikten Günümüze Emperyalizm** (Çev. E. Usta), İstanbul.